

IKINYARWANDA
AMASHURI NDERABAREZI (TTC)

IGITABO CY'UMWARIMU

2

ISHAMI RYA Siyansi n'Uburezi

&

ISHAMI RY'Imbonezamubano n'Uburezi

© 2020 Ikigo Gishinzwe Guteza Imbere Uburezi mu Rwanda,

Iki gitabo ni umutungo wa Leta y' u Rwanda

**Uburenganzira bw'umuhanzi w'ibikubiye muri iki gitabo bufitwe n'Iki-
go Gishinzwe Guteza Imbere Uburezi mu Rwanda (REB).**

IBIMENYETSO N'IMPINE BYAKORESHEJWE

NCDC	National Curriculum Development Center
REB	Rwanda Education Board
CTLRD	Curriculum Teaching and Learning Resources Department
USSD	Unstructured Supplementary Service Data
MTN	Mobile Telephone Network
SMS	Short Message Service
RFI	Radio France Internationale
WWW	World Wide Web
Gov.	Government
Rw	Rwanda
Ltd	Limited
FRW	Franc Rwandais
VISA	Virtual Instrument System Architecture
nt.	Inteko
GR	Ingombajwi y'indagi
D	Indomo
J	Inyajwi
C	Igicumbi
Co	Igicumbi kirimo inyajwi o
Ce	Igicumbi kirimo inyajwi e
Z	Umuzi
Zo	Umuzi urimo inyajwi o
Ze	Umuzi urimo inyajwi e
RT	Indanganteko
RS	Indangasano
Rkzn	Indangakinyazina
GNT	Igenantego
Rsh	Indanganshinga
Rgh	Indangagihe
KN	Akano
RU	Indangacyuzuzo
MPN	Impakanyi
GRK	Ingereka
+	Ukwiyunga kw'inyajwi cyangwa ingombajwi.
→:	Ihinduka, bibyara
Ø:	Iburizwamo, ibura ry'akaremajambo gateganyijwe muri uwo mwanya.

IJAMBO RY'IBANZE

Barimu, barezi,

Ikigo Gishinzwe Guteza Imbere Uburezi mu Rwanda kinejewe no kubagezaho igitabo k'Ikinyarwanda cy'umwarimu, umwaka wa kabiri, kigenewe amashuri nderabarezi, Ishami rya Siyansi n'Uburezi n'Ishami ry' Imbonezamubano n'Uburezi.

Iki gitabo kizabafasha mu myigishirize ishingiyeye ku bushobozi bw'umunyeshuri mu kunoza imyigishirize y'ibiteganyijwe mu nteganyanyigisho yashyizwe ahagaragara mu mwaka wa 2019. Intego u Rwanda rufite mu burezi ni ugukora ku buryo umunyeshuri agera ku rwego rushimishije rujyanye n'ikiciro arimo. Ibyo bigamije gutegurira abanyeshuri kugira ubushobozi buzabafasha mu mirimo iboneka mu muryango nyarwanda no gukomeza amashuri yabo muri za kaminuza n'ibigo by'amashuri makuru bitandukanye.

Mu rwego rwo kuzamura ireme ry'uburezi, Guverinoma y'u Rwanda ishyira imbaraga mu gutegura imfashanyigisho zijyanye n'integanyanyigisho kugira ngo bifashe abanyeshuri mu myigire yabo. Hari impamvu nyinshi zituma abanyeshuri biga, ibyo bize bikabaha ubushobozi bwo gukora. Muri zo twavugaga ibyigwa biteguye neza, abarimu beza, uburyo bw'imyigishirize, uburyo isuzuma rikorwa ndetse n'imfashanyigisho zateguwe.

Muri iki gitabo, twitaye cyane ku myitozo ifasha abanyeshuri mu myigire yabo. Iyo myitozo bayubakiraho batanga ibitekerezo ndetse banivumburira udushya, binyuze mu bikorwa bifatika bikorwa na buri wese ku giti ke cyangwa bari mu matsinda mato. Iyo myitozo ibafasha kandi kwimakaza indangagaciro zizatuma haboneka ubudasa kuri bo ubwabo ndetse no ku Gihugu muri rusange. Bafashijwe n'abarimu abanyeshuri bazunguka ubushobozi bushya bazifashisha mu buzima bwabo buri imbere.

Mu nteganyanyigisho ishingiyeye ku bushobozi, imyigire yubakiye ku munyeshuri, aho ategurirwa ibikorwa bimwinjiza mu isomo, bikamufasha kwiyungura ubumenyi, kongera ubushobozi ndetse no kwimakaza indangagaciro zikwiye. Ibi bitandukanye n'imyigire ya kera yari ishingiyeye ku bumenyi gusa, aho umwarimu yafatwaga nk'uzi byose. Ikindi kandi, ubu buryo buzafasha abanyeshuri gukora ibikorwa bitandukanye, batekereza ku byo bakora kandi banakoresha ubumenyi basanganywe muri iyo myigire.

Ni muri urwo rwego, mu mikoreshereze y'iki gitabo, mukwiye kwita kuri ibi bikurikira:

- Gutegura isomo n'imfashanyigisho ziboneye.
- Gushyira abanyeshuri mu matsinda mwita ku bushobozi bwa buri wese,

ntimukore amatsinda y'abahanga gusa cyangwa ay'abadakurikira neza gusa.

- Guha abanyeshuri uruhare mu myigire yabo bajya impaka mu matsinda, bakorera imyitoto mu matsinda cyangwa buri wese ku giti ke kandi bakora ubushakashatsi.
- Gutegurira abanyeshuri uburyo buzamura ubushobozi bwabo mukoresheje imyitoto ituma batekereza byimbitse, bakemura ibibazo, bakora ubushakashatsi, bahanga udusha kandi babasha gusabana, gukorera hamwe no kubana n'abandi.
- Gufasha no koroshya uburyo bw' imyigire muha agaciro imyitoto abanyeshuri bakorera mu ishuri.
- Kuyobora abanyeshuri mu guhuza ibyo bakoze.
- Gushyigikira imyitoto yakorewe mu ishuri na buri munyeshuri ku giti ke, mu matsinda mato ndetse no mu matsinda magari no gukoresha isuzuma rishingiye ku bushobozi hakoreshejwe uburyo buboneye bwo gusuzuma.

Mu kuborohera kwigisha amasomo yanyu, ibigize iki gitabo cy'umwarimu birasobanuye kugira ngo mugikoreshe ku buryo bworoshye. Iki gitabo kigizwe n'ibice bitatu:

Igice cya mbere gisobanura imiterere y'igitabo n'uburyo bukoreshwa mu kwigisha.

Igice cya kabiri kigizwe n'ingero z'imiteguro y'amasomo atandukanye.

Igice cya gatatu kerekana uko buri somo riri mu gitabo cy'umunyeshuri ryigishwa.

Nubwo iki gitabo cy'umwarimu gifite ibisubizo by'imyitoto yose n'ibikorwa byose biri mu gitabo cy'umunyeshuri, ni ngombwa kubanza gusubiza buri kibazo na buri mwitoto mbere yo kumva no kugira icyo muvuga ku bisubizo abanyeshuri bamurikira abandi.

Twizeye ko iki gitabo kizafasha umwarimu kwigisha neza Ikinyarwanda hamwe n'umuco kibumbatiye. Kizamufasha kandi gukundisha abanyeshuri umuco wo gusoma no guhanga bigana ubuvanganzo bize kugira ngo bakurane inyota yo gutahura ibyiza by'Ikinyarwanda, kugisesengurana ubushishozi no kugikundisha abandi.

Dr. NDAYAMBAJE Irénée

Umuyobozi Mukuru w'Ikigo Gishinzwe Guteza Imbere Uburezi mu Rwanda/REB

GUSHIMIRA

Ndashimira mbikuye ku mutima abantu bose bagize uruhare mu itegurwa ry'iki gitabo. Ntabwo iki gitabo cyashoboraga kwandikwa uko bikwiye iyo hatabaho uruhare rw'abafatanyabikorwa banyuranye mu burezi. Nejejwe no gushima ubufatanye n'ubwitange batugarararije.

Mbere na mbere ndashimira inzego nkuru zishinzwe uburezi mu Rwanda zakurikiraniye hafi umurimo wo kwandika iki gitabo.

Ndashimira nanone abarimu bigisha mu mashuri yisumbuye bitanze batizigamye kugira ngo iki gitabo gishobore kwandikwa.

Byongeye kandi ndashimira abayobozi b'ibigo by'amashuri bitandukanye bemereye abarimu babo kuza gufatanya natwe kwandika no gukosora iki gitabo.

Ndashimira kandi abashushanyije amashusho yakoreshejwe muri iki gitabo n'abatuganyije iki gitabo.

Ndangije nshimira by'umwihariko abakozi b'Ikigo Gishinzwe Guteza Imbere Uburezi mu Rwanda, cyanecyane abo mu Ishami ry'Integanyanyigisho n'Imfashanyigisho bagize uruhare rukomeye muri uyu mushinga wo kwandika ibitabo by'amashuri nderarezi.

Habaye hari ubundi bwunganizi ku byanozwa muri iki gitabo twabwakira kugira ngo buzifashishwe mu ivugurura ryacyo.

MURUNGI Joan

**Umuyobozi w'Ishami ry'Integanyanyigisho n'Imfashanyigisho/
CTLRD**

ISHAKIRO

IBIMENYETSO N’IMPINE BYAKORESHEJWE	iii
IJAMBO RY’IBANZE	v
GUSHIMIRA.....	vii
IGICE CYA I: INTANGIRIRO RUSANGE	1
1. Imiterere y’igitabo	1
2. Imbonezamasomo.....	2
IGICE CYA II: INGERO Z’IMITEGURO Y’AMASOMO NTANGARUGERO	13
1. Isomo ryo gusoma no kumva umwandiko.....	13
2. Isomo ryo gusoma no gusesengura umwandiko	17
3. Isomo ry’ubuvanganzo	21
4. Isomo ry’ikibonezamvugo	25
IGICE CYA III: IMBONEZAMASOMO Z’AMASOMO ARI MURI BURI MUTWE.....	26
UMUTWE WA 1: UMUCO NYARWANDA	27
I.1. Ubushobozi bw’ingenzi bugamijwe	27
I.2. Ibyo umunyeshuri yagombye kuba azi.....	27
I.3. Ingingo nsanganyamasomo.....	27
I.4. Igikorwa cy’umwinjizo.....	28
I.5. Amasomo ari mu mutwe wa mbere n’igihe agenewe.....	28
I. 5. Ibyivugo by’ingabo	52
I.6. Inshinga	60
I.7. Inshamake y’ibyizwe mu mutwe wa mbere	68
I.8. Isuzuma risoza umutwe wa mbere	69
I.9. Ibikorwa by’inyongera	72
I.10. Amakuru y’inyongera	73
UMUTWE WA 2: UBUZIMA BW’IMYOROROKERE.....	77
II.1. Ubushobozi bw’ingenzi bugamijwe	77
II.2. Ibyo umunyeshuri yagombye kuba azi	77

II.3. Ingingo nsanganyamasomo	77
II.4. Igikorwa cy'umwinjizo	78
II.5. Amasomo ari mu mutwe wa kabiri n'igihe agenewe.....	79
II.6 Inshamake y'umutwe wa kabiri.....	97
II.7. Isuzuma risoza umutwe wa kabiri.....	98
II.8 Ibikorwa by'inyongera	99
II.9. Amakuru y'inyongera	100
UMUTWE WA 3: KUBUNGABUNGA IBIDUKIKIJE.....	101
III.1. Ubushobozi bw'ingenzi bugamijwe	101
III.2. Ibyo umunyeshuri yagombye kuba azi.....	101
III.3. Ingingo nsanganyamasomo.....	101
III.4. Igikorwa cy'umwinjizo.....	102
III.5. Amasomo ari mu mutwe wa gatatu n'igihe agenewe	102
III.6. Inshamake y'ibyizwe mu mutwe wa gatatu	122
III.7. Isuzuma risoza umutwe wa gatatu	122
III.8. Ibikorwa by'inyongera	125
III.9. Amakuru y'inyongera	127
UMUTWE WA 4: GUKUNDA IGIHUGU	131
IV.1. Ubushobozi bw'ingenzi bugamijwe	131
IV.2. Ibyo umunyeshuri yagombye kuba azi	131
IV.3. Ingingo nsanganyamasomo	131
IV.4. Igikorwa cy'umwinjizo	132
IV.5. Amasomo ari mu mutwe wa kane n'igihe agenewe	132
IV.6. Inshamake y'ibyizwe mu mutwe wa kane	154
IV.7. Isuzuma risoza umutwe wa kane.....	155
IV.8. Ibikorwa by'inyongera	157
IV.9 Amakuru y'inyongera	160
UMUTWE WA 5: GUKUNDA UMURIMO.....	165
V.1. Ubushobozi bw'ingenzi bugamijwe	165
V.2. Ibyo umunyeshuri yagombye kuba azi.....	165
V.3. Ingingo nsanganyamasomo.....	165

V.4. Igikorwa cy'umwinjizo.....	166
V.5. Amasomo ari mu mutwe wa gatanu n'igihe agenewe	166
V.6 Inshamake y'umutwe wa gatanu.....	173
V.7. Isuzuma risoza umutwe wa gatanu	173
V.8. Ibikorwa by'inyongera.....	175
V.9 Amakuru y'inyongera	176
UMUTWE WA 6: UMUCO WO KUZIGAMA	179
VI.1. Ubushobozi bw'ingenzi bugamijwe	179
VI.2. Ibyo umunyeshuri yagombye kuba azi	179
VI.3. Ingingo nsanganyamasomo	179
VI.4. Igikorwa cy'umwinjizo	180
VI.5. Amasomo ari mu mutwe wa gatandatu n'igihe agenewe	180
VI.3. Impapuro zabugenewe.....	191
VI.6 Inshamake y'ibyizwe mu mutwe wa gatandatu.....	199
VI.7. Isuzuma risoza umutwe wa gatandatu.....	199
VI.8. Ibikorwa by'inyongera	202
VI.9. Amakuru y'inyongera	206

IGICE CYA I: INTANGIRIRO RUSANGE

1. Imiterere y'igitabo

Iki gitabo kigenewe umwarimu wigisha mu mwaka wa kabiri mu ishuri nderabarezi, Ishami rya Siyansi n'Uburezi n'Ishami ry'Imbonezamubano n'Uburezi. Iki gitabo ni imwe mu mfashanyigisho zigomba kumworohera kwigisha amasomo atandukanye y'Ikinyarwanda. Iki gitabo kijyanye n'igitabo cy'umunyeshuri. Ni yo mpamvu umwarimu atagikoresha ukwacyo; ahubwo cyuzuzanya n'icy'umunyeshuri Cyanditswe gihereye ku nteganyanyigisho y'Ikinyarwanda ishingiyeye ku bushobozi yateguwe n'Ikigo Gishinzwe Guteza Imbere Uburezi mu Rwanda (REB) mu mwaka wa 2019.

Iki gitabo kigabanyijemo ibice bitatu: Igice cya mbere kigizwe n'intangiriro rusange, igice cya kabiri kigizwe n'imiteguro y'amasomo atandukanye, igice cya gatatu kigizwe n'imbonezamasomo z'amasomo ari muri buri mutwe.

Iki gitabo kigizwe n'imitwe itandatu Buri mutwe ufite insanganyamatsiko wubakiyeho. Insanganyamatsiko zubakiye ku myandiko inyuranye. Izo nsanganyamatsiko ni izijyanye n'umuco nyarwanda, ubuzima bw'inyorokere, kubungabunga ibidukikije, gukunda Igihugu, gukunda umurimo n'umuco wo kuzigama. Muri buri mutwe harimo kandi ubumenyi bw'ururimi umunyeshuri akeneye mu gukoresha ururimi yubaka interuro ziboneye, avuga cyangwa yandika.

Buri mutwe ugiye ugabanyijemo amasomo anyuranye bitewe n'imiterere y'ibyigwa. Bityo buri somo rigenerwa igihe rizigishwamo bitewe n'uko riteye. Buri mutwe usozwa n'isuzuma rizafasha umwarimu gusuzuma ubushobozi bw'abanyeshuri kugira ngo arebe ko ari ngombwa guhita atangira undi mutwe cyangwa se ko agomba gusubira mu masomo atarumvikanye neza.

Muri iki gitabo harimo imyitoto myinshi n'ibisubizo byayo. Nyuma ya buri somo hateganyijwe imyitoto ndetse na nyuma ya buri suzuma hateganyijwe imyitoto nzamurabushobozi na nyagurabushobozi. Iyo myitoto ikurikirwa n'imyitoto y'inyongera. icyakora imyitoto iri mu gitabo si kamara umwarimu yayiheraho agashaka indi akurikije ikigero abanyeshuri bagezeho n'aho ishuri rye riherereye.

Muri iki gitabo kandi hateganyijwe amasomo ntangarugero afasha umwarimu gutegura no gutanga amasomo ye uko bikwiye. Harimo kandi n'ubumenyi bw'inyongera ku mitwe imwe n'imwe bitewe n'aho bukenewe.

Iki gitabo kirimo imbenezamasomo ihishurira umwarimu uburyo bwo kwigisha amasomo anyuranye ku buryo abanyeshuri babasha kugera ku bushobozi busabwa muri ayo masomo. Mu kwigisha rero, umwarimu asabwa gusuzuma ko intego yihaye yagezweho nyuma ya buri somo ndetse ko n'ubushobozi bw'ingenzi bugamijwe muri buri mutwe bwagezweho.

Dore uko amasomo akurikirana muri iki gitabo:

Isomo rya mbere: Gusoma no gusobanura umwandiko

Isomo rya kabiri: Gusoma no kumva umwandiko

Isomo rya gatatu: Gusoma no gusesengura umwandiko

Isomo rya kane : Kungurana ibitekerezo

Isomo rya gatanu: Ubuvanganzo/ ikibonezamvugo

Mu gice cya kane haba hakubiyemo umwitozo wo kungurana ibitekerezo. Ariko uyu mwitozo si ngombwa ko ugaruka buri gihe muri buri gice; biterwa n'ibisabwa mu bikorwa by'umunyeshuri biteganyijwe mu nteganyanyigisho. Igice cya gatanu kigaragaramo ubuvanganzo, ikibonezamvugo cyangwa ubumenyi bw'ururimi. Cyakora hari igihe byose bishobora kuba biteganyijwe mu nteganyanyigisho bityo n'umubare w'ibice mu mutwe runaka ukiyongera.

2. Imbonezamasomo

2.1. Imyigishirize ishingiyeye ku bushobozi

Guhera mu mwaka wa 2015 mu mashuri y'inshuke, abanza n'ayisumbuye u Rwanda rwasezereye imyigire n'imyigishirize yari ishingiyeye ahanini ku bumenyi, rwinjira mu myigire n'imyigishirize ishingiyeye ku bushobozi bukomatany ubumenyi, ubumenyi ngiro n'ubukeshya. Bityo imyigire n'imyigishirize yahaga umwarimu umwanya munini isimburwa n'imyigire n'imyigishirize iha abanyeshuri uruhare runini. Ni imyigire iha umunyeshuri ubumenyi, ubumenyi ngiro n'ubukeshya bimufasha gushyira mu bikorwa ibyo yize no gutanga ibisubizo by'ibibazo ahura na byo mu buzima bwe n'ubw'abandi.

Mu myigire ishingiyeye ku bushobozi abanyeshuri ni bo bahabwa uruhare runini mu myigire yabo. Umwarimu ahera ku byo abanyeshuri basanzwe bazi kandi bafitiye ubushobozi, akabafasha kuvumbura ibindi bungurana ibitekerezo mu matsinda yabo. Iyo abanyeshuri bakorera mu matsinda umwarimu agenda abayobora atanga ubufasha ku babukeneye. Iyo barangije kungurana ibitekerezo mu matsinda, bamurika ibyo bagezeho, nyuma bagafatany n'umwarimu

kunonosora iby'ingenzi basigarana. Abanyeshuri ntibagomba gufatwa nk'aho nta cyo bazi. Umwarimu ntagomba kumva ko ari we ufite ubumenyi agomba kubapakiramo.

Ubushobozi nsanganyamasomo

Iki gitabo cy'umwarimu cy'umwaka wa kabiri giteguye ku buryo hagaragaramo ubushobozi nsanganyamasomo bukurikira: ubushishozi no gushakira ibibazo ibisubizo, guhanga udushya, ubushakashatsi, gusabana mu Kinyarwanda, ubufatanye, imibanire ikwiye n'abandi n'ubumenyi ngiro mu buzima bwa buri muni, kwiga no guhora yiyungura ubumenyi.

Ibibazo bimwe na bimwe byo kumva no gusesengura umwandiko biba bisaba umunyeshuri gutekereza byimbitse. Bimufasha gukemura ibibazo ahuye na byo yifashishije ibyo yize. Mu bisubizo by'ibyo bibazo ni ho ubushobozi bwo gushakira ibibazo ibisubizo bugaragarira. Ahandi ubwo bushobozi bugaragarira ni mu myanzuro y'ibibazo byo kujya impaka no kungurana ibitekerezo. Ni mu gihe kandi kuko biba ari ibibazo bituma abanyeshuri batekereza cyane uburyo bakemura ibibazo bashobora guhura na byo mu buzima bwabo bwa buri muni.

Muri iki gitabo kandi hakubiyemo imyitoto yo guhanga iha abanyeshuri urubuga rwo guhanga imyandiko y'ingeri z'ubuvanganzo zinyuranye. Iyi myitoto ni yo ituma abanyeshuri bimakaza umuco wo guhanga udushya.

Mu myitoto y'inyunguramagambo abanyeshuri basabwa gukoresha inkoranyamagambo bashaka ibisobanuro by'amagambo badasobanukiwe, ni ho ubushakashatsi bugaragarira. Iki gitabo kandi giteguye ku buryo umwarimu asaba abanyeshuri kwitabira amasomero bagahabwa ibibazo bakwifashisha kugira ngo basesengure ikibonezamvugo cyangwa ingeri y'ubuvanganzo runaka.

Abanyeshuri basabana kandi mu Kinyarwanda bajya impaka cyangwa bungurana ibitekerezo na bagenzi babo. Umwarimu agomba kubatoza kuvugira mu ruhamwe no kujora ibitekerezo bya bagenzi babo mu bwubahane.

Hakubiyemo kandi imyitoto isaba abanyeshuri gukorera mu matsinda anyuranye. Iyi myitoto ituma abanyeshuri bagira ubufatanye, imibanire ikwiye n'abandi n'ubumenyi ngiro mu buzima bwa buri muni.

Mu gihe umunyeshuri yiga, ahabwa kandi imikoro inyuranye akorera ahandi hatari ku ishuri nko mu rugo cyangwa mu isomero. Iyi myitoto ni yo imufasha kwiga no guhora yiyungura ubumenyi.

Iyo umwarimu yigisha agomba kwita ku myitoto ikubiyemo ubu bushobozi nsanganyamasomo kugira ngo intego zabwo zigerweho.

2.2. Ingingo nsanganyamasomo

Ingingo nsanganyamasomo zibanzweho muri iki gitabo ni umunani. Izo ngingo nsanganyamasomo ni umuco w'amahoro, umuco wo kuzigama, umuco w'ubuziranenge, ibidukikije, jenocide, ubuzima bw'imyororokere, uburezi budaheza, uburinganire n'ubwuzuzanye. Izi ngingo nsanganyamasomo zigaragarira mu mashusho, mu myandiko, mu bikorwa by'umunyeshuri no mu myitoto itandukanye kandi zigenda zigaragara mu mitwe itandukanye y'iki gitabo.

2.3. Kwita ku buryo bunyuranye bw'imyigire y'abanyeshuri

Mu myigire n'imyigishirize ishingiye ku bushobozi bw'uwigaga, umwarimu agomba kuzirikana ko abanyeshuri yigisha barimo ingeri zitandukanye. Mu ishuri abanyeshuri ntibanganya ubushobozi mu myigire yabo kandi n'uburyo bakoresha mu myigire yabo buratandukanye. Buri wese agira uburyo bwihariye bwo kwiga bumworohera kandi bumubangukira. Bamwe biga neza iyo bahawe ibisobanuro birambuye intambwe ku ntambwe, mu magambo cyangwa mu nyandiko abandi bakiga neza babonye ibisobanuro rusange cyangwa inshamake.

Hari abiga neza ari uko bakoze ubushakashatsi bakivumburira, abandi bakiga neza bahereye ku mashusho, ibimenyetso no kureba uko ibintu bikorwa, mu gihe abandi biga neza ari uko bahuje ibintu bakabona amasano bifitanye. Hari abakunda guhanga udushya aho gusubira mu bintu bimwe naho abandi bakiga neza iyo bajya impaka banasobanurirana n'abandi.

Umwarimu rero agomba kugira uburyo bwo kwigisha butandukanye bufasha abo banyeshuri bose mu myigire yabo ariko yita buri gihe ku ihame ry'uko umunyeshuri ari we pfundo ry'imyigire n'imyigishirize. Ibi kandi abikora ahereye ku miterere ya buri somo, intego yaryo, imfashanyigisho zikoreshwa n'igihe rimara, uburyo bwihariye buri munyeshuri akoresha mu myigire ye, ubushobozi bwe n'uko asobanukirwa ibyo yiga.

2.4. Kwita ku bafite ibibazo byihariye

Mu ishuri, umwarimu asabwa kwita ku bafite ibibazo byihariye kugira ngo bashobore kujyana n'abandi. Umwarimu akora ku buryo yandika ku kibaho imyitoto ikorwa kugira ngo abafite ubumuga bwo kutumva bayisome. Iyo umwarimu asoma, arangurura ijwi kugira ngo afashe abatamva neza ndetse n'abafite ubumuga bwo kutabona. Abatumva neza umwarimu abicaza hafi, akabasaba kumureba avuga, agakoresha ibishushanyo aho bishoboka hose, agakoresha ibimenyetso n'amarenga uko abishoboye.

Abatabona neza abicaza akurikije imiterere y'ubumuga bwo kutabona bafite byaba ari imbonahafi cyangwa imbonakure. Bityo abafite imbonahafi abicaza hafi naho abafite imbonakure akabicaza ahitaruye. Abafite ubumuga bw'ingingo z'umubiri, umwarimu abashakira umwanya bicaramo ubafasha mu myigire yabo.

Abafite ubumuga bwo mu mutwe umwarimu atangira abafasha mu byo bakora ariko gahorogahoro akagenda agabanya ubufasha abagera. Umwarimu arabareka bagakorana n'abandi banyeshuri kandi akabatera umwete mu byo bagenda bageraho n'imbaraga bakoresha.

Abagenda buhoro mu myigire yabo bagomba gushyirwa mu matsinda y'ababyumva kurusha abandi kugira ngo babazamure, kandi umwarimu akabibandaho ababaza n'iyo baba batateye urutoki kugira ngo basubize. Bahabwa kandi imyitozo yihariye ituma bazamura ubushobozi bwabo.

2.5. Uburyo isuzuma rikorwa

Umwarimu agomba kugenzura imyigire n'imyigishirize akusanya amakuru ajyanye n'uburyo buri munyeshuri yiga ndetse no gufata umwanzuro ku byo umunyeshuri yagezeho hashingiwe ku bipimo byagenwe mbere yo gukora isuzuma. Isuzuma rero ni igice k'ingenzi mu myigire n'imyigishirize. Muri iki gitabo cy'umwarimu, amasuzuma na yo yateguwe ashingiye ku bushobozi. Hakubiyemo ibibazo binyuranye bijyanye n'ubuzima bwa buri muni bituma umunyeshuri ashyira mu bikorwa ibyo yize.

Amasuzuma ari muri iki gitabo ari ukubiri: imyitozo y'isuzuma umwarimu agomba guha abanyeshuri nyuma y'isomo asuzuma ko intego z'isomo zagezweho. Hari kandi n'imyitozo y'isuzuma risoza umutwe ituma umwarimu afata umwanzuro wo gutangira undi mutwe. Kuri buri suzuma hategurwa kandi imyitozo nzamurabushobozi ikorwa n'abanyeshuri bagaragaje ubushobozi buke mu isuzuma ryakozwe, hakaba n'indi myitozo nyagurabushobozi igenerwa abanyeshuri bagaragaje ubushobozi bwo kumva ibyo bize kurusha abandi ku buryo budasanze. Ibyo bifasha buri munyeshuri gukomeza gutera intambwe ashingiye ku bushobozi amaze kugeraho.

Nyuma yo gukora isuzuma, umwarimu agabanya abanyeshuri mu byiciro bibiri. Abatashoboye gutsinda isuzuma ryatanzwe akabaha imyitozo nzamurabushobozi ibafasha gushyira mu bikorwa ibyo bize. Mu gihe barimo kuyikora, abagaragaje ubushobozi bwo kumva ibyo biga kurusha abandi bo baba bakora imyitozo nyagurabushobozi.

Isuzuma ritegurwa hashingiwe ku ntego zihariye z'isomo cyangwa ku bigenderwaho mu isuzuma rya buri mutwe. Isuzuma riteguye ku buryo risaba umunyeshuri gushyira mu bikorwa ibyo yize. Cyakora hagenda hagaragamo n'ibibazo bike bimusaba kugaragaza ubumenyi bw'ibyo yize. Mu itegurwa ry'iri suzuma ibibazo bikurikirana hashingiwe ku nzego z'intego z'imyigire n'imyigishirize zagenwe n'umuhanga mu iyigandero Bulumu (Bloom). Ni ukuvuga ko ibibazo biri ku ntera zo hejuru ku rwego rw'intego ari byo bihabwa umwanya ugaragara muri iki gitabo kurusha ibibazo bishingiye ku ntera zo hasi zijyanye n'ubumenyi.

2.6. Imyigishirize ya buri somo

Isomo rya mbere: Gusoma no gusobanura umwandiko

Muri iki gice hakubiyemo amasomo ajyanye no gusoma n'inyunguramagambo Imbonezamasomo yo gusoma no gusobanura umwandiko.

a) Intangiriro

Mu ntangiriro, umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo by'ivumburamatsiko biganisha ku mwandiko bagiye gusoma. Ibyo bibazo bishobora gushingira ku mashusho ari mu gitabo cyangwa ku buzima busanzwe. Ibibazo bishingiye ku mashusho abanyeshuri babisubiza babanje kwitegereza amashusho yo ku mwandiko bagiye gusoma.

b) Uko isomo ryigishwa

- Gusoma bucece

Iyobasoma umwandiko babanza kuwusoma bucece nyuma bakaza kuwusoma baranguruye. Gusoma bucece bikorwa buri gihe iyo abanyeshuri bagiye gusoma bwa mbere umwandiko mushya. Umwarimu asaba abanyeshuri gusoma umwandiko bucece akagenda aenzura uko bikorwa. Umwarimu abatoza gusoma bucece badahwihwisa.

Mu gihe basoma bucece umwarimu abasaba kugenda bandika amagambo batumva neza kugira ngo baze kuyasobanura nyuma. Ubu buryo bwo gusoma ni ingenzi ku munyeshuri kuko bumutegura kuza gusoma neza aranguruye adategwa. Iyo barangije gusoma bucece umwarimu ababaza ibibazo basubiza bavuga. Ni ibibazo byoroheje bidasaba kwinjira mu mwandiko cyane.

- Gusoma baranguruye

Mu gihe cyo gusoma baranguruye, umwarimu asaba abanyeshuri gusoma batajijinganya. Umunyeshuri umwe asoma igika kimwe mugenzi we akamwakira ku gika gikurikiyeho bityobityo kugeza umwandiko urangiye.

Umwarimu agomba kugenda akosora abanyeshuri aho basoma nabi, anagenzura kandi ubukeshya bw'abanyeshuri mu kwitabira gusoma. Iyo ari umwandiko wihariye w'ubuvanganzo nk'umuvugo, igisigo, ikivugo n'ibindi.

Iyo abanyeshuri barangije gusoma bucece umwarimu abanza kuwubasomera by'intangarugero agaragaza isesekaza maze abanyeshuri bakaza kuwusoma bamwigana. Iyo basoma baranguruye, umwarimu akora ku buryo yita ku banyeshuri bafite ibibazo byihariye. Buri wese amufasha bitewe n'ikibazo afite. Nk'iyi mu ishuri harimo umunyeshuri ufite ikibazo cyo kutumva neza, umwarimu asaba umunyeshuri ugiye gusoma kurangurura ijwi ku buryo na we yumva.

- **Inyunguramagambo**

Iyo abanyeshuri barangije gusoma baranguruye umwarimu abafasha gukora amatsinda anyuranye bakoreramo umwitozo w'inyunguramagambo. Iyo bakora amatsinda bakora ku buryo agenda anyuranya. Babiribabiri, batatubatatu cyangwa banebane.

Si byiza gukora amatsinda arengeje abanyeshuri batanu. Amatsinda kandi agomba kuba arimo ibitsina byombi aho bishoboka kandi avanga abanyeshuri bumva vuba kurusha abandi n'abagenda buhoro mu myigire yabo. Abagize buri tsinda bitoramo umuyobozi w'itsinda uagenda yandika ibyo bumvikanyeho akaza kubimurika igihe kigeze.

Mu gihe cyo gukora umwitozo w'inyunguramagambo umwarimu asaba abanyeshuri kongera gusoma umwandiko bari mu matsinda yabo bagenda basobanura amagambo akomeye banditse igihe basomaga bucece. Abasaba kandi gukora umwitozo w'inyunguramagambo watanzwe mu bitabo byabo akabaha igihe cyo kubikora. Umwarimu agenda asura buri tsinda kandi atanga ubufasha aho bukenewe.

Iyo igihe yabahaye kirangiye, umunyeshuri umwe muri buri tsinda wagiye yandika ibyo bumvikanyeho aya kubigaragaza imbere ya bagenzi be kandi abanyeshuri bakajya basimburana muri icyo gikorwa. Mu gihe cyo kumurika ibyavuye mu matsinda, amatsinda yose agenda asimburana mu kugaragaza bimwe mu byo bagezeho, ibyo barangije kumvikanaho, abandi bakirinda kubisubiramo. Ubu buryo bwo kumurika ibyavuye mu matsinda ni na bwo bukoreshwa ahandi hose hari umwitozo ukorerwa mu matsinda.

Umwarimu afatanyaga n'abanyeshuri gukora ubugororangingo ku bisubizo bikwiye maze bikandikwa ku kibaho no mu makayi yabo.

Isomo rya kabiri: Gusoma no kumva umwandiko

Imbonezamasomo yo gusoma no kumva umwandiko

Kumva umwandiko bigizwe n'ibice bikurikira:

a) Intangiriro

Mu ntangiriro umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo by'isubiramo ku isomo baheruka kwiga. Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bibibutsa isomo baheruka kwiga bityo bikamufasha gushimangira ibyizwe mbere. Mu ntangiriro kandi umwarimu ashobora gukosora umukoro niba hari uwo yahaye abanyeshuri.

b) Uko isomo ryigishwa

Umwarimu asaba abanyeshuri kujya mu matsinda. Umwarimu asaba abanyeshuri gusubiza ibibazo byo kumva umwandiko byatanzwe mu bitabo byabo. Iyo ibibazo byatanzwe ari byinshi, umwarimu arabibagabanya; amatsinda amwe agakora bimwe andi agakora ibindi. Mu gihe cyo kubimurika hamurika amatsinda afite ibibazo bitandukanye, ibisubizo bya buri tsinda bigakorerwa ubugororangingo. Iyo ibibazo byatanzwe atari byinshi buri tsinda rirabisubiza bityo uburyo bwo kubimurika bugakorwa nko ku mwitoto w'inyunguramagambo.

Isomo rya gatatu: Gusoma no gusesengura umwandiko

Muri iki gice hakubiyemo ibibazo byo gusesengura umwandiko. Ibi bibazo biba byerekeranye no kugaragaza insanganyamatsiko ivugwa mu mwandiko, kuvuga ingingo z'ingenzi n'iz'ingereka ziri mu mwandiko, kuvuga isomo ryo mu buzima busanzwe riri mu mwandiko, guhina umwandiko n'ibindi bibazo byimbitse umunyeshuri asubiza ahereye ku mwandiko agakoresha ubundi bumenyi bwe.

Imbonezamasomo yo gusesengura umwandiko

Gusesengura umwandiko bigizwe n'ibice bikurikira:

a) Intangiriro

Mu ntangiriro umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo by'isubiramo ku isomo baheruka kwiga. Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bibibutsa isomo baheruka kwiga bityo bikamufasha gushimangira ibyizwe mbere. Mu ntangiriro kandi umwarimu ashobora gukosora umukoro niba hari uwo yahaye abanyeshuri.

b) Uko isomo ryigishwa

Mbere y'uko abanyeshuri batangira isesengura ry'umwandiko, umwarimu abashyira mu matsinda, akabasaba kongera kuwusoma kugira ngo bawiyibutse. Uyu mwitoto wo gusesengura umwandiko ukorerwa mu matsinda nk'uko umwitozo wo kumva umwandiko ukorwa.

Mu gusubiza ibibazo byo gusesengura umwandiko, umwarimu afasha abanyeshuri kubisubiza ababaza ibindi bibazo bituma bagera ku bisubizo bikwiye.

Urugero:

Iyo umunyeshuri asabwa gushaka insanganyamatsiko ivugwa mu mwandiko, umwarimu amubaza gutahura ingingo yibanzweho mu mwandiko cyangwa akamusaba gushaka undi mutwe yaha umwandiko. Ibi byamufasha gutahura insanganyamatsiko rusange ivugwa mu mwandiko.

Iyo umunyeshuri asabwa gutahura ingingo z'ingenzi ziri mu mwandiko, umwarimu ashobora kumubaza gutahura igitekerezo k'ingenzi kiri muri buri gika cy'umwandiko.

Iyo ari ikibazo cyo guhina umwandiko, umwarimu amusaba guhuriza hamwe ingingo z'ingenzi agasa n'uzirambura ashingiye ku burebure busabwa.

Iyo ari ikibazo cyo kuvuga isomo akuye mu mwandiko, umwarimu amusaba guhuza ibivugwa mu mwandiko n'ubuzima busanzwe bityo bikamufasha gutahura isomo umwandiko umusigiye.

Ku bindi bibazo byimbitse, umwarimu ashakisha ubundi buryo bufasha umunyeshuri kugera ku gisubizo gikwiye.

Iyo igihe bahawe kirangiye, abanyeshuri bamurika ibyakorewe mu matsinda.

Isomo rya kane: Kungurana ibitekerezo

Mu mitwe imwe n'imwe, hagenda haboneka ibikorwa byo kungurana ibitekerezo. Muri iki gihe isomo ryakane rijyana no kungurana ibitekerezo.

Imbonezamasomo yo kungurana ibitekerezo

a) Intangiriro

Mu ntangiriro umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo by'isubiramo ku isomo baheruka kwiga. Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bibibutsa

isomo baheruka kwiga bityo bikamufasha gushimangira ibyizwe mbere. Mu ntangiriro kandi umwarimu ashobora gukosora umukoro niba hari uwo yahaye abanyeshuri.

b) Uburyo bwo kungurana ibitekerezo

Kungurana ibitekerezo bikorerwa mu matsinda anyuranye. Iyo bagiye kungurana ibitekerezo, umwarimu asaba abanyeshuri gusoma umwitozo wo kungurana ibitekerezo ugaragara mu gitabo. Umwarimu asaba abanyeshuri kwishakamo umuyobozi w'ikiganiro nyungurana bitekerezo uyobora abandi mu gutanga ibitekerezo byabo. Mu gihe bungurana ibitekerezo, umwarimu agenzura uko abanyeshuri bitabira gutanga ibitekerezo kugira ngo abatabyitabira abibashishikarize n'abakeneye ubufasha abubahe.

Iyo kungurana ibitekerezo mu matsinda birangiye, abagize itsinda bumvikana ku bitekerezo by'ingenzi, umuyobozi wa buri tsinda akabisangiza ayandi matsinda. Umwarimu afasha abanyeshuri gukora umwanzuro ku byo bunguranyeho ibitekerezo ukandikwa ku kibaho no mu makayi yabo.

Isomo rya 5: Ikibonezamvugo/ ubuvanganzo

Muri uyu mwaka, ikibonezamvugo kigishwa mu mitwe irindwi yambere. Umutwe wa munani n'umutwe wa kenda nta kibonezamvugo kigaragaramo. Kubijyanye n'ubuvanganzo, imitwe umunani yigwamo aya masomo uretse umutwe wa gatanu.

5.1. Imbonezamasomo yo kwigisha isomo ry'ikibonezamvugo

Iyo higishwa ikibonezamvugo, umwarimu agomba guca mu ntera eshatu z'ingenzi.

a) Intangiriro

Mu ntangiriro, umwarimu ashobora kubanza kugenzura uko abanyeshuri bakoze umukoro mu gihe uhari. Iyo ibyo birangiye, abaza abanyeshuri isomo baheruka kwiga.

Umwarimu kandi asaba abanyeshuri gusoma bitegereza interuro cyangwa igika byavuye mu mwandiko baheruka kwiga birimo amagambo yanditse aciyeho akarongo cyangwa atsindagiye yafasha gutahura ikibonezamvugo bagiye kwiga.

Umwarimu asaba abanyeshuri kwitegereza ayo magambo akababaza ibibazo biganisha ku kibonezamvugo kigiye kwigwa.

b) Uko isomo ryigishwa

Iyi ntera itangirana n'igikorwa cy'umwinjizo. Umwarimu asaba abanyeshuri gukora ibisabwa ku gikorwa cy'umwinjizo kiri mu bitabo byabo bari mu matsinda. Muri aya matsinda, abanyeshuri bakora ubushakashatsi ku bibazo byatanzwe ku nteruro cyangwa ku gika bivugwa mu mwinjizo. Kugira ngo ubushakashatsi bwabo bugende neza, umwarimu arangira abanyeshuri ibitabo bakwifashisha mu nzu y'isomero ndetse akanabaha ibindi bibazo bibayobora mu bushakashatsi bwabo kugira ngo bashobore gukora ubushakashatsi bwimbitse.

Iyo igihe yabahaye kirangiye, umwarimu areba niba amatsinda yose yakoze neza umurimo bahawe hanyuma agatoranya amatsinda make rimwe rikamurikira abandi ibyo ryakoze ku gice runaka, irindi ku kindi, bityobityo.

Iyo bamaze kunoza ibyamuritswe, byandikwa ku kibaho abanyeshuri bakabyandika mu makayi yabo.

5.2. Imbonezamasomo yo kwigisha isomo ry'ubuvanganzo

a) Intangiriro

Mu ntangiriro umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bituma bibukiranya isomo baheruka kwiga bikamufasha gushimangira ibyizwe mbere. Mu ntangiriro kandi umwarimu ashobora gukosora umukoro niba hari uwo yahaye abanyeshuri.

b) Uko isomo ryigishwa

Umwarimu yongera gusaba abanyeshuri kongera gusoma bitegereza imiterere y'umwandiko w'ubuvanganzo. Akabasaba gutahura inshoza n'uturango byawo.

Umwarimu ahereye ku bisubizo by'abanyeshuri ababwira ubuvanganzo bagiye kwiga ubwo aribwo.

Ahereye ku ibiri mu gikorwa cy'umwinjizo, umwarimu ashyira abanyeshuri mu matsinda akabasaba gukora ubushakashatsi ku bibazo byatanzwe ku nteruro cyangwa ku gika bivugwa mu mwinjizo. Kugira ngo ubushakashatsi bwabo bugende neza, umwarimu arangira abanyeshuri ibitabo bakwifashisha mu nzu y'isomero ndetse akanabaha ibindi bibazo bibayobora mu bushakashatsi bwabo kugira ngo bashobore gukora ubushakashatsi bwimbitse. Umwarimu abaha igihe cyo kubikora, cyarangira akabasaba kumurika ibyavuye mu bushakashatsi bwabo.

Ikitonderwa

Hari ubundi bumenyi bw'ururimi butavuzwe muri ibyo bice bufite imbenezamasomo yihariye. Muri bwo twavugaga guhanga, kuririmba no gukina bigana n'ibindi.

Iyo ari uguhanga, umwarimu asaba abanyeshuri gusoma ikibazo kijyanye no guhanga kiri mu bitabo byabo kikandikwa ku kibaho no mu makayi yabo. Iki kibazo akibaha nk'umukoro. Umukoro ushobora gukorerwa mu matsinda cyangwa gukorwa n'umunyeshuri ku giti ke. Umwarimu abaha igihe cyo kubikora cyagera bagakosorera hamwe igihangano mu matsinda buri tsinda rikagaragaza uko ribona igihangano ryasomye. Umwarimu agenda akosora agaragariza buri tsinda cyangwa buri wese ibitagenda neza mu bihangano byakozwe.

Iyo ari ugukina bigana, umwarimu abanza gusobanurira abanyeshuri imiterere ya bamwe mu bakina nkuru basabwa kwigana, akabasaba gukina babigana. Umwarimu agenda abakosora kugeza igihe bagereye ku byo basabwa kwerekana imbere ya bagenzi babo.

IGICE CYA II: INGERO Z'IMITEGURO Y'AMASOMO NTANGARUGERO

1. Isomo ryo gusoma no kumva umwandiko

Izina ry'ishuri: Amazina y'umwarimu:

Igihembwe	Itariki	Inyigisho	Umwaka wa	Umutwe wa	Isomoya	Igihe isomorimara	Umubare w'abanyeshuri
cya mbere	Ikinyarwanda	gatanu	Kabiri muri...	Iminota 40
Abafite ibyo bagenerwa byihariye mu myigire no mu myigishirize n'umubare wabo.			Abanyeshuri babiri batumva neza				
Umutwe wa kabiri	Umuco nyarwanda						
Ubushobozi bw'ingenzi bugamijwe	<ul style="list-style-type: none"> - Gusesengura igitekerezo k'ingabo agaragaza ingingo z'ingenzi zigikubiyemo. - Gusoma no gusesengura zimwe mu ngeri z'ubuvanganzo nyabami agaragaza ingingo z'ingenzi zizikubiyemo. - Kuvuga no kwandika interuro yubahiriza ibihe by'inshinga. 						
Isomo	Gusoma no kumva umwandiko: Igitero k'i Butembo						
Intego ngenamukoro	Ahereye ku mwandiko yahawe, umunyeshuri arashobora: <ul style="list-style-type: none"> - Gusoma adategwa. - Gusubiza ibibazo byo kumva umwandiko 						
Imiterere y'aho isomo ribera	Isomo rizatangirwa mu ishuri, aho bishoboka abanyeshuri bicaye mu buryo bw'igice cy'uruziga.						
Imfashanyigisho	Imfashanyigisho z'iyumvabona, imfashanyigisho zitegwa amatwi						
Inyandiko n'ibitabo byifashishijwe	Integanyanyigisho, igitabo cy'umwarimu, igitabo cy'umunyeshuri n'ibindi bitabo binyuranye by'Ikinyarwanda.						

Ibice by'isomo + igihe	Gusobanura muri make igikorwa umwarimu n'umunyeshuri basabwa gukora		Ubushobozi n'ingingo nsanganyamasomo
	Ibikorwa by'umwarimu	Ibikorwa by'umunyeshuri	
	Umwarimu yifashishije umwandiko watanzwe, amashusho n'izindi mfashanyigisho zifatika afasha abanyeshuri gusoma umwandiko no gusubiza ibibazo byawubajijweho, abafite ibyo bagenerwa byihariye bitabwaho.		
1. Intangiriro Iminota 5	-Kubaza abanyeshuri ibibazo ku mwandiko baheruka kwiga. Urugero rw'ibibazo: 1. Ni inde wanyibutsa umwandiko duheruka kwiga? 2. Uwo mwandiko wavugaga ku yihe nsanganyamatsiko?	- Gusubiza ibibazo babajijwe. Urugero rw'ibisubizo : 1. Umwandiko duheruka kwiga ni "Igitero k'i Butembo". 2. Uwo mwandiko wavugaga ku nsanganyamatsiko y'imigendekere y'igitero mu Rwanda rwo hambere.	Ubushobozi nsanganyamasomo - Ubushishozi no gushakira ibibazo ibisubizo (buri wese aharanira kunoza ibisubizo bitangwa) Ingingo nsanganyamasomo Uburinganire n'ubwuzuzanye bugaragarira mu bikorwa umwarimu aha abarimu n'abanyeshuri.
2. Isomo nyirizina			
Iminota 25			
2.1.Kwivumburira ibikubiye mu isomo	-Gushyira abanyeshuri mu matsinda. - Gusaba abanyeshuri kongera gusoma umwandiko mu matsinda.	-Kwicara mu matsinda	Ubushobozi nsanganyamasomo -Gusabana mu Kinyarwanda (buri wese agahabwa umwanya wo kuvuga uko abyumva).

	<p>-Gusaba amatsinda arimo abanyeshuri bafite ubumuga bwo kutumva neza kujya basoma baranguruye kugira ngo na bo bashobore kumva neza.</p> <p>-Gusaba abanyeshuri gusubiza ibibazo byo kumva umwandiko byabajijwe.</p> <p>-Kugendagenda mu matsinda atanga ubufasha aho bukenewe.</p>	<p>- Gusomera mu matsinda umwandiko</p> <p>-Gusubiza ibibazo byo kumva umwandiko.</p> <p>-Gusaba ubufasha bw'umwarimu iyo bibaye ngombwa.</p>	<p>-Ubushishozi no gushakira ibibazo ibisubizo (buri wese aharanira gutanga ibisubizo binoze).</p> <p>- Ubufatanye, imibanire ikwiye n'abandi n'ubumenyi ngiro mu buzima bwa buri muni.</p> <p>Ingingo nsanganyamasomo</p> <p>Umuco w'amahoro: mu kungurana ibitekerezo mu matsinda abanyeshuri barashishikarizwa gukorera mu bwumvikane.</p>
2.2. Kumurika ibyagezweho	<p>-Igihe cyagenwe kirangiye, gusaba abanyeshuri kumurika ibyavuye mu matsinda</p>	<p>- Kumurika ibyavuye mu matsinda.</p>	<p>Ubushobozi nsanganyamasomo</p> <p>-Gusabana mu Kinyarwanda (buri wese agahabwa umwanya wo kuvuga uko abyumva).</p> <p>Ingingo nsanganyamasomo</p> <p>Uburanganire n'ubwuzuzanye: Umwarimu yita ku bitsina byombi mu gihe abaha ibikorwa binyuranye.</p>
2.3. Kunoza ibyamuritswe	<p>Kunoza no kwandika ku kibaho ibyavuye mu matsinda.</p>	<p>Gufatanya n'umwarimu kunoza ibyavuye mu matsinda no kubyandika mu makayi yabo.</p> <p>Urugero rw'ibisubizo byanogejwe: Reba aho iryo somo riri mu gitabo cy'umwarimu.</p>	<p>-Ubushishozi no gushakira ibibazo ibisubizo (buri wese aharanira gutanga ibisubizo binoze).</p>

<p>2.4. Umusozo w'isomo/ Inshamake</p>	<p>-Kubaza abanyeshuri iby'ingenzi bize mu mwandiko basomye.</p> <p>Urugero rw'ikibazo:</p> <p>Muvuge iby'ingenzi mwize muri uyu mwandiko "Igitero k'i Butembo".</p>	<p>-Kuvuga iby'ingenzi bize mu mwandiko basomye.</p> <p>Urugero rw'igisubizo:</p> <p>Iby'ingenzi byizwe mu mwandiko:</p> <p>- Mu Rwanda rwo hambere,inkomoko y'igitero,imihigo y'igitero, imigendekere y'igitero ,ibirori by'imyiyereko n'imvano y'ikivugo "Inkatazakureka"</p>	<p>Ubushobozi nsanganyamasomo</p> <p>Ubushishozi no gushakira ibibazo ibisubizo (buri wese aharanira gutanga ibisubizo binoze).</p> <p>Ingingo nsanganyamasomo</p> <p>Uburanganire n'ubwuzuzanye: Umwarimu yita ku bitsina byombi.</p>
<p>3. Isuzuma Amasomo 10</p>	<p>Kubaza abanyeshuri ibibazo byo gusuzuma ko bumvise umwandiko</p>	<p>Gusubiza ibibazo by'isuzuma babajijwe</p>	<p>Ubushobozi nsanganyamasomo</p> <p>Ubushishozi no gushakira ibibazo ibisubizo (buri wese aharanira gutanga ibisubizo binoze).</p>
<p>4. Umukoro</p>	<p>Gutanga umukoro ku mwandiko bize.</p>	<p>Kwandika umukoro.</p> <p>Gukora umukoro.</p>	<p>Ubushobozi nsanganyamasomo</p> <p>-Ubushakashatsi (buri wese aharanira kunguka ibindi byiyongera ku byo yize).</p> <p>-Kwiga no guhora yiyungura ubumenyi (buri munyeshuri ashishikarira kunguka byinshi no kwirinda guta ishuri).</p> <p>Ingingo nsanganyamasomo</p> <p>Uburezi budaheza</p> <p>Umwarimu ateganya umukoro ku banyeshuri batekereza cyane kurusha abandi.</p>
<p>Kwisuzuma (umwarimu)</p>	<p>- Kugaragaza ikigero abanyeshuri bumviseho isomo akurikije intego yari yihaye.</p> <p>- Kugaragaza imbogamizi yahuye na zo (igihe zihari).</p>		

2. Isomo ryo gusoma no gusesengura umwandiko

Izinary'ishuri:Amazinay'umwarimu:

Igihembwe	Itariki	Inyigisho	Umwaka wa	Umutwe wa	Isomoya	Igihe isomorimara	Umubare w'abanyeshuri
cya mbere	Ikinyarwanda	gatanu	kabirimuri....	Iminota 40
Abafite ibyo bagenerwa byihariye mu myigire no mu myigishirize n'umubare wabo.			Abanyeshuri babiri batumva neza				
Umutwe wa kabiri	Umuco nyarwanda						
Ubushobozi bw'ingenzi bugamijwe	<ul style="list-style-type: none"> - Gusesengura igitekerezo k'ingabo agaragaza ingingo z'ingenzi zigikubiyemo. - Gusoma no gusesengura zimwe mu ngeri z'ubuvanganzo nyabami agaragaza ingingo z'ingenzi zizikubiyemo. - Kuvuga no kwandika interuro yubahiriza ibihe by'inshinga. 						
Isomo	Gusoma no gusesengura umwandiko: Igitero k'i Butembo						
Intego ngenamukoro	<ul style="list-style-type: none"> - Ahereye ku mwandiko yahawe, umunyeshuri arashobora: - Gusoma adategwa. - Gusubiza ibibazo byo gusesengura umwandiko - Gusesengura imigendekere y'igitero k'i Butembo. 						
Imiterere y'aho isomo ribera	Isomo rizatangirwa mu ishuri, aho bishoboka abanyeshuri bicaye mu buryo bw'igice cy'uruziga.						
Imfashanyigisho	Imfashanyigisho z'iyumvabona, imfashanyigisho zitegwa amatwi.						
Inyandiko n'ibitabo byifashishijwe	Integanyanyigisho, igitabo cy'umwarimu, igitabo cy'umunyeshuri n'ibindi bitabo binyuranye by'Ikinyarwanda.						

Ibice by'isomo + igihe	Gusobanura muri make igikorwa umwarimu n'umunyeshuri basabwa gukora		Ubushobozi n'ingingo nsanganyamasomo
	Ibikorwa by'umwarimu	Ibikorwa by'umunyeshuri	
	Umwarimu yifashishije umwandiko watanzwe, afasha abanyeshuri gusoma umwandiko no gusubiza ibibazo byo gusesengura umwandiko byawubajijweho, abafite ibyo bagenerwa byihariye bitabwaho.		
1. Intangiriro Iminota 5	<p>-Kubaza abanyeshuri ibibazo ku mwandiko baheruka kwiga.</p> <p>Urugero rw'ibibazo:</p> <p>1. Ni irihe somo duheruka kwiga?</p> <p>2. Ni iki wigishijwe n'uwo mwandiko?</p>	<p>- Gusubiza ibibazo babajijwe.</p> <p>Urugero rw'ibisubizo :</p> <p>1. Mu isomo duheruka kwiga twasomye umwandiko igitero k'i Butembo tunasubiza ibibazo byo kumva umwandiko.</p> <p>2. Imigendekere y'igitero, umuco w'ubutwari no gukunda igihugu byaranze Abanyarwanda.</p>	<p>Ubushobozi nsanganyamasomo</p> <p>- Ubushishozi no gushakira ibibazo ibisubizo (buri wese aharanira kunoza ibisubizo bitangwa)</p> <p>Ingingo nsanganyamasomo</p> <p>Uburinganire n'ubwuzuzanye (ab'ibitsina byombi bitabwaho mu gihe bahari).</p>
2. Isomo nyiri izina Iminota 25			
2.1.Kwivumburira ibikubiye mu isomo	<p>-Gushyira abanyeshuri mu matsinda.</p> <p>- Gusaba abanyeshuri kongera gusomera umwandiko mu matsinda.</p> <p>-Gusaba amatsinda arimo abanyeshuri bafite ubumuga bwo kutumva neza kujya basoma baranguruye kugira ngo na bo bashobore kumva neza.</p>	<p>-Kwicara mu matsinda</p> <p>- Gusomera mu matsinda umwandiko</p>	<p>Ubushobozi nsanganyamasomo</p> <p>-Gusabana mu Kinyarwanda (buri wese agahabwa umwanya wo kuvuga uko abyumva).</p> <p>-Ubushishozi no gushakira ibibazo ibisubizo (buri wese aharanira gutanga ibisubizo binoze).</p>

	<p>-Gusaba abanyeshuri gusubiza ibibazo byo gusesengura umwandiko byabajijwe.</p> <p>-Kugendagenda mu matsinda atanga ubufasha aho bukenewe.</p>	<p>-Gusubiza ibibazo byo gusesengura umwandiko.</p> <p>-Gusaba ubufasha bw'umwarimu iyo bibaye ngombwa.</p>	<p>- Ubufatanye, imibanire ikwiye n'abandi n'ubumenyi ngiro mu buzima bwa buri muni</p> <p>Ingingo nsanganyamasomo</p> <p>Uburezi budaheza (buri wese ufite ibyo agenerwa byihariye agomba gufashwa ku-gira ngo adatakara).</p> <p>Umuco w'amahoro: Kungurana ibitekerezo mu matsinda</p>
2.2. Kumurika ibyagezweho	<p>-Igihe cyagenwe kirangiye, gusaba abanyeshuri kumurika ibyavuye mu matsinda</p>	<p>-Kumurika ibyavuye mu matsinda.</p>	<p>Ubushobozi nsanganyamasomo</p> <p>-Gusabana mu Kinyarwanda (buri wese agahabwa umwanya wo kuvuga uko abyumva).</p> <p>Ingingo nsanganyamasomo</p> <p>Uburunganire n'ubwuzuzanye: Umwarimu yita ku bitsina byombi.</p>
2.3. Kunoza ibyamuritswe	<p>Kunoza no kwandika ku kibaho ibyavuye mu matsinda.</p>	<p>Gufatanya n'umwarimu kunoza ibyavuye mu matsinda no kubyandika mu makayi yabo.</p> <p>Urugero rw'ibisubizo byanogejwe: Reba aho iryo somo riri mu gitabo cy'umwarimu.</p>	<p>Ubushobozi nsanganyamasomo</p> <p>-Ubushishozi no gushakira ibibazo ibisubizo (buri wese aharanira gutanga ibisubizo binoze).</p>

<p>2.4.Umusozo w'isomo/ Inshamake</p>	<p>-Kubaza abanyeshuri iby'ingenzi bize mu mwandiko basesenguye</p> <p>Urugero rw'ikibazo:</p> <p>Muvuge iby'ingenzi mwasesenguye muri uyu mwandiko "Igitero k'i Butembo".</p>	<p>-Kuvuga iby'ingenzi bize mu mwandiko basomye.</p> <p>Urugero rw'igisubizo:</p> <p>Iby'ingenzi byasesenguye mu mwandiko:</p>	<p>Ubushobozi nsanganyamasomo</p> <p>Ubushishozi no gushakira ibibazo ibisubizo (buri wese aharanira gutanga ibisubizo binoze).</p> <p>Ingingo nsanganyamasomo</p> <p>Uburinganire n'ubwuzuzanye: Umwarimu yita ku bitsina byombi.</p>
<p>3. Isuzuma Iminota 10</p>	<p>Kubaza abanyeshuri ibibazo byo gusuzuma ko bumvise umwandiko</p>	<p>Gusubiza ibibazo by'isuzuma babajijwe</p>	<p>Ubushobozi nsanganyamasomo</p> <p>Ubushishozi no gushakira ibibazo ibisubizo (buri wese aharanira gutanga ibisubizo binoze).</p> <p>Ingingo nsanganyamasomo</p> <p>Uburezi budaheza:</p> <p>Umwarimu atanga umwitozo wihariye ku banyeshuri batekereza cyane kurusha abandi. Uwo mwitozo uzaba ukomeyeho ugereranyije n'uwatanzwe ku bandi, kugira ngo na bo bakore ibigendeye ku kigero cyabo.</p>
<p>4. Umukoro</p>	<p>Gutanga umukoro ku mwandiko bize.</p>	<p>Kwandika umukoro.</p> <p>Gukora umukoro.</p>	<p>Ubushobozi nsanganyamasomo</p> <p>-Ubushakashatsi (buri wese aharanira kunguka ibindi byiyongera ku byo yize).</p> <p>-Kwiga no guhora yiyungura ubumenyi (buri munyeshuri ashishikarira kunguka byinshi no kwirinda guta ishuri).</p>

			Ingingo nsanganya-masomo Uburezi budaheza Umwarimu ateganya umukoro ku banyeshuri batekereza cyane kurusha abandi.
Kwisuzuma (umurezi)	- Kugaragaza ikigero abanyeshuri bumviseho isomo akurikije intego yari yihaye. - Kugaragaza imbogamizi yahuye na zo (igihe zihari).		

3. Isomo ry'ubuvanganzo

Izina ry'ishuri: Amazina y'umwarimu:

Igihembwe:	Itari-ki:	Iny-igisho:	Umwaka:	Umutwe	Isomo:	Igihe isomorimara:	Umubare w'abanyeshuri:
cya	Ikinyarwanda	wa	wa kabirimuri...	Iminota 40
Abafite ibyo bagenerwa byihariye mu myigire no mu myigishirizen'umubare wabo:			Abatabona neza ibiri kure :				
Umutwe wa kabiri	Umuco nyarwanda						
Ubushobozi bw'ingenzi bugamijwe	- Gusesengura igitekerezo k'ingabo agaragaza ingingo z'ingenzi zigikubiyemo. - Gusoma no gusesengura zimwe mu ngeri z'ubuvanganzo nyabami agaragaza ingingo z'ingenzi zizikubiyemo. - Kuvuga no kwandika interuro yubahiriza ibihe by'inshinga.						
Isomo	Ingeri z'ubuvanganzo nyabami						
Intego ngenamukoro	Ahereye ku mwandiko yahawe, umunyeshuri araba ashobora: - Gutahura inshoza y'ubuvanganzo nyabami, inzeri zabwo n' uturango twabwo. - Guhanga umwandiko ahereye ku ngeri z'ubuvanganzo nyabami.						
Imiterere y'aho isomoribera	Isomo riratangirwa mu ishuri, aho bishoboka abanyeshuri bicaye mu matinda.						
Imfashanyigisho	Igitabo cy'umwarimu n'icy'umunyeshuri.						
Inyandiko n'ibitabo byifashishijwe	Integanyanyigisho, igitabo cy'umwarimu, igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'ubuvanganzo nyarwanda n'ibindi bitabo binyuranye by'Ikinyarwanda, imbuga nkoranyambuga.						

Ibice by'isomo + Igihe	Gusobanura muri make igikorwa umwarimu n'umunyeshuri basabwa gukora Umwarimu yifashishije umwandiko wizwe ubushize, abaza ibibazo bifasha abanyeshuri gutahura inshoza inshoza y'ubuvanganzo nyabami, ingeri n'uturango twabwo kandi abafite ibyo bagenerwa byihariye bagafashwa bicajwe mu myanya y'imbere aho bareba neza ibyanditse		Ubushobozi n'ingingo nsanganyamasomo
1. Intangiriro: Iminota 5	Ibikorwa by'umwarimu - Kubaza abanyeshuri ibibazo ku mwandiko baheruka gusesengura. 1. Ni iyihe nsanganyamatsiko ivugwa mu mwandiko duheruka kwiga? 2. Vuga muri make akamaro k'ibitero byo mu Rwanda rwo hambere.	Ibikorwa by'umunyeshuri - Gusubiza ibibazo ku mwandiko. - Duheruka kwiga umwandiko ku nsanganyamatsiko ivuga ku bitero byo mu Rwanda rwo hambere. - Ibitero byatumaga u Rwanda rwaguka, Abanyarwanda babonaga andi maboko yo gukorera igihugu nk'abaja n'abagaragu.	Ubushobozi nsanganyamasomo Ubushishozi no gushakira ibibazo ibisubizo (buri wese aharanira kunoza ibisubizo bitangwa)
2. Isomo nyirizina: Iminota 25			
2.1 kwivuburira ibikubiye mu isomo	- Gushyira abanyeshuri mu matsinda no kubasaba kongera gusoma umwandiko <i>"Igitero k'i Butembo"</i> bitegereza imiterere yawo, banasubiza ikibazo gikurikira: Kora ubushakashatsi utahure ingeri y'ubuvanganzo uherereye mo n'inshoza y'ubwo buvanganzo, rondora izindi ngeri z'ubwo buvanganzo kandi unagaragaze uturango tw'ingeri z'ubwo buvanganzo.	- Gusomera umwandiko mu matsinda bitegereza imiterere yawo no gushakira ibisubizo ikibazo babajijwe.	Ubushobozi nsanganyamasomo - Ubushishozi no gushakira ibibazo ibisubizo (buri wese aharanira kunoza ibisubizo bitangwa) - Gusabana mu Kinyarwanda (buri wese yisanzura mu gutanga ibitekerezo) - Ubufatanye, imibanire ikwiye n'abandi n'ubumenyi ngiro mu buzima bwa buri muni

<p>2.2. kumurika ibyagezweho</p>	<p>- Gusaba abanyeshuri kumurika ibyakorewe mu matsinda bagaragaza ingeri y'ubuvanganzo nyabami.</p> <p>Gusaba abanyeshuri gutahura inshoza, ingeri n'uturango by'ubuvanganzo nyabami</p>	<p>Kumurika ibyagezweho batahura ubwoko bw'ubuvanganzo. <i>Ubu-vanganzo nyabami</i></p> <p>-Gutahura inshoza, ingeri uturango by'ubuvanganzo nyabami.</p>	<p>-Ubushishozi no gushakira ibibazo ibisubizo (buri wese aharanira kunoza ibisubizo bitangwa)</p> <p>Ingingo nsanganyamasomo</p> <p>-Uburinganire n'ubwuzuzanye(mu gihe mu matsinda)</p>
<p>2.3. kunoza ibyamuritswe</p>	<p>-Gufasha abanyeshuri kunonosora ibyavuye mu matsinda. (Bigaragara mu gitabo cy'umwarimu)</p> <p>Gusaba abanyeshuri kwandukura mu makayi yabo ibyanogejwe</p>	<p>- Kunoza ibyavuye mu matsinda bafatanyije n'umwarimu</p> <p>Kwandukura mu makayi yabo ibyanogejwe</p>	<p>Uburezi budaheza</p> <p>(n'abafite ibyo bagenerwa byihariye barafashwa bigishwe bimwe n'iby'abandi)</p>
<p>3. Umusozo w'isomo: Iminota: 10</p> <p>3.1.Inshamake</p>	<p>-Gusaba abanyeshuri kugaragaza mu nshamake ibyo bamaze kwiga ku nshoza ingeri n'uturango by'ubuvanganzo nyabami.</p>	<p>-Kuvuga mu nshamake ibyo bamaze kwiga ku nshoza ingeri n'uturango by'ubuvanganzo nyabami.</p>	<p>Ubushobozi nsanganyamasomo:</p> <p>- Ubushishozi no gushakira ibibazo ibisubizo (buri wese aharanira kunoza ibisubizo bitangwa)</p>
<p>3. 2. Isuzuma</p>	<p>Gutanga ibibazo by'isuzuma.</p> <p><i>Urugero rw'ibibazo</i></p> <p>- Garagaza ubuvanganzo nyabami icyo ari cyo,ingeri zabwo n'uturango twabwo.</p> <p>-Gusaba abanyeshuri gutanga inshoza, ingeri n'uturango by'ubuvanganzo nyabami</p>	<p>Gusubiza ibibazo by'isuzuma.</p> <p>- Ubuvanganzo nyabami ni ubuvanganzo bugizwe n'ibihangano byose byerekeranye n'abami, ingoma zabo, ibitero byabo, abakurambere, abatware n'imihango by'ibwami.</p>	<p>- Ubushakashatsi</p> <p>- Kwiga no guhora yiyungura ubumenyi.</p>

		Ingeri zabwo ni amazi-na y'inka, ibitekerezo by'ingabo,ibisigo nyabami, ubwiru, ubucurabwenge,inanga zivuga iby'ibwami,ibyivugo,indirimbo z'ingabo.	Ingingo nsanganyamasomo Uburezi budaheza: Umwarimu yita ku banyeshuri bose kimwe akanafasha abafite ibyo bagenerwa byihariye
4. Umukoro	Gutanga umukoro	Kwandukura umukoro no kuzawukora ku giti cyabo	Ingingo nsanganyamasomo Uburezi budaheza Umukoro utangwa abanyeshuri bose bagomba kuwukora kimwe
Kwisuzuma (umurezi)	<ul style="list-style-type: none"> - Kugaragaza ikigero abanyeshuri bumviseho isomo akurikije intego yari yihaye n'uko baryakiriye. - Kugaragaza imbogamizi kuri iryo somo (igihe zihari). 		

4. Isomo ry'ikibonezamvugo

Izina ry'ishuri: Amazina y'umwarimu:.....

Igihembwe	Itariki	Iny-igisho	Umwaka wa	Umutwe wa	isomoya	Igihe isomorimara	Umubare w'aba-nyeshuri
cya	Ikinyarwanda	gatanu	kabirimuri.....	Iminota 80
Abafite ibyo bagenerwa byihariye mu myigire no mu myigishirize n'umubare wabo			Abanyeshuri babiri basiga abandi n'abatabona neza ibyanditse kure.				
Umutwe wa kabiri	Umuco nyarwanda						
Ubushobozi bw'ingenzi bugamijwe	<p>- Gusesengura igitekerezo k'ingabo agaragaza ingingo z'ingenzi zigikubiyemo.</p> <p>- Gusoma no gusesengura zimwe mu ngeri z'ubuvanganzo nyabami agaragaza ingingo z'ingenzi zizikubiyemo.</p> <p>-Kuvuga no kwandika interuro yubahiriza ibihe by'inshinga.</p>						
Isomo	Inshinga(inshoza, ubwoko n'ibibe by'inshinga)						
Intego ngenamukoro	<p>Ahereye ku nteruro zinyuranye umwarimu yandika ku kibaho, umunyeshuri arashobora:</p> <p>Kugaragaza inshoza, ubwoko n'ibibe by'inshinga.</p>						
Imiterere y'aho isomoribera	Isomo rizatangirwa mu ishuri, aho bishoboka abanyeshuri bicaye mu buryo bw'igice cy'uruziga. Abafite ibyo bagenerwa bicaye aho babona neza ibyanditse.						
Imfashanyigisho	Imfashanyigisho z'iyumvabona, imfashanyigisho zitegwa amatwi.						
Inyandiko n'ibitabo byifashishijwe	Integanyanyigisho, igitabo cy'umwarimu, igitabo cy'umunyeshuri n'ibindi bitabo binyuranye by'Ikinyarwanda.						

**IGICE CYA III: IMBONEZAMASOMO Z'AMASOMO
ARI MURI BURI MUTWE**

I.1. Ubushobozi bw’ingenzi bugamijwe

- Gusesengura igitekerezo k’ingabo agaragaza ingingo z’ingenzi zigikubiyemo.
- Gusoma no gusesengura zimwe mu ngeri z’ubuvanganzo nyabami agaragaza ingingo z’ingenzi zizikubiyemo.
- Kuvuga no kwandika interuro yubahiriza ibihe by’inshinga.

I.2. Ibyo umunyeshuri yagombye kuba azi

- Ubuvanganzo nyemvugo bwo muri rubanda.
- Inshoza y’ nshinga, amoko y’inshinga n’itondaguranshinga.

I.3. Ingingo nsanganyamasomo

Ingingo nsanganyamasomo	Aho igaragara muri uyu mutwe
Uburiganire n’ubwuzuzanye	Iyi ngingo nsanganyamasomo iragararira mu bivugwa mu mihango y’igitero, aho abagore baririmba indirimbo ngo tubarusha umwami bari ku rugamba byumvikana ko guhera kera abagore bafatanyaga n’abagabo ku rugamba.
Umuco w’amahoro	Iyi ngingo nsanganyamasomo igaragarira mu mihango y’ibitero aho abanyarwanda bagombaga gushyira hamwe bakirinda inzangano hagati yabo.
Uburezi budaheza	Umwarimu yigisha yita ku banyeshuri bose ndetse n’abafite ubumuga iyo bahari.
Umuco w’ubuziranenge	Iyi ngingo nsanganyamasomo igaragarira mu mwandiko “Igitero k’i Butembo” aho ingabo z’u Rwanda zariye amashaza zibanje gushishoza ko abayariye nta cyo yabatwaye.

I.4. Igikorwa cy'umwinjizo

Umwarimu aha abanyeshuri igikorwa kibinjiza mu nsanganyamatsiko y'umutwe.

Igikorwa

Mutekereze kandi murondore ibyarangaga ibitaramo by'ibwami mu Rwanda rwo hambere, imihango y'igitero yakorwaga, icyo intwari zivugaga n'amashimwe zagenerwaga zivuye ku rugamba. Sobanura uruhare rwa buri ngingo yagaragajwe hejuru mu gusigasira umuco nyarwanda.

Bimwe mu byarangaga ibitaramo by'ubwami harimo: kwivuga ibigwi n'ibirindiro, kuririmba, gutanga impeta z'ubutwari

Mu gusobanura buri ngingo mu gusigasira umuco nyarwanda, umwarimu aragenzura ingingo zinyuranye zatanzwe n'abanyeshuri akazikorera ubugororangingo abihuza n'umuco.

I.5. Amasomo ari mu mutwe wa mbere n'igihe agenewe

Umutwe wa wa mbere: Umuco nyarwanda		Umubare w'amasomo: 20
Umwandiko: Igitero k'i Butembo		
Amasomo	Intego rusange	Umubare w'amasomo
Isomo rya mbere: Gusoma no gusobanura umwandiko.	Gusoma umwandiko, gusobanura amagambo adasobanukiwe no kuyakoresha mu mvugo no mu nyandiko.	Amasomo 2
Isomo rya kabiri: Gusoma no kumva umwandiko.	Gusoma umwandiko no gusubiza ibibazo byawubajijweho.	Amasomo 2
Isomo rya gatatu: Gusoma no gusesengura umwandiko	Gusesengura umwandiko.	Amasomo 1
Ubuvanganzo nyabami		
Isomo rya kane: Zimwe mu ngeri z'ubuvanganzo nyabami.	- Kuvuga inshoza y'ubuvanganzo nyabami. - Kurondora no gusobanura zimwe mu ngeri z'ubuvanganzo nyabami.	amasomo 2

Ibitekerezo by'ingabo		
Isomo rya gatanu: Inshoza n'uturango tw'ibitekerezo by'ingabo.	Gutahura inshoza n' uturango tw'ibitekerezo by'ingabo	Isomo 1
Imihango y'igitero mu Rwanda rwo hambere		
Isomo rya gatandatu: Imitegurire y'imihango y'igitero.	- Gutahura imihango y'igitero yakorwaga mu Rwanda rwo hambere - Kugaragaza abagiraga uruhare mu migendekere y'igitero	Amasomo 2
Isomo rya karindwi: Impeta z'ubutwari mu Rwanda rwo hambere.	Kugaragaza no gusobanura impeta z'ubutwari mu Rwanda rwo hambere.	Amasomo 1
Ibyivugo by'ingabo		
Isomo rya munani: Ibyivugo by'ingabo.	Gutahura inshoza y'ibyvugo no kugaragaza amoko yabyo.	Amasomo 3
Inshinga		
Isomo rya kenda: Inshoza n'amoko y'inshinga.	Kugaragaza inshoza y'inshinga n'amoko yazo.	Isomo 1
Isomo rya cumi: Ibihe by'inshinga.	- Gutandukanya ibihe by'inshinga yifashishije ingero zitandukanye. - Gukoresha inshinga yubahiriza ibihe byayo mu mvugo no mu nyandiko.	Isomo 2
Umwitoto w'ubushobozi ngiro bw'umunyeshuri.		Amasomo 1
Isuzuma risoza umutwe wa mbere		Amasomo 2

1.5.1. Umwandiko : Igitero k' i Butembo

Isomo rya mbere: Gusoma no gusobanura umwandiko

Intego zihariye :

Nyuma iri somo, umunyeshuri araba ashobora:

- Gusoma umwandiko adategwa yubahiriza utwatuzo n'iyitsa.
- Gusobanura no gukoresha neza mu mvugo no mu nyandiko amagambo atari asobanukiwe ari mu mwandiko.

Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri kirimo umwandiko ku gitero k'i Butembo, igitabo cy'umwarimu n'inkoranyamagambo.

1. Intangiriro

Umwarimu asaba abanyeshuri kwitegereza ishusho ijyanye n'umwandiko "Igitero k'i Butembo" bagiye gusoma, akayibabazaho ibibazo.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

a) Murabona iki kuri iyi shusho?

Kuri iyi shusho, turahabona umwami utetse ku gitabo imbere ye hari ingabo ziri kwivuga. Hari kandi n'abakaraza bari kuvuza ingoma

b) Mushingiye ku mutwe w'umwandiko n'ibyo mubona kuri iyi shusho, muratekereza ko uyu mwandiko uza kuvuga ku ki?

Uyu mwandiko uraza kuvuga ku bitero u Rwanda rwajyaga rutera mu bindi bihugu.

2. Uko isomo ryigishwa:

Umwarimu aha abanyeshuri igikorwa kibinjiza mu nsanganyamatsiko y'umutwe.

Reba uko imbonezamasomo kuri iri somo ibiteganya mu ntangiriro **rusange kuri 2.6**

Urugero rw' igikorwa cyo gusoma no gusobanura umwandiko:

Musome umwandiko "Igitero k' i Butembo," mushakemo amagambo mudasobanukiwe hanyuma muyasobanure mwifashishije inkoranyamagambo.

Iyo abanyeshuri bamaze kumurika ibyavuye mu matsinda, umwarimu abikorera ubugororangingo maze abanyeshuri bakabyandukura mu makayi yabo.

Urugero rw'amagambo umunyeshuri ashobora kudasobanukirwa:

Nyakotsi: ubwoko bw'icyogajuru cyajyaga kiboneka inshuro imwe mu myaka ijana.

Kugishisha inka: kujyana inka ahandi hantu hari ubwatsi mu gihe k'izuba ryinshi.

Umuhinza: umwami w'agahugu gato abantu bubahaga nk'ikimana bakamutura amakoro na we akabaha imvura, akabahahiriza (guhashya) ibyonnyi akabatsirikira ibiza.

Kuramvura ingoma: kuyibaza.

Gukubanga: kwigarurira.

Kunyaga: gutwara imitungo y'undi ku mbaraga.

Amakoro: amaturo bahaga umwami agizwe n'ibikomoka ku buhinzi, ubworozi n'ibindi.

Kuvunyisha: gusaba uburenganzira bwo kwinjira ahantu ubagendereye.

Amazimano: amafunguro bakiriza umushyitsi.

Abatasi: abantu bahabwa ubutumwa bwo kujya gutara amakuru rwihishwa.

Kuvogera umugezi: kuwunyuramo n'amaguru uwambuka.

3. Imyitozo

Umwarimu asaba abanyeshuri, bari mu matsinda, gukora imyitozo iri mu gitabo cy'umunyeshuri. Umwarimu agenzura uko abanyeshuri bakora imyitozo abafite ibibazo byihariye akabafasha, hanyuma bakayikosorera hamwe, ibisubizo bikandikwa ku kibaho, abanyeshuri bakabyandika mu makayi.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

a) Koresha amagambo akurikira dusanga mu mwandiko mu nteruro wihimbiye:

- Kera iyo amapfa yateraga abashumba **bagishishaga inka** ahantu kure.
- Umwami yaturwaga **amakoro** aturutse mu mpande zose z'Igihugu.
- **Abatasi** bari bafite uruhare rukomeye mu gutsinda urugamba.
- I Mimuri ya Nyagatare hari **ingando** y'umwami Kigeli IV Rwabugiri.

b) Shaka imbusane z'aya magambo ukurikije inyito afite mu mwandiko wasomye

- Azahindukirira ≠ **azagendera**
- Guhunga ≠ **guhunguka**
- Gukuka umugezi ≠ **kwinjira mu mugezi, gushoka umugezi**
- Guhinguka ≠ **kurenga**

c) Uzuza interuro zikurikira ukoresheje ibivuye mu mwandiko.

- Mu gitero k'i **Butembo** Abanyarwanda bahakuye imbuto y'amashaza.
- Igitero k'i Butembo cyabaye mu wa **1874** cyagabwe kiyobowe n'umwami **Kigeli IV Rwabugiri**.
- Igitero cyahagurukiye i **Rwamaraba** gisozerezwa inyuma y'ishyamba i **Butembo**.

Isomo rya kabiri: Gusoma no kumva umwandiko

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo, umunyeshuri araba ashobora:
Gusoma adategwa umwandiko no gusubiza ibibazo byawubajijweho.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umwarimu n'igitabo cy'umunyeshuri.

1. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bibibutsa umwandiko baheruka kwiga kugira ngo bibinjize neza mu isomo rishya.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

a) Ni inde wanyibutsa umwandiko duheruka kwiga?

Umwandiko duheruka kwiga ni "Igitero k'i Butembo".

b) Uwo mwandiko wavugaga ku yihe nsanganyamatsiko?

Wavugaga ku gitero u Rwanda rwagabye i Butembo.

2. Uko isomo ryigishwa

Reba uko imbenezamasomo kuri iri somo ibiteganywa mu ntangiriro **rusange kuri 2.6**

Igikorwa:

Mwongere musome umwandiko "Igitero k'i Butembo", hanyuma musubize ibibazo byawubajijweho.

Umwarimu asaba abanyeshuri kujya mu matsinda hanyuma bagasubiza

ibibazo byo kumva umwandiko biri mu bitabo byabo. Iyo abanyeshuri bamaze kumurika ibyavuye mu matsinda, umwarimu abafasha kubinoza bakabyandika mu makayi yabo.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

a) Sobanura intandaro y'igitero k'i Butembo:

Umuhinza wo mu Buhunde witwaga Muvunyi wa Karinda yanyaze u Rwanda inka z'inyambo zitwaga Imisakura zari zaragishishirijwe i Kamurongi ku mupaka w'u Buhunde.

b) Ni nde wafashe iya mbere mu gushoza urwo rugamba?

Umwami Kigeli IV Rwabugiri

c) Ni ikihe gihembo cyari giteganyirijwe umugore uzarusha abandi kwitegura umwami?

Gutaramirwa n'ingabo; inyambo zigataha iwe.

d) Shaka ibintu cyangwa ibikorwa byavuzwe mu mwandiko bibangamiye ibidukikije unasobanure uko ubibona.

Nyakotsi no kuvogera umugezi: Impamvu ni uko nyakotsi yasigaga imyotsi ihumanya ikirere; kuvogera umugezi n'ibirenge byanduza amazi, ibi bikaba byatera abantu indwara.

Isomo rya gatatu: Gusoma no gusesengura umwandiko

Intego zihariye

Nyuma y'iri somo, umunyeshuri araba ashobora:

- Gusesengura umwandiko agaragaza ingingo z'ingenzi ziwugize no guhuza ibivugwa mu mwandiko n'ubuzima busanzwe.

- Gukora inshamake y'ibivugwa mu mwandiko mu magambo ye bwite.

Imfashanyigisho: Igitabo cy'umwarimu n'igitabo cy'umunyeshuri.

1. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bibibutsa umwandiko baheruka kwiga kugira ngo bibinjize neza mu isomo rishya.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

a) Ni irihe somo duheruka kwiga?

Mu isomo duheruka kwiga, twasomye umwandiko “Igitero k’i Butembo” dusubiza n’ibibazo byo kumva umwandiko.

b) Igitero k’i Butembo cyabaye mu wuhe mwaka?

Igitero k’i Butembo cyabaye mu mwaka wa 1874 .

2. Uko isomo ryigishwa

Reba uko imbenezamasomo ibiteganywa kuri iri somo mu ntangiriro **rusange kuri 2.6**

Igikorwa:

Mwongere musome umwandiko “Igitero k’i Butembo”, hanyuma musubize ibibazo byo gusesengura umwandiko.

Umwarimu ashyira abanyeshuri mu matsinda hanyuma bagasubiza ibibazo byo gusesengura umwandiko. Iyo abanyeshuri bamaze kumurika ibyavuye mu matsinda, umwarimu abafasha kubinoza bakabyandika mu makayi yabo.

Urugero rw’ibibazo n’ibisubizo byanogejwe:

a) Amakoro yatangwaga ibwami wayagereranya n’iki muri iki gihe? Sobanura igisubizo utanze uhereye ku kamaro kayo.

Yagereranywa n’imisoro n’amahoro: Impamvu ni uko amaturo yajyanwaga ibwami kugira ngo bayakoreshe imirimo inyuranye naho imisoro n’amahoro bikaba bihabwa leta bigakoreshwa mu guteza imbere Igihugu.

b) Garagaza ingingo z’ingenzi n’iz’ingereka zigaragara muri uyu mwandiko.

Ingingo z’ingenzi	Ingingo z’ingereka
- Inkomoko y’igitero - Imihigo y’igitero - Imigendekere y’igitero	- Uruzinduko rw’intumwa z’i Burundi kwa Mwezi - Imyiteguro y’abagore b’umwami - Kurya amashaza
- Ibirori by’imiyereko - Imvano y’ikivugo “Inkatazakureka”	- Kwihumanura

c) Vuga muri make ibikubiye muri uyu mwandiko mu magambo yawe bwite.

Umwarimu areba niba inshamake y’umwandiko wa buri munyeshuri iboneye

akamufasha kuyinoza.

I. 5.2. Ubuvanganzo nyabami

Isomo rya kane: Zimwe mu ngeri z'ubuvanganzo nyabami

Intego zihariye

Ahereye ku mwandiko yasomye, nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora:

- Gutahura inshoza y'ubuvanganzo nyabami .
- Kurondora no gusobanura zimwe mu ngeri z'ubuvanganzo nyabami.

Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu n'izindi nyandiko zivuga ku buvanganzo nyabami.

1. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bibaganisha ku nsanganyamatsiko y'umwandiko baheruka gusesengura kugira ngo bibinjize neza mu mwitoto wo kungurana ibitekerezo.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo byatangwa:

a) Ni iyihe nsanganyamatsiko ivugwa mu mwandiko duheruka kwiga?
Ibitero byo mu Rwanda rwo hambere.

b) Vuga mu nshamake akamaro k'ibitero mu Rwanda rwo hambere.

Ibitero byatumaga u Rwanda rwaguka rukaba runini ariko kandi Abanyarwanda babonaga andi maboko yo gukorera Igihugu nk'abaja ndetse n'abagaragu. Si ibyo gusa, ahubwo habonekaga n'amatungo ndetse n'imyaka ivuye mu bice byigaruriwe n'u Rwanda.

2. Uko isomo ryigishwa Umwarimu ashira abanyeshuri mu matsinda akabasaba gukora igikorwa cy'umwinjizo kiri mu gitabo cy'umunyeshuri.

Igikorwa cy'umwinjizo:

Mwongere musome umwandiko "Igitero k'i Butembo" mugereranye ibivugwamo n'ibyavugwaga mu yindi myandiko mwize, maze mukore ubushakashatsi mutahure inshoza y'ubuvanganzo nyabami, murondore zimwe mu ngeri z'ubwo buvanganzo n' uturango twazo.

Iyo abanyeshuri bamaze kumurika ibyo bunguranyeho ibitekerezo mu matsinda yabo, bafatanye n'umwarimu maze bakabinoza bagatanga umwanzuro ku

bibazo by'ubushakashatsi bakoze.

Urugero rw'ibyavuye mu matsinda byanogejwe

a) Inshoza y'ubuvanganzo nyabami

Nk'uko byizwe mu myakayabanje, ubuvanganzo ni imvugo cyangwa inyandiko ifite icyo ivuga kandi yifitemo ubwiza n'ubuhanga bw'imikoreshereze y'ururimi. Imvugo cyangwa inyandiko y'ubuvanganzo irangwa akenshi n'ikeshamvugo. Ubuvanganzo nyarwanda babugabanyamo ibice bibiri: ubuvanganzo nyemvugo n'ubuvanganzo nyandiko. Ubuvanganzo nyemvugo ni ibyahanzwe n'abantu ba kera batazwi neza bahangaga batandika, bakabifata mu mutwe. Ibyo bahangaga babishyikirizaga ab'igihe cyabo bikabizihira mu bitaramo, bakagenda babiraga abo basize, bityobityo bigahinduka uruhererekane.

Ubuuvanganzo nyabami burimo ibihangano byose byerekeranye n'abami, ingoma zabo, ibitero byabo, abakurambere, abatware n'imihango by'ibwami. Ni ingeri y'ubuvanganzo itari igenewe buri wese nk'uko ubuvanganzo bwo muri rubanda bwari bumeze. Bityo igihangano cy'ubuvanganzo nyabami ntawashoboraga kugira icyo agihinduraho atabyemerewe.

b) Zimwe mu ngeri z'ubuvanganzo nyabami

Mu ngeri z'ubuvanganzo nyarwanda nyemvugo nyabami twavugaga ibitekerezo nyabami (ibitekerezo by'ingabo), amazina y'inka, ibisigo nyabami, ubwiru, ubucurabwenge, ibyivugo, inanga zivuga iby'ibwami, indirimbo z'ingabo.

Muri rusange ingeri z'ubuvanganzo nyabami zirangwa no kuba ari imyandiko ivuga abami, imiryango yabo n'ingoma zabo.

- Ibitekerezo by'ingabo

Ibitekerezo by'ingabo byavugaga imitegurire n'imigendekere y'ibitero ingabo z'umwami zagabye mu bindi bihugu bakongeraho amakabyankuru.

- Amazina y'inka

Amazina y'inka ni imivugo irata inyambo n'umwami. Ni ingeri y'ubuvanganzo nyabami irangwa n'itondeke ripimye (umubare w'utubangutso ungana), ikeshamvugo n'amagambo yabugenewe. Yagiraga imiterere yihariye.

- Ibisigo nyabami

Ibisigo nyabami ni imivugo yasingizaga abami n'ingoma zabo. ikoresheje amagambo y'indobanure. Ibisigo nyabami birangwa n'ikeshamvugo, amagambo y'indobanure kandi ntibyahindagurikaga mu miterere yabyo.

- Ubwiru

Ijambo “ubwiru” risobanura ibanga rikomeye cyane iryo ari ryo ryose. Mu buvanganzo nyabami ubwiru ni imihango yakorwaga n’umwami n’abiru. Iyo mihango yakorwaga mu ibanga kandi ikagira amagambo yihariye agendana na yo. Iyo mihango bayitaga inzira z’ubwiru.

Ubwiru bwari bukubiyemo amategeko yagengaga imihango y’ibwami, bwakoresheye ikeshamvugo n’andi magambo yabugenewe kandi ntibwahindagurikaga.

- **Ubucurabwenge**

Ni umuvugo muremure wavugaga ibisekuru by’abami n’abagabekazi. Abawufataga mu mutwe bitwaga abacurabwenge. Ubucurabwenge burangwa n’uko buvuga ibisekuru by’abami n’abamikazi mu buryo buryoheye amatwi. Ubucurabwenge bwakorwaga n’abiru.

- **Ibyivugo**

Kwivuga: ni ukuranga icyo uri cyo, uwo uri we mu rwego rw’intambara, rimwe na rimwe umenyesha abakumva uwo ukomokaho byo guhimba, ukavuga ibyakuranye ku rugamba.

Ibyivugo ni imwe mu ngeri z’ubuvanganzo nyarwanda bisingiza intwari n’ubutwari bwazo ndetse n’intwari zifashishwaga. Muri icyo ngeri, uwivuga yirataga ibigwi n’ibirindiro yagiriye ku rugamba. Tuyisangamo amoko abiri y’ingenzi ari yo: Ibyivugo by’iningwa n’ibivugo by’imyato.

- **Inanga zivuga iby’ibwami**

Gucuranga inanga ni ubuhimbyi bujyana no gucuranga inanga bayibwira. Inanga z’ibwami ni indirimbo zicurangwa ku nanga y’amano. Mu buvanganzo nyabami, inanga zaherekezwe n’indirimo z’ingabo zigahishura uko abakurambere batekerezaga, akari kabari ku mutima n’uko bari bameranye mu mibanire yabo. Inanga tuzisangamo iturango tw’ubusizi nyarwanda (isubirajwi, imibangikanyo, injyana...) Zahimbirwaga kurata no gusingiza abami. Zacurangirwaga mu bitaramo binyuranye.

- **Indirimbo z’ingabo**

Ni indirimbo zaririmbwaga mu bitaramo byo kwizihiza insinzi y’ingabo zabaga zivuye ku rugamba. Izo ndirimbo zafatiraga ku bantu babayeho (abami, ab’ibwami n’abatware cyangwa ibikorwa byabayeho bizwi nk’ibigwi, ibirindiro...).

3. Umwitozo

Umwarimu ashya abanyeshuri mu matsinda hanyuma bakungurana ibitekerezo ku nsanganyamatsiko bahawe.

Urugero rw' insanganyamatsiko n'urugero rw'umwanzuro:

Mwungurane ibitekerezo na bagenzi banyu ku kamaro ko kwiga ubuvanganzo nyabami.

Umwarimu areba uko abanyeshuri batanga ibitekerezo bifite ireme n'indangagaciro nyarwanda kandi na we akabafasha kubinoza.

I.5.3. Ibitekerezo by'ingabo

Isomo rya gatanu : Inshoza n'uturango tw'ibitekerezo by'ingabo

Intego zihariye

Nyuma y'iri somo, umunyeshuri araba ashobora:

- Gutahura inshoza y'ibitekerezo by'ingabo.
- Kugaragaza uturango tw'ibitekerezo by'ingabo.

Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri kirimo umwandiko "Igitero k'i Butembo", igitabo cy'umwarimu n'inkoranyamagambo.

1. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo ku mwandiko "Igitero k'ibubembo" bize.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

a) Umwandiko duheruka kwiga, wavugaga iyihe nkuru?

Umwandiko duheruka kwiga wavugaga inkuru y'igitero k'i Butembo batubwira uko cyagenze.

b) Ni ayahe makabyankuru agaragara muri uyu mwandiko?

Amakabyankuru aragara aho bavugako kurya amashaza byashoboraga kwica inka.

2. Uko isomo ryigishwa

Umwarimu ashyira abanyeshuri mu matsinda akabasaba gukora igikorwa gikurikira kiri mu gitabo cy'umunyeshuri:

Igikorwa:

Mwongere m usome umwandiko " Igitero k'i Butembo" maze mukore ubushakashatsi mutahure inshoza y'ibitekerezo by'ingabo munagaragaze uturango twabyo.

Mu gihe abanyeshuri bari mu matsinda umwarimu agenda areba abafite ibibazo akabunganira. Iyo igihe yabahaye kirangiye, asaba itsinda rimwe kumurika ibyo ryakoze andi matsinda akurikiye kandi afatanya n’umwarimu kubikorera ubugororangingo.

Urugero rw’ibyavuye mu matsinda byanogejwe:

a) Inshoza y’ibitekerezo by’ingabo

Ibitekerezo by’ingabo ni ibihangano byabaga bikubiyemo uko urugamba rwagenze. Byahimbwaga n’abatekereza b’ibwami bafatiye ku byavuzwe n’abavuzi b’amacumu babaga bakubutse ku rugamba. Abo bavuzi b’amacumu bari abantu bazwiho ubuhanga mu kuvuga neza no gufata mu mutwe bagakoresha imvugo nziza kandi batajijinganya. Mu bitekerezo by’ingabo havugwamo inkuru y’igitero n’ abakigizemo uruhare cyanecyane ab’intwari,

b) Uturango tw’igitekerezo k’ingabo

Igitekerezo k’ingabo kirangwa n’ibi bikurikira: kivugwamo inkuru y’igitero cyagabwe n’uko igitero cyagenze, kigaragaramo abakigizemo uruhare n’abakibayemo intwari, gishingira ku makuru mpamo y’ibyabaye, kirangwa ndetse n’uturingushyo tw’abatekereza b’ibwami abandi bita amakabyankuru.

3. Imyitozo

Umwarimu asaba abanyeshuri gukora imyitozo iri mu gitabo cyabo, akabasaba kuyikorera mu matsinda ya babiribabiri. Iyo abanyeshuri barangije kuyikora, umwarimu afatanya na bo kubikosora no kubinoza.

Urugero rw’ ibibazo n’ibisubizo byatangwa:

a) Tanga inshoza y’igitekerezo k’ingabo.

Ibitekerezo by’ingabo ni ibihangano byabaga bikubiyemo uko urugamba rwagenze.

b) Tanga uturango tw’igitekerezo k’ingabo uzi.

Igitekerezo k’ingabo kirangwa n’ibi bikurikira:

- Kuvuga inkuru y’igitero cyagabwe n’uko cyagenze.
- Kigaragaza abakigizemo uruhare ndetse n’ababaye intwari.
- Gishingira ku byabaye maze kikongeramo n’amakabyankuru.

I.5.4. Imihango y’igitero mu Rwanda rwo hambere

Isomo rya gatandatu : Imitegurire y’imihango y’igitero

Intego zihariye

Nyuma y'iri somo, umunyeshuri araba ashobora:

- Gusobanura imihango yakorwaga mu Rwanda rwo mbere mbere yo gutera ikindi gihugu n'abagiraga uruhare mu migendekere yacyo.

Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri kirimo umwandiko "Igitero k'i Butembo", igitabo cy'umwarimu n'inkoranyamagambo.

1. Intangiriro

Umwarimu abwira abanyeshuri kwitegereza ishusho iri mu gitabo cy'umunyeshuri akabasaba gusubiza ibibazo bibaganisha ku gutahura imihango yakorwaga mu bitero u Rwanda rwagabaga mu bindi bihugu no kugaragaza abakigiragamo uruhare.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo

a) Abantu mubona bafite amacumu ni bande? Barakora iki? Ni ingabo z'umwami zitaramiye umwami.

b) Wavuga ko iyi shusho ihuriye he n'umutwew'uyu mwandiko? Aba bantu bagomba kuba bari kwitegura kujya ku rugamba.

Umwarimu ahera ku bisubizo by'abanyeshuri akababwira ko bagiye kwiga imhango y'igitero mu Rwanda rwo hambere.

2. Uko isomo ryigishwa

Umwarimu asaba abanyeshuri gukora gikorwa cy' umwinjizo kiri mu gitabo cy'umunyeshuri kibinjiza mu isomo rishya.

Igikorwa:

Mwongere musome umwandiko "Igitero k'i Butembo" maze mukore ubushakashatsi mutahure inshoza y'ibitekerezo by'ingabo n'uturango twabyo.

Iyo abanyeshuri bamaze kumurika ibyo bunguranyeho ibitekerezo mu matsinda yabo, bafatanyaga n'umwarimu maze bakabinoza bagatanga umwanzuro ku bibazo by'ubushakashatsi bakoze.

Urugero rw'ibyavuye mu matsinda byanogejwe

Imitegurire n'imihango y'igitero

Umurage ukomeye Abanyarwanda basigiwe n'abasokuruza ni Igihugu. Ibi byatumye u Rwanda rugenda rwagurwa binyuze mu bitero rwagabaga kandi

rugomba kubitsinda. Mbere yo gutera habanzaga gukorwa imihango inyuranye harimo inzira y'inkiko yabyaye umugaru hagiye kwagurwa imipaka n'inzira y'urugomo hagiye kugabwa ibitero.

Si iyo mihango yakorwaga gusa kuko habagaho n'igitaramo njarugamba cyabanzirizaga urugamba umwami yabaga agiye gushoza mu mahanga. Abantu bahuriraga hamwe maze bakarebera hamwe ingamba z'urugamba. Buri wese mu babaga bateraniye aho yagiraga icyo yiyemeza gukora kugira ngo Igihugu kizatsinde urugamba.

a) Umugaba w'ingabo n'umugaba w'igitero

Ingabo z'u Rwanda zari imitwe itegekwa n'abatware aba n'aba. Aha ngaha turebe iki ngiki: abo batware b'izo ngabo, bitwaga abatware mu butegetsi bw'Igihugu bwa kera, ntibigire aho bahuriye n'abatware bategekaga mu Rwanda mu bihe bya kizungu. Umutware kera, mbere y'umwaduko w'abazungu, ntabwo yari ameze nk'umushefu. Abatware rero bitwaga batyo mu butegetsi bw'Igihugu, naho mu butegetsi bw'abarwanyu (igihe ingabo zabo zabaga zihagurukiye igitero) bakitwa abagaba b'ingabo. Igihe k'intambara, umugaba wese w'umutwe uyu n'uyu, ni bwo we yambaraga ikamba ry'ingabo, kikaba ikimenyetso cy'ubutegetsi bw'abarwanyu. Iryo kamba ryari uruhu rw'icyondi batamirizaga mu ruhanga bakarusesurira mu bitugu. Umugaba w'igitero we ntibyari ngombwa ko aba ari umutware uyu n'uyu; yashoboraga no kuba ari umunyacyubahiro uhatswe.

Mbere yo kugaba igitero, ibwami babanzaga kuraguza ngo barebe niba gutera igihugu iki n'iki bizahira u Rwanda. Indagu yaba ibibemereye, bakaraguriza ubwoko buzatorwamo umugaba; ubwoko bufashwe bukaraguriza imiryango yabwo; umuryango ufashwe n'indagu bakaraguriza abo muri bo ngo barebe uzaba umugaba. Ntiyagombaga kuba ari intwari ubwe cyangwa ngo agombe kuba ari umuntu ufite ubuhanga bwo kurwanisha ingabo neza yabaga ari nk'impigi ubwe, izatuma ingabo z'u Rwanda zitsinda kandi ntiyagombaga no kurwanisha ingabo ubwe zarwanishwaga n'abagaba bazo bonyine.

Umugaba yamaraga gutorwa, umwami akamuha ububasha nk'ubwe. Izina rye ry'ubwami rikaba iry'umwami wa kera wigeze gutsinda icyo gihugu bateye. Umugaba yamaraga kwimikwa, umwami akamwambika **ikamba** ry'ingabo (rwa ruhu rw'icyondi) akamutamiriza **ishyira**, (umurizo w'urukwavu rwafashwe ari ruzirna), akamutamiriza **n'intuku** (inyoni yo mu ishyamba ry'i Buyenzi itukura, imeze nka gasuku); akamuhereza, agasohoka, akivuga, agahaguruka ubwo, ingoma zikamuherekeza, abatware bose bahurujwe, atuma ku ngabo zabo ngo zihaguruke.

Umugaba ugaba ntiyashoboraga kugira umusozi asibiraho: ariko yararaga indaro ngufi, kugira ngo ahe ingabo z'Igihugu cyose umwanya wo gukorana. Aho yararaga, yazimanirwaga nk'umwami, yagira uwo anyaga bigahama ntaburane. Ubwo yabaga afite **abatasi** bazi ibyo muri icyo gihugu gitewe, barakigenze bitwaje gutunda, cyangwa barakigiyemo bashukana ngo baragicikiye. Umugaba yajyaga kugera ku nkiko y'u Rwanda, ingabo zikaba zarakoranye, akajya inama n'abagaba bazo, akabaha amayira (guha umugaba kanaka inzira azanyura), kandi buri murari w'ingabo ukaba uhawe n'umutasi uyobora ingabo, uzimenyeshya akarere karimo abarwanyari bakaze, cyangwa uzibuza kunyura aha n'aha, kuko hari nk'uruzi rukomeye batashobora kwambuka n'ibindi.

Icyo gihe cyo gutanga amayira, ingabo zitaratabara, umugaba akohereza intumwa yo kubwira ibwami umunsi imirwano izatangira. Iyo ntumwa, babaga ari abantu benshi, kugira ngo nihagira umwe urwara cyangwa unanirwa, abandi bazakomeze urugendo barare indaro bategetswe. Bati: "Muzataha ibunaka, bityobityo, maze ku munsi wa kangahe muzataha ibwami, mubabwira muti: "Imirwano izatangira ejo mu museke."

b) Umwami n'umugabekazi mu mihango y'inteko

Kuri wa munsi watanzweho umugambi, ibwami baramukaga batangira imihango y'inteko. Iyo mihango yakorwaga n'umwami, yaba adahari (yagiye muri icyo ntambara, nk'uko byari bimeze mu gitero k'imigogo) iyo mihango igakorwa n'umugabekazi. Bwacyaga yicara ku ntebe y'inteko ibaje mu giti cy'umuko), akicara yegamye ku nkingi, ngo hatagira umuvugisha aturutse inyuma akamutera gukebuka. Gukebuka inyuma, byabaga ari ugutera ingabo z'u Rwanda gusubiza inyuma (guhunga); ntiyinyagamburaga (ngo ingabo zidahungabana). Akirirwa ameze atyo bikageza igihe inyenyeri ziza kugaragara mu ijuru, ijoro riguye. Hahozeho itegeko ry'akamenyero rivuga ngo ijoro ribanguza abami n'abandi; ari byo kuvuga ko nta rugamba rushobora kubaho nijoro; ntibibariye mu ngamba z'igitero."

Icyo gihe, umwiru wo mu Bazinancuro (bakomoka kuri Kazinancuro) yabaga yacaniye igicaniro ibwami, ntikizazima igihe cyose k'intambara kigahoraho ijoro n'amanywa. Abagore n'abakobwa bo muri ako karere birirwaga baha impumbya ari byo kuvuga: kwahira ibyatsi babishyiramo ibishangari byo kugumya gucanisha icyo gicaniro. Ubwo bahaga impumbya, bakabyina imbyino yitwa "**tubarusha umwami**", amabango yayo akabanza ibihugu byose bikikije u Rwanda, irya nyuma rikaba irya cya gihugu cyatewe.

Bati:

'Banyanaka, tubarusha umwami mwa mbwa mwe!

Tubarusha umwami w'ubugabe

Tubarusha umwami w'ubugabo

Tubarusha umwami ugaba ingabo!

Tubarusha umwami zigarura!"

(ku k'imigogo

Banyankole, tubarusha umwami mwa mbwa mwe!

Tubarusha umwami w'ubugabe

Tubarusha umwami w'ubugabo

Tubarusha umwami ugaba ingabo!

Tubarusha umwami uzigarura!

Icyo gihe, **imfizi y'ubwami** (yimikishijwe imihango y'ubwiru ikaba iri iruhande rwa cya gicaniro, n'abantu benshi bayizinga, ngo hatagira isazi iyikoraho, bigatuma iyiyama cyangwa izunguza umurizo; byajyaga gutuma ingabo zihindagana ku rugamba.

Ubwo kandi mu Rwanda rwose abagore n'abakobwa bahaga impumbya, igicaniro cyo kuri buri musozi kikaba mu rugo rw'umunyacyubahiro uwutuyeho, yaba umutware, yaba se undi udatwara ariko w'umutunzi. Kandi igihe k'intambara, byari umuziro gucyuzwa ubukwe, kuburana no kugira icyo umuntu agaragaza cy'urwango. Ababaga bafitanye inzangano barabirekaga, bakagenzanya neza, bakarindira ko igitero kizatabaruka.

Iyo mihango yagirirwaga **igitero**; habagaho **n'agatero shuma**. Ni ukuvuga igitero kigabwe n'umutware uyu n'uyu wo ku nkiko, kitaragurijwe n'ibwami. Agatero shuma kamaraga umunsi umwe mu mahanga. Niba agatero shuma kaneshejwe, si u Rwanda rwabaga runeshejwe; nibakanesheje, si u Rwanda rwabaga runesheje. Igihe katabarukaga, ingabo ziyerekeraga uwazigabye, ntizigombe kujya ibwami. Na Rwabugiri ubwe yateje udutero shuma kenshi, ntitubarirwe mu bitero by'u Rwanda.

Umwami ntiyashoboraga kuba umugaba w'igitero, cyangwa uw'ingabo ze bwite, kabone n'iyi yabaga yajyanye na zo. Ize bwite zabaga zigabwe n'umutware w'urugo rw'umwami, nk'uko igihe k'Ingangurarugo zabaga zigabwe na Nyantaba ya Nyarwaya cyangwa Bisangwa bya Rugombituri, uko basimburanye kuri uwo murimo. Icyahindukaga gusa, ni uko igihe umwami yabaga ahari, umugaba w'igitero yarekaga kuvugirwa n'ingoma,

igihe cyose babaga bari ku musozi umwe bombi.

c) Ibitsimbanyi n' abanyamihango b'ibwami

Imitwe y'ingabo yakomatanyaga abaturagihugu bose, ubariyemo na rubanda rwo ku musozi, ndetse n'abantu babaga mu ishyamba. Igihe rero igitero cyahuruzwaga, umugaba yahuruzaga n'imiryango y'abaturage basanzwe, maze umutware w'umuryango agategeka umwe wo muri bene wabo utahiwe n'itabaro akagenda akajya gucungura abavandimwe be basangiye na we isambu batuyemo. Igihe cyose igitero cyabaga kikiri mu Rwanda. Noneho abo baturage akaba ari bo bajya gusahura ibitunga ingabo. Buri mutwe wabaga ufite ibitsimbani byawo. Ighe bajya gusahura no kwaya (kurandura ibikiri mu murima), ibitsimbanyi byagendaga bihagarikiwe n'abarasanyi, kugira ngo bitaza guhura n'ababisha bakabirwanya, kandi byo bitagenewe kurwana. Ibitsimbanyi ni byo rero byatungaga ingabo mu mahanga.

Uretse ibyo bitsimbanyi kandi, igitero cyajyanaga n'abanyamihango b'ibwami bahetse mu ngobyi intwaro z'amoko yose: imiheto, amacumu, imitana, inkota. Abo bagendaga bari kumwe n'umugaba w'igitero. Igihe umugaba kanaka yabaga akeneye intwaro, yazaga ku mugaba kugabuza ibyo ingabo ze zidafite. Muri iyo mitana bahekaga, harimo uwitwa Nyakiyabo wa Kigeri III Ndabarasa, wahunikwagamo imyambi amagana. Abandi kandi, ari abo b'ibwami b'abanyamihango, ari n'ibitsimbanyi, babaga bikoreye imboho z'amasaka, amakoma n'amamera, abandi bikoreye amafu, abandi bikoreye insyo, abandi bikoreye imiganda n'imihotora. Ibi ngibi byabaga ari ibyo kurema ingando ari ryo cumbi ry'ingabo. iyo babaga bageze ahantu zigiyeye kugandika, ako kanya bagashinga imiganda, bakubaka amazu mu gihe kigufiya, bakayasakara. Abasya bagasya, abasanganywe amafu bagashigisha ibikoma cyangwa imisururu. Ingando yaba izahatinda bagasabika, bagasembura, bagahisha amarwa. Bajya guhaguruka bakaremura ibyo bubakishije, bakabihambira bakabijyana.

Ku ngoma ya Kigeri IV Rwabugiri, igihe umwami yabaga ajyanye n'igitero, byari byarategetswe ukundi. Yari yarategetse ko umutware wese uzajya atabarana na we azajyana n'umugore n'abana, kugira ngo he kuzagira utekereza ibyo guhunga. Ati: "Nuhunga ugatererana umugore n'abana, uzahunga ujya hehe, ukwirwe hehe?" Na we rero ni ko yabigiraga. Na none ntiyajyanaga abato, badashobokanye na bene izo ngendo.

d) Abakoni n'iminyago

Ibitero byagabwaga bijya kunyaga ngo bigwize inka mu Rwanda kabone n'iyo byabaga bigeretsweho kugarura ibihugu. Twabanje kureba iby'abarasanyi,

tumenye rero ko umugaba w'umutwe yagenaga bamwe muri izo ngabo ze, bagenewe kunyaga, bakaba ikiciro cya kabiri, kitwa **abakoni**; bakitwaza umuheto n'inkoni yo kuyobora inka banyaze.

Iminyago ntiyabaga iy'uwafashe izo nka, cyangwa ngo ibe iy'umutwe uyu n'uyu uzinyaze, iminyago yose yari iy'umwami. Yabaye umuntu wese yarinyagiraga, byajyaga gutuma abarwanyi batatanywa n'inyungu y'ikiryango, maze ingabo zikabura epfo na ruguru. Noneho rero, bamwe bagenerwaga kunyaga ibitari ibyabo bwite, abandi bakagenerwa kurasana, bose bazi neza ko nibarangiza umurimo bagenewe ari bwo bazahabwa ingororano z'iyoye minyago. Iminyago yose y'igitero yitwaga **umuheto** (umuheto w'igitero k'ibunaka). Iminyago yamaraga gufatwa, bakayimurikira umugaba w'umutware ikabarwa, ntihagire uwiba ngo uwo mubare upfe. Umugaba w'umutwe na we atabarutse, imirasano irangiye yamurikiraga iyo minyago umugaba w'igitero. N'ubwo umubare wagombaga kugumaho, mu itabaruka bageze mu Rwanda, bashoboraga kugenda bazigurana, niba ufite inka y'ingumba cyangwa ikimasa, ukabigurana inziza zo mu minyago, umubare ntupfe.

e) Imirwanishirize y'abagaba

Igihe ingabo zatabaraga ngo zige kurwana, umugaba w'igitero yasigaraga mu nteko: ha handi yabaga aganditse. Hasigaraga imitwe iringaniye yo kwitega ko inteko y'umugaba yaterwa. Umugaba w'igitero na we bwacyaga yicaye kuri bene ya ntebe ibajwe mu giti cy'umuko agakikira igisabo cyabaga kirimo ya mana yerejwe icyo gitero. Na we yagenzaga nk'iby'ibwami : kutanyeganyega, kutareba iruhande; kubigira bibwiraga ko byajyaga gutuma ingabo zihungabana, cyangwa zihunga. Naho icyo gihe abagaba b'imitwe, urugamba rwajyaga gutangira bakarema inteko na bo: bakicara ku ntebe ibajwe mu muko, bakarwanisha. Boherezaga ku rugamba itorererimo rimwe, andi agasigara mu nteko, akikije umugaba. Umurasano wamara igihe kiringaniye, umugaba agahagurutsa itorererimo rindi, rikajya ku rugamba gukura abarubanjeho, kugira ngo bagaruke mu nteko baruhuke. Inteko y'urugamba yaremerwaga ahantu hiherereye, bakareba impande zose ngo ababisha bataza guca ruhinga nyuma bakagota ingabo zitabizi.

Igihe tubwirwa ngo itorererimo iri n'iri rishotse urugamba, hariho bamwe bakibwirwa ko ryabaga riremwe gusa n'abantu bajyanye mu itorererimo, ngo niwumva **ijuru** bo mu mutwe wa Nyaruguru, ubone ko ari abantu nka mirongo inani cyangwa ijana b'igikogote. Mu by'ukuri babaga barutaho ubwinshi, kuko buri urwanyu ukomeye yabaga ari kumwe n'abagaragu be babiri cyangwa batanu, b'intwari bamuherekeje. Bene abo bagaragu babaga ari intwari zizwi bajyanaga ku rugamba na ba shebuja kandi n'umugaba

w'umutwe yabaga abazi, kuko babagamo abantu b'imbere. Abo ngabo ni bo bahekaga abapfuye n'abakomeretse, abo ari bo bose, ari muri bo, ari no muri ba shebuja. Intumbi bazijyaniraga kugira ngo bazihambe ahantu hiherereye, zidashahurwa n'ababisha.

Umuntu yagwaga ku rugamba bakarwana ku ntumbi ye birengeje uko barwanaga ku buzima, kuko byabaga ari agaterasoni gushahuranwa uwo mwatabaranye. Uwamaraga kwica umubisha, yaramushahuraga, ngo yerekane ikimenyetso cy'uko yishe koko; yaba atashoboye gushahura, akaba afite abagabo babihamya. icyo gihe uwo yahabwaga uruhusa rwo guheta ikigembe k'icumu rye, agahabwa irindi ryo kurwanisha. Niba uwo yishe yaguye mu itsimbiro (ahongaho ku rugamba), ni byo byabarirwagakuzahabwa impeta. Igihe abarasanyi babaga basakiranye n'abahisha, habaga ubwo Abanyarwanda basanga abo babisha bakomeye, cyangwa bazanye impirita. Ubwo Abanyarwanda bararaganaga, bakirukira icyarimwe: ni byo **gukubitwa inshuro**. icyo gihe abibisha bibwiraga ko babanesheje, bakabahomerera; muri iryo homerera, abarusha abandi imbaraga bakagenda babasiga inyuma. Ubwo umwe mu Banyarwanda akavuga ikivugo akigaranzura akarangamira ababahomereye: ni byo bitaga **kugaruka**. Bagenzi be bumva avuze ikivugo bakigaranzura nka we. Ab'inkwakuzi bari babahomereye bakayabazwa: abapfa bagapfa, abakomereka bagakomereka. Ababo b'imbaraga nke bajya kuhagera bagasanga ab'inkwakuzi babo batakiri abarwanyu. Kenshi ndetse baremaga igico abarwanyu bamwe bagiraga aho bikinga bagasigara inyuma, abashotse urugamba bagahunga ari yo bagana; bamara kurenga cya gico bakabona guhagarara. Abari babahomereye bakamarwa na cya gico batari babonye mbere.

Kugarukirwa byari ukubiri: uwavuze ikivugo wa mbere, abandi bagahindikira nka we, yashoboraga kuvuga mu birindiro bye ati: **"Zaragarukiye ikanaka."** Haba se n'igihe Abanyarwanda baneshwaga, bitari ugukubitwa inshuro bisanzwe: uwaguye impumu akananirwa kwiruka, akaba rero agiye gufatirwa n'ababisha, abihaze bakamurwanaho bakazavuga mu birindiro byabo, ngo **"nagarukiye kanaka cyangwa nimanaye kanaka."**

f) Abavuzi b'amacumu

Abavuzi b'amacumu ni bo bari ishigiro ry'igitekerezo. Igihe imirwano yabaga irangiye, ingabo zose zitabarukaga zisanga umugaba w'igitero mu nteko ye. Ubwo akarekeraho ya mihango y'inteko. Akohereza intumwa ibwami kuvuga gusa iti: "Imirwango yararangiye, twaratsinze!" Iyo ntumwa yitwaga **uwo kwahura imfizi**. Nta rindi jambo yashoboraga kuvuga ryerekeye iby'intambara. Umurimo we wari uwo gutuma ibwami barangiza ya mihango y'inteko: ya mfizi yari ku gicaniro ibwami ikahuka; igasubira

aho yari isanzwe iragirirwa.

Naho mu nteko y'umugaba w'igitero, bagatoranya umuntu muri buri mutwe. Uwo muntu akaba azi kuvuga neza, atari umusinzi, kandi yarishe umubisha nibura umwe muri icyo gitero. Uwomuntu agashyirwa mu ruhamwe rw'abagaba, bakamubaza imitabarire y'umutwe we. Agahera kuva batanze umugaba, akarondora ibyo yibuka byose, bakamwibutsa ibindi agakurikizaho imirwanire y'uwo mutwe, kugeza igihe batabarukiye. Buri mutwe bikamera bityo. Abo bantu bakabyitoza, bakavugira kenshi imbere y'abagaba, kugeza ko bose babona ko babitoye neza. Noneho rero bakabohereza ibwami ngo bage kubitekerereza umwami batyo.

Abo bantu bakitwa **abavuzi b'amacumu**. Bagahabwa abanyacyubahiro babaherekeje, ngo bagende babarinda kunywa inzoga. Ku nzira bakagenda babaha amata, ngo batagira inyota y'inzoga, kandi bakagendera hamwe babarinze ubutabakuraho ijisho. Aho bazagerera ibwami bakavunyisha (kuvunyisha ni ugusaba icyanzu, kubonana n'umutegets): bakakiranwa ibirori by'abakwe, n'abatware bahari bakabitumirwamo. Buri muntu agahaguruka akavuga ibyivugo bye, yabihetura akarondora rya somo yatoye. Bose bagahetura. Muri iryo somo ryabo bakavuga abishwe, abakomeretse, abishe, ariko bikaba umuziro kuvuga abahunze, abagize ubwoba.

Abatekereza rero b'ibwami, bafite uwo mwuga w'ibitekerezo, bakakira ayo masomo, bagashimikira kuyitoza, bakayahimbura ngo bayashyiremo uturingushyo two kuyaryoshya: bakarema igitekerezo batyo. Ni abatekereza rero bahangaga ibitekerezo, ariko ishingiro benderagaho ryari ibyavuzwe n'abavuzi b'amacumu muri raporo y'igitero babaga barazaniye umwami. Ingaboo zatabarukaga zikurikiye abavuzi b'amacumu. Zamara kugera hafi y'ibwami zikagandika. Icyo gihe, abazirimo bashatse bashoboraga kujya ibwami, ariko ntibageyo nk'abavuye mu ngando: bakigirayo, bagahakwa, bakavuga ibindi, ariko ntihagire ijamba ryerekeye ingabo bahingutsa. Hagize urenga iryo tegeko, imyiyereko yabaga ipfuye, ingabo zigasezererwa zidakoze ibirori, biturutseho akavugwa ko yishe amacumu y'ingabo. Byaririndwaga rero, uruhusa rwo kugenda wiyoberanije utyo rugahabwa bake cyane biringiwe.

3. Imyitozo

Umwarimu asaba abanyeshuri gukora imyitozo iri mu gitabo cyabo, akabasaba kuyikorera mu matsinda ya babiribabiri. Iyo abanyeshuri barangije kuyikora, umwarimu afatanya na bo kubikosora no kubinoza.

Urugero rw'imyitozo n'ibisubizo

a) Sobanura inyito zikurikira:

- **Agatero shuma:** ni igirero cy'umunsi umwe cyagabwaga n'umutware w'Ingabo kitaragurijwe.
- **Ingando:** icumbi ry'ingabo zagandikagamo
- **Uwo kwahura imfizi:** intumwa: yoherezwaga ibwami kuvuga ko yarangiye kandi batsinze.
- **Gukubitwa inshuro:** gutsindwa kw'ingabo zikirukira rimwe
- **Abavuzi b'amacumu:** abahanga b'abarashi batoranywaga bakaba bazi kuvuga no gufata mu mutwe iby'urugamba bakabibarira umwami n'ab'ibwami.
- **Guhomerera:** gukurikira abakubiswe inshuro.

b) Inshingano z'aba bakurikira mu gitero cyo hambere:

- **Umugaba w'igitero** yari afite inshingano yo kugaba igitero mu izina ry'umwami n'ububasha bwe.
- **Umugaba w'ingabo:** yayoboraga ingabo zose mu izina ry'umwami.
- **Ibitsimbanyi:** bari bashinzwe iminyago no gusahura kandi batungaga ingabo mu mahanga cyangwa mu gihe k'igitero.
- **Abanyamihango:** bahekaga mu ngobyi intwari z'amoko yose kandi bakagendana n'umugaba w'igitero.
- **Abakoni:** bari bashinzwe kunyaga.

c) Ni uwuhe mumaro w'abagore mu gitero?

Baririmba indirimbo "tubarusha umwami" no kwaha impumbya.

d) Iminyago yari iya nde?

Iminyago yose yari iy'umwami.

e) Kuki buri wese atatwaraga icyo yanyaze?

Iyo buri wese atwara icyo yanyaze byajyaga gutuma abarwanyu batatanywa n'inyungu z'ikiryango maze ingabo zikabura epfo na ruguru.

Isomo rya karindwi: Impeta z'ubutwari mu Rwanda rwo hambere

Intego zihariye

Nyuma y'iri somo, umunyeshuri araba ashobora:

- Kurondora no gusobanura impeta z'ubutwari zo mu Rwanda rwo hambere.

Imfashanyigisho: Igitabo cy’umunyeshuri kirimo umwandiko “Igitero k’i Butembo”, igitabo cy’umwarimu n’inkoranyamagambo.

1. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bibibutsa isomo baheruka kwiga n’ibiganisha ku gutahura isomo rishya.

Urugero rw’ibibazo n’ibisubizo:

a) Ni irihe somo twize ubushize?

Ubushize twize isomo rivuga uko igitero cyagendaga mu Rwanda rwo hambere.

b) Ni bande bagiraga uruhare mu gitero mu Rwanda rwo hambere?

Umwami, umugabekazi, umugaba w’ingabo, umugaba w’igitero, ibitsimbanyi, abanyamihango b’ibwami, abakoni, abavuzi b’amacumu

c) Uwabaga yabaye intwari ku rugamba mu bitero u Rwanda rwabaga rwagabye, yagororerwaga iki?

Uwabaga wabaye intwari yahabwaga impeta y’ubutwari.

Umwarimu ahera ku bisubizo by’abanyeshuri akababwira ko bagiye kureba impeta zahabwaga ababaye intwari ku rugamba mu Rwanda rwo hambere.

2. Uko isomo ryigishwa

Umwarimu ashyira abanyeshuri mu matsinda maze akabasaba gukora igikorwa cy’umwinjizo kiri mu gitabo cy’umunyeshuri.

Igikorwa cy’umwinjizo:

Mwifashishije ubumenyi mufite ku muco n’amateka, mukore ubushakashatsi maze mugaragaze impeta z’ubutwari zo mu Rwanda rwo hambere.

Iyo abanyeshuri bamaze kumurika ibyo bunguranyeho ibitekerezo mu matsinda yabo, bafatanya n’umwarimu maze bakabinoza bagatanga umwanzuro ku bibazo by’ubushakashatsi bakoze.

Urugero rw’ibyavuye mu matsinda byanogejwe:

Impeta z’ubutwari mu Rwanda rwo hambere

Mu muco nyarwanda birasanzwe ko uwakoze neza abishimirwa. Ni nako byagendaga iyo urugamba rwarangiraga. Kuva ku ngoma ya RuganzuNdoli

kugeza ku ya Kigeli Rwabugiri hagiye hatangwaga amashimwe cyangwa ingororano ku wagaragaje ubudashyikirwa ku rugamba. Impeta zari zifite amazina yazo bwite; ariko ntizari zifite ijambo rusange nk'uko ubu tuvuga impeta. Iri jambo nanone ryabagaho mu Kinyarwanda cya kera, ariko ubwo ngubwo rikavuga na none ingororano z'uwahese icumu (umuntu w'intwari wabaga wishe umunyamahanga mu gitero, umugaba we yamuhaga uruhusa rwo guheta ikigembe k'icumu rye, kugira ngo mu myiyereko batabarutse bizamubere ikimenyetso cy'uko yishe). Impeta za kera zari eshatu: **umudende, impotore no gucana uruti.**

a) Umudende

Umudende wahabwaga umuntu wishe abanyamahanga barindwi mu bitero yarabagushije mu itsimbiro. Kugusha mu itsimbiro bivuga ko babaga baraguye mu irasaniro aho ngaho, atabakomerekeje gusa ngo bage kugwa ahandi. Si ngombwa ko babaga barishwe mu gitero kimwe: yashoboraga kuba yarabakurikiranyije, mu myaka myinshi wenda.

Umudende watangwaga n'umwami. Wari ukozwe utya: wari icyuma kimeze nk'umuringa munini, cyangwa nk'inkingi y'umutaka, bakagiheta ngo gishobore kwambarwa mu ijosi; icyo cyuma kitwaga uruti rw'umudende. Kuri urwo ruti rw'umudende batungagaho amashinjo. Ishinjo ryari icyuma gicuzwe nk'umuhunda ariko ucuritse kugira ngo isonga ryawo barihete ku buryo butuma rigira inda izatungwamo uruti rw'umudende. Kandi mu ishinjo bashyiragamo umurebe nk'uwo mu nzogera.

Uwahabwaga yishe abanyamahanga barindwi ntiyahawaga umudende gusa. Yagabirwaga n'inka nyinshi z'ingororano.

b) Impotore

Impeta ya kabiri **ni impotore** ikaba yarambikwaga ku kuboko umuntu w'intwari wishe abanyamahanga **cumi na bane** baguye mu itsimbiro mu bitero bigabwe n'ibwami. Impotore yo nta mihango yagiraga kandi uyihawe yabaga avuye ku mudende ntiyabaga agishoboye kuwambara. Izo mpeta zombi zambarwaga mu birori no mu bitaramo byazagamo imihigo.

c) Gucana uruti

Gucana uruti byari ibirori byagirirwaga intwari yishe umubisha wo mu mahanga wa **makumyari n'umwe** uguye mu itsimbiro. Ntibyagiraga ikimenyetso cyambarwa, yari imihango y'ibirori by'iminsi itatu cyangwa ine. Intwari yajyaga gukorerwa ibyo birori igakoranya abo bafitanye isano bose n'abagaragu bose ndetse n'inka zabo zose hamwe n'ize. Bakoraniraga hejuru y'umusozozi muremure wo mu karere iyo ntwari ituyemo. Umuntu

wese waburaga mu birori ntiyongeraga kuzabonana n'iyi ntwari ukundi, bagombaga kuzajya batumanaho gusa ntibazahure ngo umwe arabukwe undi. Ni kimwe n'inka ze cyangwa iz'abagaragu be. Mu baraye kuri uwo musozi ntawasinziraga iryo joro kugeza mu gitondo (kimwe n'inka n'abana bato). Bacanaga umuriro bakazana umwungu w'ibamba bakawotsa ya ntwari ikajya yenyegeza uruti rw'icumu ryayo mu muriro ngo rukongoke maze bakamushunesha kuri wa mwungu, akenyegeza uruti mu ziko, ati: "nishe kanaka". Iryo joro ryose bigakomeza bityo maze babona umuseke ukitse akarunduriramo agasigazwa k'uruti n'umuhunda, akavuga izina ry'uwo yishe bwa nyuma. Ubwo impundu zikavuga, ingoma zigasuka bakajya gukomereza ibirori mu rugo rwa ya ntwari.

Igihe intwari ivuga abo yishe yashyiragamo n'abo yaba yariciye mu Rwanda batabarirwa muri ba 21 b'ibitero. Kuva ubwo, ntiyasubiraga ku rugamba ukundi. Yabaga intwari yogezwa mu Rwanda byonyine. icyakora uwabaga yahawe ingororano zo gucana uruti yari afite amabwiriza akomeye agomba kubahiriza, kuko iyo yagororerwaga bene kariya kageni, ntabwo yongeraga guhura n'umwami yacaniyeho uruti ngo barebane amaso ku maso kugeza atanze, kuko nta bihanga bibiri mu nkono imwe, nta bihangange bibiri mu gihugu kimwe. N'imisozi yahabwaga gutwara akenshi yabaga iri kure y'ibwami nko ku mbibi z'u Rwanda n'ibindi bihugu.

Kubera izo ngororano zose, zaba izahawe impotore, uwahawe umudende, uwacanye uruti, uwahawe inka y'umuheto n'uwahawe inka y'imirindi zatumaga uwagize ubutwari abiratira abandi mu kivugo cyabimburiga kandi kikanasoza ikintu cyose avuze. Ibyo byatumaga Umunyarwanda wese aharanira kuba intwari bityo agashira ubwoba ku rugamba.

Usibye no kubaha impeta z'ubutwari, Ingabo zose zatsinze urugamba, zagabanaga iminyago, ugasanga urugo rufite Ingabo y'igihugu, arirwo rukomeye. Byatumye u Rwanda rubona abana benshi bagana mu itorero kugira ngo bigiremo ibyo kuba intwari n'imyitozo njarugamba. Nuko abitabira kuba Ingabo z'igihugu baba benshi u Rwanda rugira imitwe y'Ingabo myinshi, ku buryo byakangaranyije amahanga aruzengurutse.

3. Imyitozo

Umwarimu asaba abanyeshuri gukora imyitozo iri mu gitabo cyabo, buri wese ku giti ke. Iyo abanyeshuri barangije kuyikora, umwarimu afatanya na bo kuyikosora no kunoza ibisubizo.

Urugero rw'imyitozo n'ibisubizo

a) Impeta yarutaga izindi ni:

- Impotore
- Umudende
- **Gucana uruti**
- Zose zaranganaga

b) Gucana uruti byakorwaga

- Intwari yishe umubisha wo mu gihugu cyayo wa 21.
- Intwari yishe abantu benshi kurusha izindi.
- **Intwari yishe umubisha wo mu mahanga wa 21.**
- Intwari yishe abanyamahanga 7.

c) Ikivugo k'intwari yo hambere cyarangwaga:

- **N'ibigwi, ibirindiro n'ibindi bikorwa by'ububwari.**
- No kwivuga ibyo itakoze kugira ngo ishimwe.
- No gusingiza inyamaswa n'akamaro kazo.
- No kuratira abandi akamaro umwami n'abatware.

d) Subiza yego cyangwa oya

- Umudende wajishwaga mu nzu umugore n'umugabo bararagamo. **OYA**
- Kugusha mu itsimbiro bivuga kugusha mu irasaniro. **YEGO**
- Intwari icana uruti yavugaga abantu yiciye mu Rwanda gusa. **OYA**
- Uwaburaga umwanya wo kuza mu birori by'uwacanye uruti, yaramusuraga bakaganira. **OYA**
- Umwungu w'ibamba wabaga uryohereye. **OYA**

e) Simbuza ijambo riciyeho akarongo irindi bivuga kimwe riri mu mwandiko

- Kutubahiriza imihango y'umudende byarigutuma uwambaye **apfa imburagihe (akenyuka).**
- Mu ijoro ryo gucana uruti **ntawagohekaga. (ntawasinziraga)**
- Umudende wahoraga umantse **(ujishe)** ku nkingi mu nzu.
- Kugwa **mu irasaniro (itsimbiro)** cyabaga ari ikimenyetso cyo gutsindwa.
- Uwaba yarahize abandi ku rugamba bamuhaga **igihembo k'ishimwe. (ingororano)**

I. 5. Ibyivugo by'ingabo

Isomo rya munani: Ibyivugo by'ingabo

Intego zihariye

Nyuma y'iri somo, umunyeshuri araba ashobora :

- Gusosobanura amoko y'ibyivugo by'ingabo.

Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri kirimo umwandiko "Inkatazakureka", igitabo cy'umwarimu, inkoranyamagambo n'ibindi bitabo by'ubuvanganzo.

1. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bibibutsa ibyo bazi ku byivugo n'ibibazo ku ishusho iri mu gitabo cy'umunyeshuri.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

a) Mu gitaramo, ingabo zavaga ku rugamba zakoraga iki?

Ingabo zavaga ku rugamba, mu gitaramo zarivugaga.

b) Uratekereza ko ingabo zivugaga ubuhe bwoko bw'ibyivugo?

Ndatekereza ko zivugaga ibyivugo by'ingabo.

c) Hari ubundi bwoko bw'ibyivugo waba uzi?

Yego, hari ibyivugo by'amahomvu.

d) Ni iki ubona kuri iyi shusho?

Ndabona umuntu uri gutaraka yivuga imbere y'abantu bicaye bamwitegereza.

e) Ni ibiki uwo muntu afite mu ntoki ze?

Uwo muntu afite mu ntoki ingabo n'icumu.

Umwarimu ahera ku bisubizo by'abanyeshuri, akababwira ko bagiye kwiga ibyivugo by'ingabo.

2.Uko isomo ryigishwa

Umwarimu ashyira abanyeshuri mu matsinda akabasaba gukora igikorwa cy'umwinjizo kiri mu gitabo cy'umunyeshuri. icyo gikorwa ni iki gikurikira:

Igikorwa:

Soma umwandiko ukurikira witegereze imiterere yawo hanyuma ukore ubushakashatsi usubize ibibazo biwukurikira.

Umwandiko: Inkatazakurekera

Inkatazakurekera ya Rugombangogo

Ndi intwari yabyirukiye gutsinda,

Nsiganirwa nshaka kurwana

Ubwo duteye Abahunde,

Nikoranye umuheto wange

Nywuhimbajemo intanage

Intambara nyirema

Igihugu cy'umuhinza nakivogereye.

Umukinzi ampingutse imbere n'isuri,

Umurego wera nywuforana ishema

Nywushinzemo ukuboko ntiwananira,

Nongeye kurega inkokora

Nkanga umurindi hasi, ndarekera

Inkuba zesereza hejuru y'icondo,

Ikibatsi kiyica hejuru mu rubega

Intoki zifashe igifunga zirashya

Imisakura imucamo inkora,

Inkongi iravuga mu gihengeri.

Mu gihumbi ke inkurazo zihacana inkekwe

Inkuku yari afite ihinduka umuyonga!

Agera hasi yakongotse

Umubiri we uhinduka amakara,

N'aho aguye arakobana

Nk'ukubiswe n'iyi hejuru.

Ababo batinya kumukora,

Bati : "Ubwo yanyagiwe n'Inkotanyi cyane,

Nimumureke mwe kumukurura

Ibisiga bimukembere aho"

Na byo bimirara inkera,

Bimaze gusinda inkaba,

Byirirwa bisingiza uwantanagiye

Imbungiramihigo sinahagararwa hagati nk'abatagira ishyaka,

Ishyamba ry'umwimirizi ndiremamo inkora.

Ibibazo

- a) *Sobanura amagambo akurikira yakoreshejwe mu mwandiko: kurekera, Rugombangoga, singanirwa, kwikorana umuheto, nywuhimbaje intanage, nakivogeye, umurego wera, icondo, inkora, mu gihumbi, inkotanyi cyane, gukemba.*
- b) *Ukurikije imiterere y'uyu mwandiko, wavuga ko uyu mwandiko ari iyihe ngeri y'ubuvanganzo? Tanga inshoza ya bene iyo ngeri y'ubuvanganzo.*
- c) *Iyo ngeri y'ubuvanganzo ibamo amoko angahe? Yavuge kandi uyasobanure.*

Umwarimu aha abanyeshuri igihe cyo gukora icyo gikorwa. Iyo igihe yabahaye kirangiye, asaba amatsinda atatu kumurika ibyo yakoze. Rimwe ku gushaka ibisobanuro by'amagambo, irindi inshoza y'iyi ngeri y'ubuvanganzo, irindi ku moko y'iyi ngeri y'ubuvanganzo. Amatsinda amurika ibyo yakoze abagize andi matsinda bakurikiye bagenda bafatanyaga n'umwarimu kubinoza, abanyeshuri bakandukura ibisubizo byanogejwe mu makayi yabo.

Urugero rw'ibyava mu matsinda byanogejwe:

a) Ibisobanuro by'amagambo

- Kurekera: **kureka umwambi ukagenda, kurasa.**
- Rugombangoga: **uwica ubukombe (umuntu ukomeye w'ingogo)**
- Singanirwa: **sinsubira inyuma**
- Kwikorana umuheto: **gutangira kugenda ufite umuheto**
- Nywuhimbaje intanage: **nawushizemo imyambi nishimye**
- Nakivogeye: **nakizezemo hagati nkigabije**
- Umurego wera: **umuheto mwiza**
- Icondo: **Iromba ry'ingabo**
- Inkora: **Inzira yaremwe n'ikintu cyahaciye.**
- Mu gihumbi: **mu bitugu**
- Inkotanyi cyane: **cyari igisingizo kindi cya Rwabugiri**
- Gukemba: **gutemagura ikintu uko cyakabaye**

b) Inshoza y'ibyivugo by'ingabo

Ibyivugo ni ubuvanganzo nyarwanda bwahimbirwaga kurata ubutwari bw'ingabo. Nyiri ukwivuga yashakaga kugaragaza ubutwari yagize ku rugamba cyangwa umugambi yiyumvamo wo kuzaba intwari mu bihe bizaza, akihimbira ikivugo cyangwa agashaka ukimuhimbira, akagitora kikagararamo ubutwari bwe. Ibyo bishakira kuvuga ko abagabo bose batari

abahanga mu guhimba ibyivugo. Hariho intiti kabuhariwe zahimbiraga n'abandi ibyivugo. Mu Rwanda rwo hambere, umugabo nyamugabo, yarangwaga no kugira ikivugo ke.

Ibyivugo birangwa n'uko uwivuga yirata ubutwari yagize ku rugamba kandi agasingiza n'intwari ze. Mu byivugo, uwabaga yarambitswe impeta y'ubutwari na we yarabyirataga mu gihe yivuga. Ibyivugo birangwa n'ibigwi n'ibirindiro

Ibigwi: Ni umubare cyangwa se amazina y'abanzi nyiri ukwivuga yatsinze ku rugamba ndetse n'aho yabatsinze. Ubusanzwe ikigwi ni aho umuntu yiciye umwanzi.

Ibirindiro: Ni ibikorwa by'akataraboneka uwivuga yagaragariye ku rugamba nko kwimana no kugarukira ingabo bagenzi be (kuzirengera) gutahana iminyago, kwibasira abanzi...

Uwivuga ashobora kubanza kuvuga izina rye agakurikizaho irya se hagati y'umukarago wa mbere n'uwa gatatu. Ayo mazina ashobora kuba nyayo ariko akenshi aba ari ibisingizo bya nyiri ikivugo cyangwa igisingizo ke gikurikiwe n'icya se. Mu kivugo hagati umuntu ashobora kugenda arobekamo ibindi:

Izina risingiza (igisingizo)

Ngenera (ya, wa, rwa, wa...)

Icyuzuzo (izina rya so cyangwa ry'ikitiriro)

Ndi (inshinga)

Ruhamwa (icyo ufiteye ubuhanga)

Ibikorwa wagize

c) Ubwoko bw'ibyivugo by'ingabo

Ibyivugo by'ingabo birimo amoko amoko abiri: Ibyivugo by'iningwa n'ibyivugo by'inyato.

- Ibyivugo by'iningwa

Ibyivugo by'iningwa ni ibyivugo bigufi bishyirwa mu mikarago akenshi itarenze icumi iba ibumbiye mu ibango rimwe kandi biba bivuga ku ngingo imwe. Ibyivugo by'iningwa ni ibya kera cyane kuko byamamaye ku ngoma ya Ruganzu Ndoli.

Ingero z'ibyivugo by'iningwa:

Rutajabukwa n'imitima

Rutajabukwa n’imitima,
Ingamba zimisha imituku, rwa Nyirimbirima;
Ndi intwari Inkotanyi yamenye.
Yanshinze urugamba rukora amaraso,
Ati: “Rwampingane!”
Nti: “Ndi Rukaragandekwe,
Nangana n’ababisha
Iyo duhuye ndarakara.”

(Kampayana ka Nyantaba

Itorero: Ibisumizi

Umutwe: Ingangurarugo.)

Inshyikanya ku mubiri ya rugema ahica

Inshyikanya ku mubiri ya Rugema ahica,
Icumu ryera ikigembe nariteye umuhima kuri gakirage,
Akirangamiye ubwiza ndarimugabiza riramugusha nk’ubukombe bw’ intare;
Mbonye ko rimubaga ndamushinyagurira,
Nti: “Aho si wowe wenyine, n’ uw’ i Bunyabungo ni uko namugize.”

- **Ibyivugo by’imyato**

Imyato ni aho wagiye ugirira akamaro. Ni ibyivugo biciyemo ibice ku buryo bugaragara. Ubu bwoko ni bwo bwiganje kuva ku ngoma ya Yuhi Gahindiro kugeza kuri Kigeli Rwabugiri.

Mu gihe k’ibitaramo by’imihigo, ibyivugo by’imyato cyanecyane bisozwa n’umusibo (agace ko gusoza kareshya n’iningwa, kakavugwa nyiri ukwivuga ari bugufi y’ikibindi kirimo inzoga y’abahizi). Ibyivugo by’imyato birangwa no kuba ari: birebire gusumba ibindi byose, bigiye bigabanyijemo amabango bita “imyato”, bigaragaramo ibigwi n’ibirindiro, bivuga ku ngingo nyinshi kandi bigaragaramo uturango nyabusizi n’ imvugo ikoresha amagambo yihariye mu byivugo (ihitamo ry’amagambo akoreshwa ku rugamba).

Uwivuga yitakuma afite icumu, asukiranya amagambo vubavuba. Biba byiza iyo afite n’ingabo mu ntoki maze akivuga asa n’uwizibukira imyambi cyangwa amacumu y’umwanzi.

Uwadukanye guhimba ibyivugo by'imyato ni Muvubyi wa Mutemura, wo mu mutwe w'Abakemba mu rugerero rw'i Munyaga rwari rukumiriye inkiko y'i Gisaka. Iyo witegereje neza usanga hari inzira ebyiri Muvubyi yaba yarahereyeho yadukana iyo mihimbire:

Ingabo z'i Gisaka barasanaga zitwaga Abatishumba zari zifite ibyivugo byabo birebire byasumbaga iby'Abanyarwanda.

Mu Rwanda hari amazina y'inka yasemo imivugo; Muvubyi rero ashobora kuba yaribukijwe n'uburebure bw'ibyo byivugo by'Abanyagisaka, agashaka kubigana ngo ahimbe ibirebire, ndetse akabatebya yiganiramo n'amazina y'inka.

Nyuma ye, uwabanje kumukurikiza agahimba na we iby'imyato yabaye Rwabigugu rwa Kanyaruguru wo mu itorero Uburunga II ryo mu mutwe w'Abakemba. Ibyivugo by'imyato ntibyahimbwaga n'ubonetse wese, byari umurimo w'abahimbyi b'intiti. Barihimbiraga ubwabo, bagahimbira n'abandi babisabye cyangwa bakabihimbira kubitura umwami n'abatware babo.

Ikitonderwa

Ibyivugo bya kera byibandaga cyane ku rugamba. Aho insanganyamatsiko y'urugamba imariye gutakaza igihe cyayo, havutse kandi n'ibyo twita amayingabyivugo (ibyivugo ku nzara, ku nyamaswa, kuri ruswa, ku mbeba,...) nyuma nyuma y'ibyo, Abanyarwanda batangiye guhanga ibihangano bijya kugirana isano n'ibyivugo ariko atari byoicyakora ibyivugo by'ubu, hari ingingo zitandukanye bishingiraho nk'uburezi, siporo, ibikorwa byo kwicungira umutekano no kuwucungira abandi, ikoranabuhanga, iterambere n'ibindi.

Urugero rw'ikivugo cyo muri iki gihe:

Mugabo ukunda abandi

Mugabo ukunda abandi wa Rudacogora

Ndi umusore uhorana ishema

N'ubushake bwo kuba ingenzi.

Nahuye n'umushonji murusha impamba

Arampagarika, arantabaza,

Ati: "Wa mwana we ko nkureba

Nkabona usa n'uwarezwe neza

Ugaragaraho n'imico myiza

Utakwirengagiza ubabaye,
Ntabwo wareba icyo umarira?
Ko ubona ibyange bimeze nabi,
Nkaba nta ntege zo kugenda
Kubera intindi y'inzara nshonje
Kandi iwacu ari kure cyane !»
Mugirira impuhwe muha ku byange,
Abona guhembuka aragenda
Musezeraho ndikomereza.

Cyahimbwe na Rusakara, (UNICEF, Dukunde amahoro, 1996)

3. Imyitozo

Umwarimu asaba abanyeshuri gukora imyitozo iri mu gitabo cyabo, akabasaba kuyikorera mu matsinda ya babiribabiri. Umwarimu agendagenda mu ishuri afasha abafite ibibazo byihariye. Iyo abanyeshuri barangije gukora imyitozo, umwarimu afatanyaga na bo kuyikosora no kubinoza.

Urugero rw'ibibazo n' ibisubizo

a) Koresha mu nteruro buri jambo muri aya akurikira ukurikije inyito afite mu mwandiko.

- **Kurekera:** Mu itorero ryo hambere, abana b'abahungu batozwaga kurekera kugira ngo bazabone uko barinda ubusugire bw'Igihugu.
- **Rugombangoga:** Impeta z'ubutwari zahabwaga ba Rugombangogo kuko babaga batahukanye insinzi.
- **Kuvogera:** Igihugu ntikigomba kuvogera ubusugire bw' ikindi gihugu.
- **Umurego wera:** Ingabo zagombaga kuba zizi gukoresha neza umurego wera kugira ngo zibashe guhinda no gutsinda ababisha.
- **Kwikorana umuheto:** Iyo wabonaga ingabo yikoranye umuheto, wamenyaga ko urugamba rugiye kurema.

b) Ibyivugo by'iningwa n'ibyvugo by'imyato bihuriye ku ki? Bitandukaniye ku ki?

Ibyivugo by'iningwa n'ibyvugo by'imyato, byose byerekeye urugamba, byandikwa mu mikarago, bigira amabango, biba birimo ibigwi n'ibirindiro, amazina y'intwari, bigira inshinga mburabuzi ndi, bigira izina ry'igisingizo, byose bikoresha amagambo arobanuye y'urugamba, birangwamouturango nyabusizi...

Aho bitandukaniye ni uko ibyvugo by'iningwa byatangiyeye kera kurusha

iby'imyato,ni bigufi kuko bigira ibango rimwe, ikivugwa ni kimwe...naho ibyivugo by'imyato ni birebire, ni ibya vuba ugereranyije n'iningwa, bigira ibivugwa byinshi...

c) Tandukanya ibyivugo byo hambere n'ibyo muri iki gihe.

Ibyivugo byo hambere bivuga iby'urugamba, birangwamo ibigwi n'ibirindiro, ibikorwa by'ubutwari, intwari gakondo,... naho iby'iki gihe ntibishingira ku by'urugamba ahubwo bishingira ku nsanganyamatsiko zishimangira gahunda za Leta, ibyo umuntu yakoze cyangwa yagezeho, bishingira ku mihigo...

I.6. Inshinga

Isomo rya kenda : Inshinga n'amoko y'inshinga

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo, umunyeshuri araba ashobora:
Kugaragaza inshinga y'inshinga n'amoko yazo.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umwarimu n'igitabo cy'umunyeshuri.

1. Intangiriro

Umwarimu yandika interuro ku kibaho zirimo inshinga zigaragara ku buryo bwazo agasaba abanyeshuri kuzisoma hanyuma akazibabazaho ibibazo.

Urugero rw'interuro:

- a) Umwami Rwabugiri **yakomezaga kwagura** Igihugu.
- b) Abavuzi b'amacumu **ni** bo batekererezaga umwami ibyabereye ku rugamba.

Urugero rw'ibibazo

a) Amagambo atsindagiye ni bwoko ki?

Amagambo atsindagiye ni inshinga.

b) Amagambo atsindagiye ari mu nteruro ya mbere atandukaniye he?

Ijambo **yakomezaga** ni inshinga itondaguye, ijambo **kwagura** ni inshinga iri mu mbundo.

Umwarimu ahera ku bisubizo by'abanyeshuri akababwira ko bagiye kwiga uburyo bw'inshinga.

2. Uko isomo ryigishwa

Reba uko imbenezamasomo kuri iri somo ibiteganywa mu **ntangiriro rusange kuri 2.6**

Umwarimu asaba abanyeshuri gukora amatsinda maze bagakora igikorwa cy'umwinjizo kiri mu gitabo cy'umunyeshuri.

Igikorwa:

Musome interuro zikurikira, mwitegereze amagambo yanditse atsendagiye, musobanure imiterere yayo. Muhereye ku miterere y'ayo magambo, mukore ubushakashatsi mutahure Inshoza n'amoko by'inshinga.

- a) Abavuzi b'amacumu **birindaga kuvuga abaguye** ku rugamba.
- b) Ingabo z'u Rwanda **zari** imitwe itegekwa n'abatware.
- c) Umugaba w'ingabo yari **afite** ububasha nk'ubw'umwami mu gihe k'igitero.
- d) Umwami **ni** we wari nyiri Igihugu.

Iyo abanyeshuri bamaze kumurika ibyavuye mu matsinda, umwarimu abafasha kubinoza bakabyandika mu makayi yabo.

Ibibazo n'urugero rw'ibisubizo byanogejwe:

a) Inshoza y'inshinga

Inshinga ni ijamba ryumvikanisha igikorwa, imiterere, imico cyangwa imimerere ya ruhamwa mu nteruro. Muri make, inshinga ni yo itanga ubutumwa mu nteruro, igaragaramo igikorwa cya ruhamwa.

b) Amoko y'inshinga

Mu moko y'inshinga hagaragaramo inshinga isanzwe n'inshinga idasanzwe. Inshinga isanzwe ishobora kuba iri mu mbundo cyangwa itondaguye. Ni ukuvuga ko inshinga ishobora kwigaragaza mu nteruro ari:

- a) Inshinga idasanzwe bita nkene cyangwa mburabuzi.
- b) Inshinga isanzwe iri mu mbundo.
- c) Inshinga isanzwe itondaguye.

- Inshinga idasanzwe

Inshinga idasanzwe bita nkene cyangwa mburabuzi ni inshinga zidakoreshe nk'inshinga zisanzwe kuko usanga hari ibihe bimwe na bimwe by'inshinga zidatondagurwamo. Ikindi kiziranga ni uko usanga nta zina rishobora

gukomoka kuri bene izo nshinga. Ni inshinga zigizwe n'ibicumbi gusa (**-ni, -ri, -fite, -ruzi, -zi**); ntizifite imbundo zizwi ni yo mpamvu ku mikoreshereze y'imisozo yayo, usanga izo nshinga zidakorana n'imisozo **-e, -aga, -ye** na **a** mu buryo busanzwe. Cyakora iyo zikoreshejweho ingereka zishobora gusesengurwamo imisozo.

- **Inshinga isanzwe iri mu mbundo**

Inshinga idatondaguye yitwa kandi inshinga iri mu mbundo. Ni inshinga itagaragaza ngenga irimo cyangwa uburyo keretse uburyo bw'imbundo. Inshinda idatondaguye iranga ikidafite uwo kerekezawaho. Inshinga iri mu mbundo ntigaragaza ukora, igikorwa, igihe igikorwa gikorera keretse mu nzagihe.

- **Inshinga isanzwe itondaguye**

Ni inshinga igaragaza ngenga yayo, ruhamwa ndetse n'igihe itondaguwemo.

Urugero: Nzakora

Ikitonderwa:

Hari bamwe na bamwe bashyira "Ingirwanshinga ; -ti,-tya,-tyo, na -te" mu moko y'inshinga zidasanzwe bitwaje ko na zo zijya muri ngenga uko ari eshatu, nyamara ingirwanshinga ni ubwoko bw'ijambo bwihariye kuko usibye kuba zigaragaza ngenga nta rindi huriro zifitanye n'inshinga kuko zitagaragaza igikorwa cyangwa imico n'imimerere ya ruhamwa.

3. Umwitozo

Umwarimu asaba buri munyeshuri gukora umwitozo uri mu gitabo cy'umunyeshuri buri wese ku giti ke. Umwarimu agendagenda mu ishuri afasha abafite ibibazo byihariye. Iyo abanyeshuri barangije kuwukora, umwarimu afatanya na bo kuwukosora hanyuma bakandukura ibisubizo mu makayi yabo.

Urugero rw'umwitozo n'ibisubizo:

Garagaza ubwoko bw'inshinga zagaragajwe mu nteruro zikurikira:

a) Intwari **yivugaga** ibigwi n'ibirindiro byayo.

Yivugaga: Inshinga isanzwe itondaguye.

b) Ibyivugo **bifite** akamaro mu muco wacu.

Bifite: Inshinga mburabuzi/inshinga nkene.

c) Abanyeshuri beza bakunda **gusoma**.

Gusoma: Inshinga isanzwe iri mu mbundo.

d) **Nduzi** mwese mwitabiriye ishuri.

Nduzi: Inshinga mburabuzi /nkene.

Isomo rya cumi: Ibihe by'inshinga

Intego zihariye

Nyuma y'iri somo, umunyeshuri araba ashobora:

- Gutandukanya ibihe by'inshinga yifashishije ingero zitandukanye.
- Gukoresha inshinga yubahiriza ibihe by'inshinga mu mvugo no mu nyandiko.

Imfashanyigisho: Igitabo cy'umwarimu,igitabo cy'umunyeshuri n'ibindi bitabo by'ikibonezamvugo.

1. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bibibutsa isomo baheruka kwiga.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

a) Ni rihe somo duheruka kwiga?

Isomo duheruka kwiga ni amoko y'inshinga

b) Ni ayahe moko y'inshinga mu kinyarwanda?

Mu Kinyarwanda habaho inshinga zisanzwe itondaguye, inshinga isanzwe iri mu mbundo n'inshinga zidasanzwe yitwa kandi inshinga nkene cyangwa mburabuzi.

Iyo abanyeshuri barangije gusubiza ibyo bibazo, umwarimu yandika interuro ku kibaho zirimo inshinga zanditse zigaragara cyane agasaba abanyeshuri kuzisoma hanyuma akazibabazaho ikibazo.

Urugero rw'interuro:

a) Umwami **yaguraga** Igihugu atera izindi mpugu.

b) **Twiga** isomo ry'Ikinyarwanda.

c) Umwarimu **arandika** ku kibaho.

d) Abana bacu na bo **bazavumbura** nibakora ubushakashatsi.

Urugero rw'ikibazo

Vuga ibikorwa by'inshinga zigaragara cyane muri buri nteruro n'igihe byabereye.

- Mu nteruro yambere harimo igikorwa cyo kwagura Igihugu. Iki gikorwa cyabagaho kera.
- Mu nteruro ya kabiri hagaragaramo igikorwa cyo kwiga. Iki gikorwa gihora gikorwa.
- Mu nteruro ya gatatu harimo igikorwa cyo kwandika. Iki gikorwa kiri gukorwa nonaha.
- Mu nteruro ya kane harimo igikorwa cyo kuvumbura. Iki gikorwa kizakorwa mu gihe kizaza.

Umwarimu ahera ku bisubizo by'abanyeshuri akababwira ko bagiye kwiga ibihe by'inshinga.

2. Uko isomo ryigishwa

Reba uko imbonezamasomo kuri iri somo ibiteganya mu ntangiriro **rusange kuri 2.6**

Umwarimu asaba abanyeshuri gukora amatsinda maze bagakora igikorwa cy'umwinjizo kiri mu gitabo cy'umunyeshuri.

Igikorwa:

Soma interuro zikurikira, witegereze amagambo yanditse atsendagiye, usobanure imiterere yayo. Uhereye ku miterere y'ayo magambo, kora ubushakashatsi utahure kandi usobanure ibihe by'inshinga.

- a) Mu Ngoro Ndangamuco y'u Rwanda umubare w'inyambo **ukomeza** kwiyongera.
- b) Kwiga ibyivugo **bidufasha** gusobanukirwa n'umuco wacu.
- c) **Nimukomeza** gusoma ibitabo by'ubuvanganzo nyarwanda muzasobanukirwa n'amateka y'Abanyarwanda.
- d) Urubyiruko **ruzatozwa** kuba intore.

Iyo abanyeshuri bamaze kumurika ibyavuye mu matsinda, umwarimu abafasha kubinoza bakabyandika mu makayi yabo.

Ibibazo n'urugero rw'ibisubizo byanogejwe:

Inshoza y'ibihe by'inshinga

Mu Kinyarwanda inshinga yose itondaguye igomba kugira igihe itondaguyemo hakurikijwe urwego rw'ibivugwa n'irebero (ko ibivugwa byarangiyeye cyangwa bitararangira) ryabyo. Habaho rero ibihe bikuru bitatu mu itondaguranshinga. Ibyo bihe ni igihe cyahise kivuga ibyamaze kuba kikitwa impitagihe. Hakaba ikivuga ibiriho ubu kikitwa indagihe. Hakabaho n'ikivuga ibizaba cyangwa

ibizaza kikitwa inzagihe.

a) Indagihe

Indagihe ivuga ibiba muri aka kanya, ibiba ubusanzwe n'ibyabaye kera bivugwa mu nkuru bityo ikagabanywamo indagihe y'ubu, indagihe y'ubusanzwe, indagihe y'imbarankuru n'iy'igikomezo.

- Indagihe y'ubu

Iyi ndagihe yumvikanisha ikirimo gukorwa ubu aho uvugiye no mu kanya kaza. Indangagihe yayo ni -ra- naho umusozo ni -a.

Ingero

Ndahinga mu rutoki.
Ubu ndandika ibaruwa.

- Indagihe y'ubusanzwe

Indagihe y'ubusanzwe yumvikanisha igikorwa gisanzwe gikorwa. Ntawamenya intangiriro n'iherezo ryacyo. Mu isesengura ryayo irangwa n'umusozo -a.

Indangagihe yayo ni -ø-

Ingero

Izuba rirasa mu gitondo.
Nkunda gusoma ibitabo.
Nigisha ubumenyi bw'isi.

- Indagihe y'imbarankuru

Indagihe y'imbarankuru umuntu ayikoresha avuga ibyabaye kera nk'aho ari iby'ubu. Igira intego iteye nk'iy' indagihe y'ubusanzwe bigatandukanira ku nshoza. Indangagihe yayo ni -a-ra-

Ingero

Umwari mu arahaguruka abwira abanyeshuri be ati: "Mwigane umwete bizabafasha".

- Indagihe y'igikomezo

Indagihe y'igikomezo yumvisha igikorwa kirimo gukorwa ubu ngubu ntawamenya igihe cyatangiriye nta n'uwamenya igihe kiri burangirire, Indangagihe yayo ni -ra-ki-âa

Ingero

Ndacyasoma igitabo.

Aho aracyakoze wa murimo?

Turacyamutegereje.

Ibikorwa remezo biracyatera imbere.

b) Impitagihe

Impitagihe ivuga ibintu byahise kare n'ibyahise kera ikigabanyamo impitakare n'impitakera.

- Impitakare

Impitakare yumvisha igikorwa cyarangiye mu gihe cyahise ariko kitarengeje uyu muni mu gitondo. Indangagihe yayo ni -a-.

Ingero

Nateraga urubingo.

Naharuraga umuhanda.

Twateraga umupira.

- Impitakera

Impitakera yumvisha igikorwa cyarangiye mu gihe cyahise uherye ejo hashize ugana hirya yaho. Indangagihe yayo ni -â-

Ingero

Nabyinaga mu itorero Indangamuco

Natozaga ikipe y'igihugu

Nasomye Bibiliya nkiri muto.

c) Inzagihe

Inzagihe ivuga ibiza kuba cyangwa ibizaba nyuma y'igihe cyo kuvuga. Yigabanyamo inzahato n'inzakera.

- Inzahato

Inzahato ibiri bube nyuma yo kuvuga ariko ntibifatire undi muni. Indangagihe yayo ni -ra.

Ingero

Ku gicamunsi uratera umupira.

Mu kanya uramperekeza ku isoko.

Araza kukubwira igikenewe.

- **Inzakera**

Inzakera ivuga ibizaba ejo hazaza cyangwa mu bihe bizakurikiraho. Indangagihe yayo ni -zaa-.

Ingero

Tuzaririmba indirimbo z'agakiza.

Muzadusura ryari?

Tuzagera ku iterambere mu bikorwaremezo.

3. Imyitozo

Umwarimu asaba abanyeshuri babiribabiri, gukora imyitozo iri mu gitabo cy'umunyeshuri. Umwarimu agendagenda mu ishuri afasha abafite ibibazo byihariye. Iyo abanyeshuri barangije gukora imyitozo, umwarimu afatanya na bo kuyikosora hanyuma bakandikandukura ibisubizo mu makayi yabo.

Ibisubizo by'ibibazo by'imyitozo

a) Ibihe bikuru by'inshinga n'ibibishamikiyeho:

- **Indagihe**

Indagihe y'ubu

Indagihe y'ubusanzwe

Indagihe y'imbarankuru

Indagihe y'igikomezo

- **Impitagihe**

Impitakare

Impitakera

- **Inzagihe**

Inzahato

Inzakera

b) Inshinga zitondaguye ziri mu nteruro n'ibihe zitondaguyemo.

- **Nabonye** imbuto none **nateye**.

Nabonye: Impitakare y'impitagihe.

Nateye: Impitakare y'impitagihe.

- Igihe **nari** mu ishuri **wansakurizaga**.

Nari: Impitakare y'impitagihe

Wansakurizaga: Impitakare y’impitagihe

- Leta y’ u Rwanda **yahisemo** gushyira mu bikorwa ikerekezo k’imiturire.

Yahisemo: Impitakera y’impitagihe

- Umubare w’abaturage **uzakomeza** kwiyongera

Uzakomeza: Inzagihe y’inzakera.

- **Hari** ibindi bikorwa **bitunze** Abanyarwanda.

Hari: Indagihe y’ubu

Bitunze: Indagihe y’ubusanzwe

II.5.8. Umwitozo w’ubushobozi ngiro bw’umunyeshuri

Mbere yo gufatanya n’abanyeshuri gukora inshamake y’umutwe no gutanga isuzuma risoza umutwe wa kabiri, umwarimu aha abanyeshuri umwitozo wo gusuzuma ubushobozi ngiro bwabo. Uyu mwitozo awubaha nk’umukoro ukazakosorwa mbere yo gutanga isuzuma.

Urugero rw’umwitozo

Himba ikivugo cyo mu gihe tugezemo kitwaye nka “Inkatazakureka” wirata ibyiza wakoze cyangwa ibikorwa wagezeho, maze ukivugire imbere ya bagenzi bawe ugaragaza isesekaza. Ikivugo cyawe ntikirenze imikarago makumyabiri.

Uko umwitozo ukosorwa

Umwarimu akosora ibyivugo byose nyuma agatoranya abanyeshuri bamwe bakivugira imbere ya bagenzi babo.

Umwarimu areba ko abanyeshuri bakoze ibyo yabasabye akabakosora akurikije uturango tw’ibyivugo.

I.7. Inshamake y’ibyizwe mu mutwe wa mbere

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bituma basobanukirwa iby’ingenzi bikubiye mu mutwe wa kabiri bityo bikabafasha gukora inshamake.

Urugero rw’inshamake yakorwa:

Muri uyu mutwe twasesenguye imyandiko zinyuranye zivuga ku buvanganzo nyabami mu Rwanda rwa kera n’akamaro kabwo mu buzima busanzwe bwa buri muni. Twize kandi ubuvanganzo nyabami, tubonamo inshoza n’ingeri zitandukanye z’ubuvanganzo. Twize kandi ibitekerezo by’ingabo, imihango y’ibitero mu Rwanda rwo hambere. Twarebeye hamwe impeta z’ubutwari nk’ishimwe ryahabwaga ingabo zabaye intwari ku rugamba. Twize kandi ibyivugo n’amoko atandukanye yabyo ndetse kandi twanabonye amazina

y'inka. Mu kibonezamvugo twabonye inshoza y'inshinga n' amoko yayo ndetse n'ibihe by'inshinga.

I.8. Isuzuma risoza umutwe wa mbere

Ibigenderwaho mu isuzuma risoza umutwe wa mbere

Kugira ngo umunyeshuri akore isuzuma agomba kuba afite ubushobozi bwo:

- Gusesengura umwandiko agaragaza ingingo ziwukubiyemo.
- Gukoresha neza amagambo yungutse mu nteruro.
- Guhimba yigana zimwe mu ngeri z'ubuvanganzo nyabami.

Umwarimu abwira abanyeshuri gukora isuzuma buri wese ku giti ke riri mu gitabo cy'umunyeshuri. Iyo barangije kurikora buri wese aramukosora akareba ibibazo byihariye afite kugira ngo amufashe.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo by'isuzuma

I. Ibibazo n'ibisubizo byo kumva no gusesengura umwandiko

a) Ni irihe zina ry'ubwami rya Rwabugiri uvugwa mu mwandiko?

Izina ry'ubwami rya Rwabugiri ni Kigeli.

b) Garagaza imitwe ine y'ingabo z'u Rwanda yarwanye mu gitero cyo mu Bushubi.

Imitwe y'ingabo z'u Rwanda ni Uruyange, Inyaruguru, Abarasa, Abahirika n'Inyange.

c) Kabaka yari muntu ki?

Kabaka yari umutware w'Abarasa

d) Uturere dukurikira tuvugwa mu mwandiko turi mu yihe Ntara y'ubu: i Gisaka, i Kinyaga?

- Akarere k'i Gisaka kavugwa mu mwandiko kari mu Ntara y'Iburasirazuba.
- Akarere k'i Kinyaga kavugwa mu mwandiko kari mu Ntara y'Iburengerazuba.

e) Ni iki cyatumye Rwabugiri agaba igitero mu Bushubi ?

Icyatumye Rwabugiri agaba igitero mu Bushubi kwari ukugira ngo atabare Nsoro wari wamutabaje.

f) Rwabigimba yabyifashemo ate amaze guhakanirwa ubufasha na Rwabugiri?

Rwabigimba yigiriye inama yo kuzatera mu Bushubi mu gihe Rwabugiri azaba yavuye i Sakara ; yaragiye ku nkiko zo hirya zitegeranye n’u Bushubi.

g) Seruzamba yari afite murimo ki mu gitero cyo mu Bushubi ?

Yari umugaba w’igitero.

h) Ni uwuhe muvuzi w’amacumu uvugwa mu mwandiko ?

Ni Rubanguka rwa Kabaka.

i) Utekereza ko igitero cyo mu Bushubi cyamariye iki u Rwanda ?

Icyo igitero cyo mu Bushubi cyamariye u Rwanda ni uko cyatumye u Rwanda rwunguka amaboko, rwaguye imipaka, rwahamije korufite ubutegetsu butajegajega, cyungutse igihingwa gishya cy’ubushaza.

j) Ni irihe somo ukuye mu gitero cyo mu Bushubi?

Isomo nkuyemo ni ukurangwa n’umuco w’ubutwari, gukunda Igihugu...

II. Ibibazo n’ibisubizo by’inyunguramagambo

a) Sobanura amagambo cyangwa imvugo zikurikira dusanga mu mwandiko :

- **Kuraga ingoma:** gusigira ubutegetsu.
- **Gushaka amaboko:** gushaka ubufasha, imbaraga.
- **Gushoza intambara:** gutangiza intambara, guteza intambara.
- **Igikomangoma:** umwana w’umwami.
- **Kuvuga amacumu:** kuvuga amakuru y’urugamba
- **Uruhondobero:** Uguzinzira wicaye kubera umunaniro
- **Kugaba igitero:** gutera ahantu n’ingabo
- **Ingamba ziracakirana:** batangira kurwana

b) Andika impuzanyito z’aya magambo ziri mu mwandiko

- Uhimba igisigo cy’umwami: **umusizi**
- Ibyo ugemurira umuntu umushakaho ubufasha cyangwa kumukeza: **amaturu**
- Nyina w’umwami: **umugabekazi**
- Indwara y’uruhu ifata nk’ubuhari: **ubushita**
- Abantu bakorera umwami: **abagaragu, abaja**

c) Andika imbusane z’amagambo akurikira :

- **Kurwanya** ≠ gutabara,

- **Intwari** ≠ ikigwari
- **Gukura ku ngoma** ≠ kwimika
- **Gushiima** ≠ kugaya
- **Kuneshwa** ≠ kunesha/gutsinda

III. Ibibazo n'ibisubizo by'ubuvanganzo

a) Tanga ingeri z'ubuvanganzo nyabami waba uzi.

- Ibitekerezo by'ingabo
- Amazina y'inka
- Ibisigo nyabami
- Ubwiru
- Ubucurabwenge
- Ibyivugo
- Inanga
- Indirimbo z'ingabo

b) Ibyivugo by'abantu bakuru birimo amoko angahe ? Yavuge kandi unayatandukanye.

Birimo amoko abiri. Hari ibyivugo by'iningwa n'ibyivugo by'imyato. Aho bitandukaniye ni uko ibyivugo by'iningwa byatangiye kera kurusha iby'imyato, ni bigufi kuko bigira ibango rimwe, ikivugwa ni kimwe...naho ibyivugo by'imyato ni birebire, ni ibya vuba ugereranyije n'iningwa, bigira ibivugwa byinshi...

c) Sobanura amoko y'impeta z'ubutwari zo mu Rwanda rwo hambere.

Umudende wabwaga intwari yishe ababisha b'abanyamahanga barindwi, impotore igahabwa uwishe cumi na bane naho gucana uruti ni ku wishe makumyabiri n'umwe.

IV. Ibibazo n'ibisubizo by'ikibonezamvugo

a) Garagaza ubwoko bw'inshinga zagaragajwe mu nteruro zikurikira:

- Twese **turi** abana b'u Rwanda.
Turi: inshinga nkene/mburabuzi
- Abana bifite ubumuga **bakunda gukinana** n'abandi imikino ndangamuco.
Bakunda: inshinga itondaguye.
Gukinana: inshinga idatondaguye.

b) Garagaza ibihe by'inshinga zitondaguye zikurikira:

- Abanyeshuri **bazatsinda** neza amasomo yabo kuko **biga** uko bikwiye.
Bazatsinda: inzagihe y'inzakera
Biga: indagihe y'ubusanzwe.
- Amazina y'inka **ndayumva** kuko mu kanya **twakoraga** imyitozo ayerekeyeho.
Ndayumva: indagihe y'aka kanya
Twakoraga: impitagihe y'impitakare.

V. Ihangamwandiko

Hanga ikivugo cyawe, wivuga uwo uri we, wirata ubutwari bw'ibikorwa byiza wakoze.

Iyo umwarimu akosora iki kibazo areba ko umunyeshuri yahanze agendeye ku miterere ya bumwe mu bwoko bw'ikivugo, maze agakosora ashingiye ku turango tw'ikivugo.

I.9. Ibikorwa by'inyongera

I.9.1 Umwitozo nzamurabushobozi

- 1) Ibyakorwaga mu gutangira no gusoza igitero wabigereranya ute na gahunda ubuyobozi bushyize imbere yo kureba ibyo abantu biyemeje gukora n'uko babigezeho?

Urugero rw'igisubizo cyatangwa:

Mu gutegura igitero babanzaga kwicara hamwe bakanoza umugambi w'uko bifuzako urugamba ruzagenda, bakagera ingabo bakegeranya n'ibizakenerwa byose. Urugamba rwarangira umuvuzi w'amacumu akagaragaza ku buryo burambuye uko rwagenze. Hakagaragazwako niba icyari kigambiriwe mbere yo kugaba igitero cyaragezweho. Kuri ubu, ibyo twabigereranyako na gahunda y'imihigo aho abantu bagaragazako ibyo bifuzako kugeraho mu gihe runaka (guhiga), nyuma bakazareba niba barabigezeho (guhigura/kwesa imihigo), ibyiza bagakomeza kubishimangira, ibitaragenze neza bigakosorwako.

- 2) Hanga ikivugo k'imyato wishyize mu mwanya w'umuntu wirata ubutwari bw'ibikorwa byiza yakoze nurangiza ukivugire imbere ya bagenzi bawe ugaragaza isesekaza.

Umwarimu areba uko abanyeshuri bakoze imwitozo.

I.9.2. Imyitozo nyagurabushobozi

- 1) Ibyakorwaga mu gutangira no gusoza igitero wabigereranya ute na gahunda ubuyobozi bushyize imbere yo kureba ibyo abantu biyemeje gukora n’uko babigezeho?

Urugero rw’igisubizo cyatangwa:

Mu gutegura igitero babanzaga kwicara hamwe bakanoza umugambi w’uko bifuzaga ko urugamba ruzagenda, bakagera ingabo bakegeranya n’ibizakenerwa byose. Urugamba rwarangira umuvuzi w’amacumu akagaragaza ku buryo burambuye uko rwagenze. Hakagaragazwa niba icyari kigambiriwe mbere yo kugaba igitero cyaragezweho. Kuri ubu, ibyo twabigereranya na gahunda y’imihigo aho abantu bagaragaza ibyo bifuzaga kugeraho mu gihe runaka (guhiga), nyuma bakazareba niba barabigezeho (guhigura/kwesa imihigo), ibyiza bagakomeza kubishimangira, ibitaragenze neza bigakosorwa.

- 2) Hanga ikivugo k’imyato wishyize mu mwanya w’umuntu wirata ubutwari bw’ibikorwa byiza yakoze nurangiza ukivugire imbere ya bagenzi bawe ugaragaza isesekaza.

Umwarimu areba uko abanyeshuri bakoze umwitozo maze akabakosora.

I.9.3 Imyitozo y’inyongera

- 1) Ukoresheje ubushobozi wungukiye muri uyu mutwe, gereranya igitekerezo k’ingabo n’ikivugo.

Icyo bihuriyeho	Icyo bitandukaniyeho	
	Igitekerezo k’ingabo	Iktivugo
Byombi biri mu ngeri y’ubuvanganzo nyabami.	Kivuga uko igitero cyagenze.	Uwivuga yirata ibigwi n’ibirindiro yagiriye ku rugamba.
Byombi bikoresha amagambo yabugenewe (ikeshamvugo).	Cyandikwa mu mudandure akenshi uvanzemo ibyivugo.	Cyandikwa mu mukarago n’amabango.

I.10. Amakuru y’inyongera

Igitero cyo mu Rito

Igitero cyo mu Rito cyabaye hagati ya Kamena 1872 na Werurwe 1873. Ikitubwira ayo magingo yacyo, ni nyakotsi yitwaga Rwakabyaza mu Kinyarwanda (La comète de Coggia), kuko yagaragaye mu Rwanda muri Nyakanga 1874 nyuma y’igitero k’iButembo, cyatabajwe umwaka ukurikira uw’Igitero cyo mu Rito.

Umugaba w'Igitero cyo mu Rito Ndibiyariye ya Mbagariye yari agabye ingabo ze bwite zitwaga Abarima ,azigeretseho no kuba yari yahawe kugaba n'Ingangurarugo za Kigeri wa IV Rwabugiri. Yari agabye n'abatware bandi babiri : Rwampembwe wa Nkusi (ya Gahindiro),umutware w'Abashakamba,na Nyamushanja wa Rwakagara wari ugabye Uruyange we ntiyari umutware w'izo ngabo,ahubwo yari asimbuye mwene se Gihamagara ari we wari umutware w'Uruyange icyo gihe. Umugaba w'igitero Ndibiyariye ya Mbagariye,aha izo ngabo amayira abiri:

- 1) Ingangurarugo n'Abarima batera mu Rito nyakuri,kwa Rugigana. Aho hantu mu Rito rya Ngaragu ,ni mu Burundi,epfo y'ingezi ya cyohoha y'Epfo.
- 2) Abashakamba n'Uruyange abategeka gutera ahantu hitwa i Nyarubuye kwa Makaka na Nkembanyi. Turebe rero ko Imirari yombi yari iteye ukubiri,ku buryo butatumaga ishobora gutabarana.

Nyamara ntidutekereza igitero cyo mu Rito tubivanye ruhande: turatekereza gusa Umurari wa kabiri,ni wo Inzira y'Abashakamba n'Uruyange. Nyamara ibyerekeye Uruyange byabaye bike cyane: icyo gitekerezo kibanze ku Bashakamba ,kuko ari bo bahagize umurwano ugaragara.(bifatiye ku myandiko mfashanyigisho,umwaka wa kane)

Imihango y'ijoro baraye bari butere

Rwampembwe, umugaba w'Abashakamba yari atabaje amatorero atatu :

Rwamutwe II,Inyambo II n'Abashakamba II. We ubwe yari uwo mu itorero RwamutweII. Rwamutwe II, bari abantu bamaze gukura ,ntibage ku rugamba,ahubwo bakagumana n'umugaba mu nteko,yaba itewe bakaba ari bwo bayirwanira. Ku rugamba hajyaga abakiri bato,bashobora kwiruka ntibicwe n'impumu.

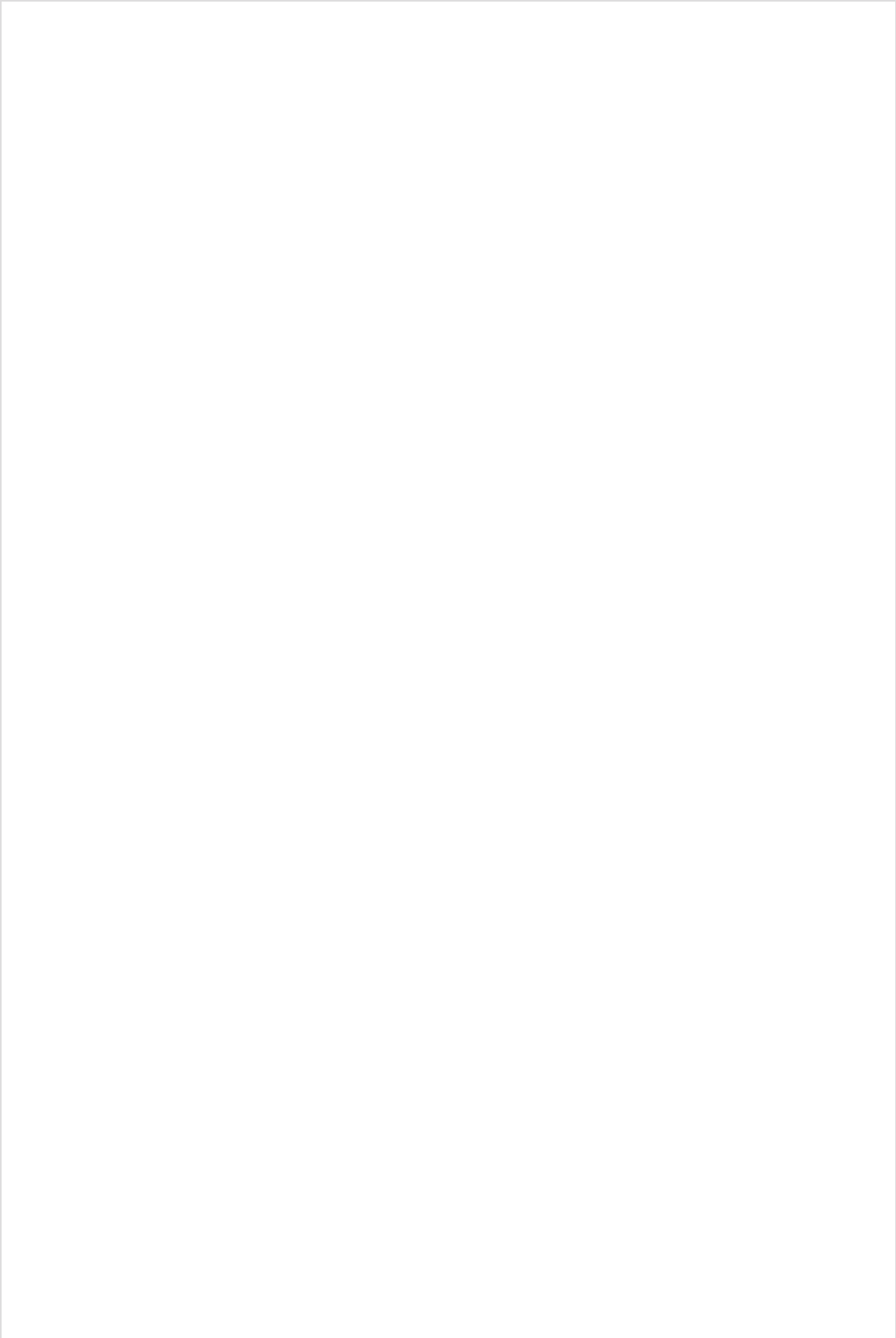
Inyambo II ni bo Umutwe w'Abashakamba wari uhanze amaso: bari mu kigero k'imyaka nka mirongo itatu na mirongo itatu n'itanu,baramenyereye kurwana,bagifite imbaraga. Na ho Abashakamba II bari abasore bakibwiruka, mu kigero k'imyaka nka makumyabiri na makumyabiri n'itanu ,bakimenyereza ibyo kurasana,bataraba intwari zihamye. Nyamara Rwampembwe yari afite n'abandi barwanyi b'abaturage bo mu Bugesera : Intabungira n'Inkoramaraso.

Izo ngabo zari ziganditse ahantu hitwa mu Kigeri cya Kiburungu. Bugorobyeye,

Rwampembwe ajya mu gikari,hamwe na bamwe bo muri Rwamutwe II, na ho inyambo II zisigara ikambere. Ariko aho bigeze,Rugeramibungo rwa Sekajeje abwira bagenzi be Inyambo ,ati: “ Ko twavuye i Buhoro duhize na

Rwamutwe,none bakaba bihereye na Rwampembwe kandi mukaba muzi ko na we ari Rwamutwe,none baba bari mu nama yo guhimba kuzavuga ko baturushije ? Nimuze tugeyo wenda dukubagane.” Hajyayo Rugeramibungo, na Kavutse ka Serubindo na Kambanda ka Rwanuza. Bageze aho Rwampembwe ari,bahasanga igiti cy’umukore baramvuragamo imiheto ,bakicara hejuru. Rwampembwe arababaza ati: “Murjya he ko Inyambo mukubagana?” Bati: “Tuje gusaba akayoga!” Rwampembwe akagira akayoga mu gacuma gacagase, ati: “Enda!” Agaha Rugeramibungo. Ntiyagasoma, arakazunguza, agaha Kambanda ati: “Dore Nyambo yogeye! Urebe inzoga duhawe.” Kambanda na we ntiyagasomaho, arakazunguza, agaha Kavutse ati: “Dore Mugabo urasana ingabo ingoga, urebe iyo nzoga duhawe!” Kavutse na we ntiyayisoma, arazunguza ayigarurira Rugeramibungo, ati: “Genda Nkeragutabara ya Rutishisha! Nawe umenya mukwiye gato!” Rwampembwe ati: “ Murayigaya iki ?” Bati: “Kuko ari agatama!” Ati : “ Nimukanywe,ejo nzabacuruza ak’Abarundi!” Bagaruka ikambere, babwira abahungu bati: “Aduhaye akayoga k’agatama turakanga.” Ati: “Mukagaye iki?” Duti: “Kuko ari gakeya!” Ati: “Mukanywe, ejo nzabacuruza ak’Abarundi!” Rwamirindi ati: “Nikishyurwa n’abatakanyoye bizagenda bite? Nimuze dusubireyo tuge kubibaza! Baragenda basubira aho Rwampembwe ari mu gikari, aramubaza ati: “ Akayoga wahaye ba Rugeramibungo nikatishyurwa n’abakanyoye, kakishyurwa n’abatakanyoye, bizagenda bite?” Rwampembwe arasubiza ati: “Muzajyane inka zabo.”

Basubira ikambere,maze Ruhetanana Nyaruyongarahabasanga,yari yarasigaye iwabo mu by’ubukwe ashyingirwa. Baramuramutsa,aryama ku bibero bya Rwamirindi Na Rugeramibungo,baramuganiriza. Yari umuntu w’ubuhanga cyane bagumya kumukorakora mu masunzu,bamubaza uko yarongoye. Nuko Rwamihingo arabitegereza, ati: Ntabwo ababisha ari babi kandi bahinyuranya ,bamubaka bakamushahura! Uyu muntu mwiza kandi dukunze ,bamutwaka bate? Hoshi genda urabeshya.”

UBUZIMA BW'IMYOROROKERE

II.1. Ubushobozi bw'ingenzi bugamijwe

Ubushobozi bw'ingenzi bugamijwe:

- Gusesengura inkuru ngufi hagaragazwa ingingo z'ingenzi ziyikubiyemo n'uturango twayo.
- Guhanga inkuru ngufi hubahirizwa uturango twayo.
- Kukoresha neza uburyo, indango, ijyana n'irebero by'inshinga.

II.2. Ibyo umunyeshuri yagombye kuba azi

Mu myandiko bize ifatiye ku nsanganyamatsiko y'ubuzima bw'imyororokere kuva mu mashuri abanza kugeza mu kiciro rusange. Basanzwe bazi ibijyanye n'indwara zandurira mu mibobano mpuzabitsina.

Mu kiciro rusange, abanyeshuri bigishijwe ibijyanye n'itondaguranshinga. Bashobora gusesengura inshinga bakagaragaza uturembajambo tw'inshinga.

II.3. Ingingo nsanganyamasomo

Ingingo nsanganyamasomo	Aho igaragara muri uyu mutwe
Uburinganire n'ubwuzuzanye	Iyi ngingo nsanganyamasomo iragaragarira mu bivugwa mu mwandiko "Mutesi", ku mashusho ari mu mwandiko cyangwa igihe umwarimu yigisha agenda avuga ku ngingo zivuga ku bitsina byombi.
Umuco w'amahoro n'indangaciro	Iyi ngingo nsanganyamasomo igaragarira mu bivugwa mu mwandiko "Mutesi" ahagenda havugwa ingingo zo kwirinda akarengane no kwita kubafite ibibazo.

Uburezi budaheza	Iyi ngingo yumvikana mu mwandiko “Amatsiko y’abato” aho bigaragara ko abahungu n’abakobwa bawuvugwamo bose bize bamwe bakarangiza abandi bitegura kurangiza amashuri. Umwarimu azaheraho ashishikariza abanyeshuri bose gukunda ishuri.
Ubuzima bw’imyororokere	Iyi ngingo iragaragara cyane muri uyu mwandiko wose. Ingingo zose zivugwamo zigaruka ku buzima bw’imyororokere.

II.4. Igikorwa cy’umwinjizo

Umwarimu aha abanyeshuri igikorwa kibinjiza mu nsanganyamatsiko y’umutwe.

Urugero rw’igikorwa n’urugero rw’ibisubizo:

Ukurikije uko ubona imyitwarire y’ingimbi n’abangavu, sobanura ibintu nibura bitatu bigaragaza ko umuhungu cyangwa umukobwa wo muri iki kigero asobanukiwe ibijyanye n’ubuzima bw’imyororokere. Wakora iki kugira ngo ushishikarize abasore n’inkumi kutishora mu mibonano mpuzabitsina bakiri bato.

Umuhungu cyangwa umukobwa usobanukiwe ubuzima bw’imyororokere umubwirwa n’uko ashobora kwirinda abamushuka bamubwira ko akwiye kwishora mu busambanyi kugirango agire ubuzima bwiza. Nabashishikariza kugana ibigo nderabuzima bagasobanuzwa ibijyanye n’ubuzima bw’imyororokere badasobanukiwe. Nabashishikariza kutumva ababashuka babashora mu busambanyi.

II.5. Amasomo ari mu mutwe wa kabiri n'igihe agenewe

Umutwe wa kabiri: Ubuzima bw'imyororokere	Umubare w'amasomo: 12	
Umwandiko: Mutesi		
Amasomo	Intego rusange	Umubare w'amasomo
Isomo rya mbere: Gusoma, gusobanura, kumva no gusesengura umwandiko.	<ul style="list-style-type: none"> - Gusoma umwandiko, kuwusobanura no gusubiza neza ibibazo byo kumva no gusesengura umwandiko. - Gukoresha neza mu mvugo no mu nyandiko amagambo atarasobanukiwe. 	Amasomo 2
Inkuru ngufi		
Isomo rya kabiri: Inkuru ngufi.	<ul style="list-style-type: none"> - Gutanga inshoza n'uturango by'inkuru ngufi. - Kugaragaza imiterere y'inkuru ngufi. - Gusobanura imiterere y'inkuru ngufi. 	Amasomo 2
Inzira z'itondaguranshinga		
Isomo rya gatatu: Indango, ijyana n'irebero by'inshinga.	Kugaragaza indango, ijyana n'irebero by'inshinga no kubikoresha neza mu nteruro.	Amasomo 3
Isomo rya kane: Uburyo bw'inshinga.	Kugaragaza uburyo bw'inshinga no kubukoresha neza mu mvugo no mu nyandiko.	Amasomo 2
Umwitoto w'ubushobozi ngiro bw'umunyeshuri.		Isomo 1
Isuzuma risoza umutwe wa gatatu.		Amasomo 2

II.5.1 Umwandiko: Impanuro z’umubyeyi

Isomo ryambere: Gusoma, gusobanura, kumva no gusesengura umwandiko

Intego zihariye

Nyuma y’iri som , umunyeshuri araba ashobora:

- Gusoma umwandiko yubahiriza utwatumaze n’iyitsa.
- Gusobanura amagambo adasobanukiwe ari mumwandiko no kuyakoresha neza mu mvugo no mu nyandiko.
- Gusesengura umwandiko asubiza ibibazo byawubajijweho kandi ahuza ibivugwa mu mwandiko n’ubuzima busanzwe.

Imfashanyigisho: Igitabo cy’umunyeshuri, igitabo cy’umwarimu n’inkoranyamagambo.

1. Intangiriro

Umwarimu asaba abanyeshuri kwitegereza ishusho ijyanye n’umwandiko “Impanuro z’umubyeyi” bagiyeye gusoma akayibabazaho ibibazo.

Urugero rw’ibibazo n’ibisubizo:

a) Murabona iki kuri iyi shusho?

Umubyeyi w’umugore, abana 2 umuhungu n’ umukobwa bateze amatwi uwo mu byeyi.

b) Mutekereza ko uyu mubyeyi ari kumubwira iki bariya bana??

Uyu mubyeyi ari kubagira inama y’imyitwarire ikwiye ku kibazo cy’ubuzima bw’imyororokere.

2. Uko isomo ryigishwa.

Reba uko imbenezamasomo kuri iri somo ibiteganywa mu ntangiriro rusange kuri 2.6

Umwarimu arakora amatsinda atandukanye y’abanyeshuri ayahe gukora ibikorwa binyuranye. Arasaba amatsinda yose gusoma umwandiko “Impanuro z’umubyeyi”. Arasaba abagize amatsinda amwe gushaka mu mwandiko amagambo badasobanukiwe, abagize andi matsinda abasabe gusubiza ibibazo byo kumva imyandiko, abagize andi ayasabe gusubiza ibibazo byo gusesengura imyandiko.

Umwarimu araha abanyeshuri igihe cyo kubikora. Iyo igihe yabahaye kirangiye, umwarimu atoranya itsinda rimwe muri buri kiciro rikamurikira abandi ibyo ryakoze, abagize andi matsinda bagakurikira, umwarimu akagenda abayobora mu kunoza ibyo bamurika. Iyo bamaze kunoza ibyamuritswe, byandikwa ku kibaho abanyeshuri bakabyandukura mu makayi.

Ikitonderwa: Umwitozo ujyanye no gusoma no gusobanura umwandiko uri mu gitabo cy'umunyeshuri ujyanye no gusoma no gusobanura umwandiko urakorwa amatsinda amaze kumurika ibyo yakoze.

I. Urugero rw'amagambo abanyeshuri bashobora kudasobanukirwa n'ibisobanuro byayo:

Akanya nk'ako guhumbya: akanya gato cyane

Guca akenge: kujijuka, gushyira mu gaciro

Umwangavu: umukobwa umaze kumera amabere

Ibishishi: ibihari byo mu maso

Amatira: afatira

Gupfundura amabere: kumera amabere

Kugara: kwaguka kw'ikintu kigana mu mpande.

Kuniga ijwi: gutangira guhindura ijwi rikaba rinini(ku muhungu ugeze mu bugimbi).

II. Urugeo rw'ibibazo n'ibisubizo byo kumva umwandiko :

a) Abakinankuru bavugwa mu mwandiko ni ba nde?

Mama, Masoso(akajangwe), Mucyo, Umwarimu w'umugabo, Mwarimukazi Suzana, Musanabera, Umuganga, Mutesi

b) Iyi nkuru ishingiyeye kuri inde? Kubera iki?.

Iyi nkuru ishingiyeye kuri Mutesi, kubera ko ari we uyibara kuva mu ntangiriro kugera inkuru irangiye.

c) Kumenya no gusobanukirwa ibigendanye n'ubuzima bw'imyororokere hakiri kare byamariye iki Mutsi na Mucyo?

Byabafashije kwitwara neza ku ishuri no kudatungurwa n'ibimenyetso bigendanye n'ubuzima bw'imyororokere

d) Abangavu n'ingimbi bafite ibintu by'ingenzi biranga ko bageze mu kindi kiciro cy'ubukure. Ibyo bintu ni ibihe byavuzwe mu mwandiko?

Mu mwandiko bavuzemo ko abangavu barangwa no kujya mu mihango, kugira ibishishi mu maso. Hari kandi no gupfundura amabere, kumera insya,

kugara kw'amatako, n'ibindi. Ingimbi zo zirangwa no kwirotaraho, kumera insya, inshakwaha, kuniga ijwi, kugira ibishishi mu maso, n'ibindi

e) Ingaruka zagera ku ngimbi n'abangavu badasobanukiwe neza n'ubuzima bw'imyororokere ni izihe?

Abangavu bashobora gutwara inda zitateganijwe, ingimbi na zo zigatera inda. Bityo ibyo bikaba byabagiraho ingaruka ku buzima bwabo bw'ejo hazaza.

III. Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo byo gusesengura imyandiko:

a) Ni iyihe nsanganyamatsiko ivugwa mu nkuru?

Ni insanganyamatsiko y'ubuzima bw'imyororokere.

b) Tanga ingingo z'ingenzi zibanzweho mu mwandiko wasomye.

- Ubukubaganyi bwa Mutesi mu bwana bwe.
- Uburyo Mutesi atari asobanukiwe n'imihango y'abakobwa.
- Mutesi na Mucyo basobanukirwa byimbitse ibigendanye n'ubuzima bw'imyororokere.
- Mutesi na Mucyo mu mashuri yisumbuye, babona ibimenyetso by'imihindagurikire y'umubiri wabo, ntibibatungure kuko bari barabisobanukiwe.

c) Gereranya imyitwarire ya bamwe mubavugwa mu nkuru n'ubuzima busanzwe bw'aho utuye.

Umwarimu areba ibitekerezo bitangwa n'abanyeshuri mu kugereranya imyitwarire y'abavugwa mu mwandiko ku ngingo y'ubuzima bw'imyororokere.

d) Ese ni ngombwa kubwira abantu ibijyane n'ubuzima bw'imyororokere bakiri bato ? Sobanura.

Kuri iki kibazo, umwarimu araha urubuga abanyeshuri batange ibitekerezo byabo, umwumwe. Umwarimu areba ibitekerezo bitangwa n'abanyeshuri mu gushyigikira ingingo zo kwigisha abakiri bato ibijyanye n'ubuzima bw'imyororokere, akabunganira aho abona ari ngombwa. Si ngombwa ko abanyeshuri bagize ishuri ryose bavuga.

3. Imyitozo

Umwarimu asaba abanyeshuri gukora imyitozo iri mu gitabo cy'umunyeshuri buri wese ku giti ke. Umwarimu agendagenda mu ishuri afasha abafite ibibazo byihariye. Iyo abanyeshuri barangije kuyikora, umwarimu afatanyaga na bo

kuyikosora hanyuma bakandukura ibisubizo mu makayi yabo.

II. Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo by'imyitozo:

a) Uzurisha izi nteruro amagambo cyangwa imvugo ukuye mu mwandiko.

- Umukobwa umaze guca **akenge** ntashukishwa ubuhendabana.
- Mutesi ageze mu bwangavu, yatangiye **gupfundura** amabere, ashesha **ibishishi** mu maso n'amtako ye atangira.
- **Gucirira** imbwa si kimwe no korora ihene.
- Umubyeyi wange yabonye uburyo nariraga kubera ibisebe injanwe yanteye agira **ikiniga**.

b) Shaka mu mwandiko impuzanyito z'amagambo akurikira: ibihari byo mu maso, agahinda, ruyingayinga.

- Ibihari byo mu maso: ibishishi
- Agahinda: ikiniga
- Ruyingayinga: rusigiye

II.5.2 Isomo rya kabiri: Inkuru ngufi

Intego zihariye

Nyuma y'iri somo, umunyeshuri araba ashobora :

- Gutahura uturango n'imiterere by'inkuru ngufi.
- Guhanga inkuru ngufi yubahiriza uturango twayo.

Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu

1. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo ku isomo baheruka kwiga bibinjiza mu isomo rishya

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

a) Ni ba nde bavugwa mu mwandiko "Impanuro z'umubyeyi"?

Mama, Masoso(akajangwe), Mucyo, Umwarimu w'umugabo, Mwarimukazi Suzana, Musanabera, Umuganga, Mutesi.

b) Ni nde ubara inkuru "Impanuro z'umubyeyi"?

Ubara inkuru "Impanuro z'umubyeyi" ni Mutesi.

2. Uko isomo ryigishwa

Umwarimu ashyira abanyeshuri mu matsinda akabasaba kongera gusoma umwandiko “Impanuro z’umubyeyi” no gukora igikorwa cy’umwinjizo kiri mu gitabo cy’umunyeshuri.

Igikorwa cy’umwinjizo:

Mukurikije imiterere y’umwandiko “Impanuro z’umubyeyi” murasanga uyu mwandiko ari bwoko ki? Urangwa n’iki? Ibarankuru riteye rite? Abakinankuru ni ba nde? Kora ubushakashatsi ugaragaze icyo inkuru ari cyo, inshoza y’inkuru ngufi, uturango twayo, imyubakire yayo n’ishushanyabikorwa mu nkuru ngufi.

Umwarimu aha abanyeshuri igihe cyo gukora icyo gikorwa. Iyo igihe umwarimu yatanze kirangiye, asaba abagize itsinda rimwe kumurika ibyo bakoze, abagize andi matsinda bakurikiye, umwarimu akabayobora mu kunoza ibyo bagenzi babo babagezaho

Ibisubizo byanogejwe:

a) Inkuru ni iki?

Inkuru ni igihangano cyanditse mu buryo bw’indondore, kigufi cyangwa kirekire, gifite abakinankuru bashushanya cyangwa bigana abantu babaho mu buzima busanzwe kandi bakorera ibikorwa byabo ahantu runaka, bikanatugaragariza imyifarire yabo, icyo bagamije n’ingorane bahura na zo mu buzima. Ikivugwa rero akenshi mu nkuru aba atari ukuri. Inkuru ziri mu buvanganzo nyandiko. Mu Kinyarwanda rero habaho inkuru ngufi n’inkuru ndende. Aha turareba gusa inkuru ngufi.

b) Inshoza y’inkuru ngufi

Inkuru ngufi nk’uko iryo zina ribivuga ni inkuru iba ari ngufi, ibarwa n’umubarankuru avuga uko yagenze. Inkuru ngufi ishobora kuvuga ibyabayeho cyangwa ikaba ari inkuru mpimbano ariko bishobora kubaho. Inkuru ngufi iba ifite inkuru ibara, uruhererekane rw’ibikorwa, ikaba yanditse mu nyandiko isanzwe; atari mu mikarago nk’ibisigo, kandi yifitemo ubwiza n’ubuhanga bw’imikoreshereze y’ururimi.

c) Ibiranga inkuru ngufi

Inkuru ngufi irangwa n’imiterere yayo, imyubakire yayo ndetse n’ishushanyabikorwa.

- Imiterere y’inkuru ngufi

Inkuru ngufi iba ifite: abakinankuru, akabuga nkuru, invugo y’ibiganiro, uburebure runaka n’ibarankuru.

Abakinankuru

Inkuru ngufi irangwa no kuba ifite umukinankuru mukuru umwe, abakinankuru bungirije n’abakinankuru ntagombwa.

Umukinankuru mukuru ni we uba ari ipfundo ry’inkuru. Ni we ikigamijwe cyangwa intego y’inkuru iba ishingiyeho. Uyu ni we insanganyamatsiko rusange ivugwa mu nkuru iba ishingiyeho.

Abakinankuru bungirije ni bo usanga mu nkuru bamufasha kugera ku kigamijwe cyangwa bakamubera imbogamizi. Aba bakinankuru kandi ni na bo usanga insanganyamatsiko nto cyangwa zungirije zishingiyeho.

Abakinankuru ntagombwa baba bameze nk’indorerezi, Iyo urebye usanga kuba mu nkuru kwabo cyangwa kutagaragaramo nta cyo byahindura ku kivugwa mu nkuru. Nta nsanganyamatsiko iba ibashingiyeho.

Mu nkuru ngufi abakinankuru bashobora kuba abantu cyangwa inyamaswa.

Akabugankuru

Inkuru ngufi irangwa no kuba hari ahantu ibera mu gihe runaka. Irangwa no kuba ifite aho ibarirwa; ni ukuvuga akabuga nkuru. Ahantu inkuru ibera hashobora kuba hazwi neza cyangwa se hatazwi. Ni ukuvuga ko mu nkuru ngufi umuhanzi ashobora gukoresha akabuga nkuru k’ahantu habayeho cyangwa akabuga nkuru gahimbano.

Uburebure

Inkuru ngufi irangwa no kuba ari ngufi. Ntishobora kurenza impapuro makumyabiri.

Imvugo y’ibiganiro: Inkuru ngufi ishobora nanone gukoresha imvugo y’ibiganiro.

Ibarankuru

Ibarankuru ni kimwe mu biranga inkuru ngufi. Ibarankuru rishobora gukorwa ku buryo bune:

- Umubarankuru ashobora kubara inkuru na we ubwe akinamo. Ni muri urwo rwego usanga akoresha ngenga ya kabiri cyangwa iya mbere.
- Umubarankuru ashobora kubara inkuru ari hanze yayo. Aha usanga akoresha ngenga ya gatatu asa n’uvuga ibintu yareberaga iruhande mu gihe byabaga.
- Umubarankuru ashobora kubara inkuru ye ubwe. Ni muri urwo rwego usanga akoresha ngenga ya mbere kuko ibyo avuga aba abivuga kuri we.

- Ashobora kandi kubara inkuru yiha gutekerereza umukinankuru. Mu kubara inkuru kwe usanga yiha kubara ibyo umukinankuru yatekerezaga igihe amubarahho inkuru.

Ibarankuru ry'inkuru ngufi rigenda umujyho umwe. Umuhanzi ntavangavanga ingingo, ibikorwa byose bikurikirana mu nyabihe yabyo.

Ikitonderwa: Umubarankuru atandukanye n'umwanditsi w'inkuru. Umwanditsi w'inkuru ni umuhanzi wanditse inkuru ibarwa mu gitabo ke. Muri uko kwandika inkuru ye akena uburyo ibarwa. Muri ubwo buryo ibarwamo haba hari umuntu ugenda uyibara, uwo akaba ari we mubarankuru. Cyakora hari igihe umwanditsi ashobora kuba ari na we mubarankuru igihe abara inkuru y'ubuzima bwe.

- **Imyubakire y'inkuru ngufi**

Inkuru ngufi irangwa no kuba hari ikivugwa, kuba ari ngufi no kuba hari uburyo ibikorwa bikurikirana kandi bigenda bitera amatsiko usoma ku buryo atarambirwa gusoma inkuru ibarwa. Nk'uko twabibonye inkuru ngufi irangwa no kugira abakinankuru. Abo bakinankuru, cyanecyane umukinankuru mukuru, ni bo ibikorwa bishingiraho mu kubaka inkuru. Umukinankuru mukuru n'abakinankuru bungirije bashinzwe kuyobora imigendekere y'ibikorwa byo mu nkuru kugeza ku mpera yayo. Inkuru iyo ari yo yose irangwa no kuba ishobora gukorerwa ishushanyabikorwa:

- **Ishushanyabikorwa mu nkuru ngufi**

Nyiri ubwite: Uyu ni we mukinankuru mukuru inkuru iba ishingiyeho, ni we uba ufite intego agamije kugeraho muri iyo nkuru. Aba ashobora kuyigeraho cyangwa ntayigereho.

Ikigamijwe: Ni icyo umukinankuru mukuru aba agamije kugeraho mu nkuru. Ni intego aba yahawe n'umwanditsi w'inkuru.

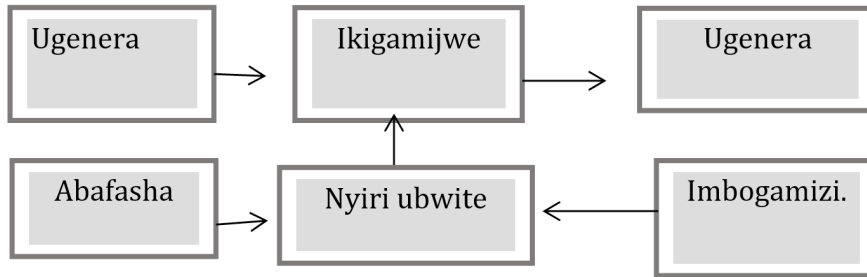
Ugenera: Ni igituma umukinankuru mukuru agira intego afite muri iyo nkuru. Ashobora kuba undi mukinankuru cyangwa ikindi kintu gishobora gutuma agira intego runaka.

Ugenerwa: Mu yandi magambo ni nyiri inyungu; ni uwo ari we wese mu nkuru wagira icyo yunguka mu gihe umukinankuru mukuru ageze ku cyo yari agamije mu nkuru.

Abafasha: Ni abakinankuru cyangwa ikindi kintu gishobora, mu nkuru, gutuma umukinankuru mukuru agera ku cyo yari agamije, cyangwa ikigerageza kumushyigikira mu rugendo rwe rwose kimufasha, kabone n'iyi atakigeraho mu irangira ry'inkuru.

Imbogamizi: ni abakinankuru cyangwa ikindi kintu gishobora, mu nkuru, gutuma umukinankuru mukuru atagera ku cyo yari agamije, cyangwa ikigerageza kumubangamira mu rugendo rwe rwose kimubuza amahirwe kabone nubwo yagera ku cyo yari agamije mu irangira ry'inkuru, ariko kikaba cyamubangamiraga.

Dore uko ishushanyabikorwa ry'abakinankuru riteye ku gishushanyo.

3. Umwitozo

Umwarimu asaba abanyeshuri, bari mu matsinda, gukora umwitozo uri mu bitabo byabo. Arabaha igihe cyo gukora uwo mwitozo nk' umukoro bakazagaruka mu ishuri ku wundi muni barangije kuwukora. Umwarimu azashaka igihe gihagije kugira ngo buri tsinda rizabashe kumurikira abandi ibyo ryakoze.

Urugero rw'umwitozo:

Jya mu isomero ry'ikigo usome inkuru ngufi wihitiyemo hanyuma uyisengure ugaragaza imiterere yayo, imyubakire yayo n'ishushanyabikorwa ryayo

Umwarimu abaha igihe cyo guhanga inkuru ngufi bakazagaruka mu ishuri undi muni bayirangije. Umwarimu akazakusanya ibihangano byose akabikosora hanyuma akazabwira buri tsinda ibyo ryakoze neza n'ibyo ritakoze neza.

II.5.3. Inzira z'itondaguranshinga

Isomo rya gatatu: Indango, ijyana n'irebero by'inshinga

Intego zihariye

Nyuma y'iri somo, umunyeshuri araba ashobora:

- Gutahura inshoza y'itondaguranshinga.
- Kugaragaza indango, ijyana n'irebero by'inshinga.
- Gukoresha neza indango, ijyana n'irebero by'inshinga mu mvugo no mu nyandiko.

Imfashanyigisho: Igitabo cy'umwarimu ,igitabo cy'umunyeshuri n'ibitabo by'ikibonezamvugo.

1. Intangiriro

Umwarimu agenzura ko abanyeshuri bakoze umukoro yabahaye. Asaba buri tsinda kugeza ku bandi ibyo ryakoze. Akora ku buryo babikora mu isomo rimwe.

Iyo ibyo birangiye, umwarimu yandika interuro ku kibaho agasaba abanyeshuri kuzisoma no kuzitegereza, hanyuma akababazaho ibibazo.

Urugero rw'interuro:

- Kanyana aragenda.
- Imitezi na yo ni indwara ikomeye
- Aba banyeshuri bariyubaha.
- Uduheri tw'indwara ya mburugu dushobora kwikiza ariko ntibe ivuye mu mubiri

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

a) Interuro "Kanyana aragenda" iremeza cyangwa irahakana?

Iremeza.

b) Ni iyihe nteruro irimo inshinga ihakana? Iyo nshinga ni iyihe?

Ni interuro numero d. Iyo nshinga ni ntibe.

c) Ni iyihe nteruro ifite inshinga idafite icyuzuzo?

Ni interuro nomere a na c

d) Umusozo w'inshinga aragenda yo mu nteruro ya mbere ni uwuhe?

Ni a

e) Ese uwo musozo urerekana igikorwa cyarangiyeye cyangwa kitararangira?

Urerekana igikorwa kitararangira.

Umwarimu ahera ku bisubizo abanyeshuri basubije akababwira ko bagiye kwiga itondaguranshinga, ko mu itondanguranshinga barareba indango, ijyana n'irebero by'inshinga.

2. Uko isomo ryigishwa

Umwarimu asaba abanyeshuri gukora amatsinda maze bagakora igikorwa cy'umwinjizo kiri mu gitabo cy'umunyeshuri.

Igikorwa cy'umwinjizo:

Soma interuro zikurikira witegereza imiterere y'inshinga zitsindagiye hanyuma ukore ubushakashatsi utahure inshoza y'itondaguranshinga, indango, ijyana n'irebero by'inshinga.

- a) Mutesi **yakomeje** ibiganiro na mama we ku buzima bw'imyororokere
- b) Kanyana **ntiyasibaga** ishuri.
- c) Umwana urya neza akabaho neza **azana** ibimenyetso by'ubwangavu cyangwa by'ubugimbi hakiri kare.

Umwarimu aha abanyeshuri igihe cyo kubikora, akanabarangira ibitabo binyuranye bakoresha. Iyo igihe yabahaye kirangiye, abwira itsinda rimwe kumurika ibyo ryakoze ku ndango, irindi ku jyana, irindi ku irebero. Abagize andi matsinda barakurikira, umwarimu akabayobora mu kunoza ibyo buri tsinda rimurika. Iyo bamaze kunoza ibyamuritswe, byandikwa ku kibaho abanyeshuri bakabyandika mu makayi.

Urugero rw'ibisubizo byanogejwe:

Inshoza y'itondanguranshinga

Itondaguranshinga ni imihindagurikire y'inshinga mu buryo n'ibihe byayo muri ngenga zose. Inshinga itondaguye ni igaragaza ukora igikorwa, igihe agikorera n'uburyo agikora. Muri rusange itondaguranshinga ni ukuntu inshinga ihindura intego (uturemajambo) yihwanya n'indango, uburyo, ijyana n'irebero.

a) Indango z'inshinga

Indango ni ubwumvane buba hagati ya nyakuvuga na nyakubwirwa ku buryo nyakuvuga aba yemeza cyangwa ahakana ingingo ikubiye mu muzi w'inshinga. Bityo rero habaho indango yemeza n'indango ihakana.

- **Indango yemeza**

Ingero:

Kayitesi asobanurira neza Kanyana imibereho yo mu mugwi.

Kanyana aragenda.

Teta ashuka kanyana.

- **Indango ihakana**

Ingero:

Kanyana na muneza ntibakomeje kuganira

Kayitesi ati: “Sinshobora gukora imibonano mpuzabitsina imburagihe”.

Ntimuzashukwe n’ababashura mu ngeso mbi.

b) Ijyana

Ijyana ni ukuntu inshinga itondaguye ikenera icyuzuzo cyangwa se inshinga ntikenere icyuzuzo kugira ngo insobanuro yayo yuzure. Habaho amoko abiri y’ijyana ari yo: Ijyana nyacyuzuzo n’ijyana ndekacyuzuzo.

- **Ijyana nyacyuzuzo**

Ingero:

Kanyana yagiye ku ishuri

Atetse inyama.

Abana barya imineke.

- **Ijyana ndekacyuzuzo**

Ingero:

Kanyana na Muneza basezeranyeho.

Arasuzuzugura.

Aba banyeshuri bariyubaha.

c) Irebero

Irebero ni ukuntu inshinga itondaguye mu buryo ubu n’ubu cyangwa mu gihe iki n’iki yumvisha ko igikorwa cyarangiyeye cyangwa kitararangira. Mu Kinyarwanda habaho amoko menshi y’irebero, muri yo twavugaga irebero nkomeza n’irebero nshize.

- **Irebero nkomeza**

Irebero nkomeza rigaragaza ibitararangira mu gihe mvugiro. Rirangwa n’imisozo **-a, -aga, -ye**.

Ingero:

Abanyeshuri **basoma** ibitabo.

basoma: ba-Ø-som-a, nta tegeko

Wasomaga ibitabo; wasomaga: u-a-som-aga, u→w/-J

Uriya mugore ureba **ahetse** umwana; ahetsa: a-Ø-hek-ye, k+y→ts

- **Irebero nshize**

Irebero nshize rivuga ibyarangiye gukorwa cyangwa ibiri kuba mu gihe cy'imvugiro. Iri rebero rirangwa cyane cyane n'umusozo -ye.

Ingero:

Mu gitondo **natemye** ibiti; natemye: n-a-tem-ye, nta tegeko.

Mu mwaka ushize abanyeshuri **baratsinze**; baratsinze: ba-a-ra-tsind-ye, a→Ø/-J, d+y→z

Imyitozo

Umwarimu asaba buri munyeshuri gukora imyitozo iri mu gitabo cy'umunyeshuri buri wese ku giti ke. Umwarimu agendagenda mu ishuri afasha abafite ibibazo byihariye. Iyo abanyeshuri barangije kuyikora, umwarimu afatanyaga na bo kuyikosora hanyuma bakandukura ibisubizo mu makayi yabo.

Urugero rw'imyitozo n'ibisubizo:

a) Hindura indango y'inshinga.

- **Nimwandike mutihuta.**

Ntimwandike mwihuta.

- **Uge kwa muganga kuko urwaye.**

Ntuge kwa muganga kuko utarwaye

b) Tanga interuro irimo inshinga itondaguye:

- Ijyana ndekacyuzuzo: Kanyana aritonda.

- Ijyana nyacyuzuzo: Teta avoma amazi.

- Irebero nshize: Abanyeshuri bize mu gitondo.

- Irebero nkomeza: Kayitesi yiga imibare.

Isomo rya kane: Uburyo bw'inshinga

Intego zihariye

Nyuma y'iri somo, umunyeshuri araba ashobora :

Kugaragaza uburyo bw'inshinga itondaguye no gukoresha neza uburyo bwose bw'inshinga mu mvugo no mu nyandiko.

Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu n'izindi nyandiko zivuga ku itondaguranshinga.

1. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bibibutsa isomo baheruka kwiga bikabinjiza mu isomo rishya.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

a) Ni irihe somo twize ubushize?

Ubushize twize indango, ijyana n'irebero by'inshinga.

b) Ni nde wambwira ubwoko bw'irebero inshinga igira?

Inshinga igira irebero nshize n'irebero nkomeza.

c) Ni nde wampa urugero rw'interuro irimo inshinga ifite irebero nshize.

Kanyana yagiye kuvoma.

Umwarimu ahera ku bisubizo abanyeshuri basubije akababwira ko bagiye kwiga itondaguranshinga, ko mu itondanguranshinga barareba uburyo bw'inshinga.

2. Uko isomo ryigishwa

Umwarimu asaba abanyeshuri gukora amatsinda maze bagakora igikorwa cy'umwinjizo kiri mu gitabo cy'umunyeshuri.

Igikorwa cy'umwinjizo:

Soma interuro zikurikira witegereza imiterere y'inshinga zitsindagiye hanyuma ukore ubushakashatsi utahure uburyo butandukanye inshinga itondagurwamo, uburyo bushidikanya n'uburyo budashidikanya.

a) Mutesi **yakomeje** kurererwa kwa nyirasenge.

b) Mutesi **ntiyabwirizwaga** kwiyitaho.

c) Umwana urya neza **akabaho** neza **azana** ibimenyetso by'ubwangavu

cyangwa by'ubugimbi hakiri kare.

d) Mutesi na Masoso **basezeranyeho.**

Umwarimu aha abanyeshuri igihe cyo kubikora, akanabarangira ibitabo binyuranye bakoresha. Iyo igihe yabahaye kirangiye, abwira itsinda rimwe kumurika ibyo ryakoze buryo bw'inshinga budashidikanya, irindi ku buryo bw'inshinga bushidikanya. Abagize andi matsinda barakurikira, umwarimu akabayobora mu kunoza ibyo buri tsinda rimurika. Iyo bamaze kunoza ibyamuritswe, byandikwa ku kibaho abanyeshuri bakabyandika mu makayi.

Urugero rw'ibisubizo byanogejwe:

Inshoza y'uburyo bw'inshinga

Uburyo ni ukuntu inshinga iba imeze. Uburyo ni ukuntu kandi inshinga igaragazamu ntego yayo imiterere y'ubwumvane iri hagati y'uvuga n'ubwirwa kimwe n'uko uvuga yitwara mu magambo ye. Ni ukuvuga imigendekere y'inshinga igaragaza niba uvuga ashidikanya cyangwa adashidikanya bityo tukagira uburyobudashidikanya (ikirango, imbundo, integeko) n'ubushidikanya (ikigombero, inyifurizo, inziganyo, insano...)

a) Uburyo budashidikanya

Ni ubwumvikanisha ihame cyangwa igitekerezo kuko uvuga aba adashidikanya iyo avuga ihame cyangwa iyo atanga itegeko. Uburyo budashidikanya ni ikirango, integeko n'imbundo.

- **Ikirango**

Ikirango ni uburyo budashidikanya, buvuga igikorwa (cyangwa imimerere) k'ihame, kemeza cyangwa gihakana. Indango yemeza y'ikirango nta karemajambo kayiranga. Indango ihakana irangwa na nti-, si- na -ta-. Imisozo y'ikirango ni -a, -aga na -ye.

Ingero :

Turiga isomo ry'ubuzima bw'imyororokere.

Ntidutema ibiti bikiri bito.

Ejo nasom**aga** inkuru isekeje.

Sinkora ibyo bambujije.

Kanyana yagiye i Kigali gusura mubyara we Kayitesi.

- **Imbundo**

Imbundo ni uburyo bw'inshinga bukoresha indanganteko imwe ikunze kwitwa iy'izina ryo mu nteko ya 15 (-ku-) ikagira n'umusozo -a. Uburyo bw'imbundo buvuga igikorwa cyangwa imimerere hatagaragazwa uwo

bivugwaho. Ubu buryo buboneka mu ndango yemeza n'ihakana bushobora no kuboneka mu nzagihe.

Ingero: kuvuga: **ku-** Ø-vug-**a**, kutavuga: ku-**ta-** Ø-vug-a, kuzavuga: ku-**za-**vug-a..

b) Uburyo bushidikanya

Ni uburyo bwumvukanisha ikifuzo. Ikifuzo ntigihita gishyirwa mu bikorwa. Uburyo bushidikanya ni ikigombero, inyifurizo, inziganyo, inkurikizo, insano n'integeko

- Ikigombero

Ikigombero ni uburyo bw'inshinga buvuga igikorwa gishingiye ku kifuzo. Ikigombero kivuga igikorwa ngombwa kuko cyifujwe.

Ingero:

Namubwiye ye ngo **avuge** amakuru yakuye mu itorero: n- Ø-vug-**e** **n** → **m** /-**v**

Nagende **yihane** kujya ashuka abana bato.

Ndagira ngo **utahe**.

Ikigombero gitandukanye n'integeko irimo impagike kuko integeko yo nta ndanganshinga iba ifite.

Ingero:

bivuge: Ø-Ø- bi-vug-e (integeko)

Ubivuge: **u-** Ø-bi-vug-e (ikigombero)

- Inziganyo

Inziganyo ni uburyo buvuga igikorwa kibaho habaye ikindi. Ni ukuvuga igikorwa cyashoboka haramutse habaye ikindi gikorwa. Ni uburyo bushidikanya kandi bukeka. Inziganyo itondagurwa mu ndagihe no mu nzagihe. Inziganyo irangwa n'akaremajambo -a- imbere y'umuzi utangiwe n'ingombajwi na -a-ku- imbere y'umuzi utangiwe n'inyajwi.

Ingero:

Mukoranye umwete **mwakira** vuba. mu-**a-kir-a**

Mbonye ubushobozi **nakwiga**. n-**a-ku-ig-a** u → w/-J

Ubonye umwanya **wazadusura**. u-**a-zaa-tu-sur-a** u → w/-J; t → d/-GR

Mukurikije inama z'ababyeyi **ntimwahura** n'ingorane. nti-mu-**a-hur-a**

Nûutaahâ ndaaza.

- Inyifurizo

Inyifurizo ni uburyo buvuga icyo umuntu yiyifuriza cyangwa yifuriza undi (nyakubwirwa cyangwa nyakuvugwa). Hashobora kwifuzwa ibyiza cyangwa ibibi. Kwifuza ibibi ni ugutukana. Inyifurizo irangwa n'uturamajambo dukurikira: -ka-, -ra-ka-, -ra-, -oo-ka/-aa-ka. Umusozo ushobora kuba -a cyangwa -e.

Ingero

-ka-: kabyare: Ø- ka-byar-e,

gaheke: Ø- ka-hek-e k →g/-GR

-ra-ka: muragakira: mu-ra-ka-kir-a k →g/-GR;

murakarama: mu-ra-ka-ram-a

-ra-: muragwire: mu-ra-gwir-e

-oo-ka/-aa-ka: mwokabyara mwe: mu-oo-ka-byar-a u →w/-j;

- Inkurikizo

Inkurikizo ni uburyo bwumvisha igikorwa cyose gikurikira ikimaze kuvugwa mu buryo ubwo ari bwo bwose, bwaba ubudashidikanya cyangwa ubushidikanya.

Ingero:

- Umwana urya neza, **akabaho** neza azana ibimenyetso bw'ubwangavu hakiri kare.

- Arahinga, **akavoma, agatashya.**

- Insano

Insano ari na yo nsobanuzi ni uburyo bw'inshinga burangwa no gusobanura ikivugwa. Inshinga itondaguye muri ubu buryo ikurikira izina ry'ikintu isobanura.

Ingero:

Umurimo **dushinzwe** tuwukorane umwete.

Imirima **bahinga** ni iyabo.

- Integeko

Integeko ni uburyo bw'inshinga butanga itegeko. Mu buryo butanga itegeko rero habamo itegeko ubwayo hakaba n'intarengwa.

Integeko: iboneka muri ngenga ya kabiri y'ubumwe ikarangwa n'uko nta ndanganshinga iba igaragaza.

Iyo nta mpagike (inyibutsacyuzuzo) irimo, itegeko igira umusozo -a.

Ingero:

Vuga inshamake y'inkuru wasomye

Andika inkuru ndende ku nsanganyamatsiko wihitiyemo.

Iyo harimo impagike integeko igira umusozo **-e**

Ingero:

Bivuge neza uko byagenze.

Mwandikire ibaruwa.

Intarengwa: ni integeko ihakana ivuga ibibujijwe. Iboneka muri ngenga ya kabiri y'ubumwe n'iy'ubwinshi. Irangwa n'akaremajambo k'impakanyi **-i-** kaboneka imbere y'umuzi utangiwe n'ingombajwi n'impakanyi **-i-ku-** iboneka imbere y'umuzi utangiwe n'inyajwi. Umusozo w'intarengwa uhora ari **-a**.

Ingero:

Wivuga inkuru utahagazeho. **u-i-Ø-vug-a,**

Mwishuka abangavu ku birebana n'ubuzima bw'imyororokere. **mu-i-Ø-beshy-a** u→w/(-J)

Wikwandika nabi ibyo wasabwe. **u-i-ku- Ø-andik-a,**

Mwikwambuka ngo ujye mu Mujiyi wa Kigali: **mu-i-ku- Ø-amb-uk-a** u→w/(-J).

Mu by'ukuri integeko ni uburyo bushidikanya kuko utegeka atamenya niba iryo tegeko riri bukurikizwe. Urihawe ashobora no kuba yaryanga.

Umwitoto

Umwarimu asaba abanyeshuri babiribabiri gukora umwitoto uri mu gitabo cy'umunyeshuri. Umwarimu agendagenda mu ishuri afasha abafite ibibazo byihariye. Iyo abanyeshuri barangije kuwukora, umwarimu afatanya na bo kuwukosora hanyuma bakandukura ibisubizo mu makayi yabo.

Urugero rw'umwitoto n'ibisubizo

Uburyo budashidikanya bugizwe n'iki? Burondore kandi utange interuro zirimo inshinga itondaguye muri buri buryo.

Uburyo budashidikanya ni: ikirango n'imbundo.

Ikirango

Ejo **naganiriye** namubyara wange kubuzima bw'imyororokere.

Mu gihe **twaganiraga**, yangiraga inama.

Ubu **ndiga** cyane ngo nziteze imbere.

Imbundo

Kubaza bitera kumenya

Umukobwa yatwise akirimuto none **kuzabyara** ntibyoroshye.

II.5.4 Umwitozo w'ubushobozi ngiro bw'umunyeshuri

Mbere yo gufatanya n'abanyeshuri gukora inshamake y'umutwe no gutanga isuzuma risoza umutwe wa kabiri, umwarimu aha abanyeshuri umwitozo wo gusuzuma ubushobozi ngiro bwabo. Uyu mwitozo awubaha nk'umukoro ukazakosorwa mbere yo gutanga isuzuma.

Urugero rw'umwitozo:

Ugendeye ku nshoza no ku turango tw'inkuru ngufi, himba inkuru ngufi ku nsanganyamatsiko wihitwemo ku buryo uzayisomera bagenzi bawe mu ruhame. Inkuru yawe ntirenze impapuro esheshatu kandi ntige muni y'impapuro eshanu.

Uko umwitozo ukosorwa:

Umwarimu abaha igihe cyo guhanga inkuru ngufi bakazagaruka mu ishuri undi muni bayirangije. Umwarimu akazakusanya ibihangano byose akabikosora hanyuma akazabwira bamwe mu banyeshuri (abanditse inkuru nziza) bagasomera bagenzi babo inkuru zabo.

II.6 Inshamake y'umutwe wa kabiri

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bituma basobanukirwa iby'ingenzi bikubiye mu mutwe wa kenda bityo bikabafasha gukora inshamake.

Urugero rw'inshamake bakora:

Muri uyu mutwe twasesenguye umwandiko uvuga ku nsanganyamatsiko y'ubuzima bw'imyorokere. Twasesenguye kandi twiga kwandika inkuru ngufi ndetse tunamenya n'inzira z'itondaguranshinga.

II.7. Isuzuma risoza umutwe wa kabiri

Ibigerwaho mu isuzuma ry'umutwe wa kenda

Ubushobozi bwo:

- Gusoma no gusesengura umwandiko
- Gusesengura inkuru ngufi
- Guhanga inkuru ngufi

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo by'isuzuma

I. Ibibazo byo kumva no gusesengura umwandiko.

a) Abakinankuru bavugwa mu mwandiko ni bande?

Kanyana, Nyirasenge Mariya, Muneza.

b) Mu mwandiko baratubwiramo umukobwa wari ufite amatsiko yo kumenya ubuzima bwe bw'imyororokere.

Ni bande bamufashije kuyashira? Ubibwirwa ni iki?

Abamusfashije gushira amatsikoni Muneza, Kayitesi, Nyirasenge n'abamuhaye ibitekerezo kuri murandasi. Ni uko bamuhaga ibitekerezo byubaka kandi bimufasha kumenye neza ibijyanye n'ubuzima bwe bw'imyororokere.

c) Abangavu bafite ibintu by'ingenzi biranga ko bageze mu kindi kiciro cy'ubukure. Ibyo bintu ni ibihe byavuzwe mu mwandiko?

Mu mwandiko bavuzemo kujya mu mihango no kugira ibishishi mu maso. Hari kandi no gukura kw'amabere kubyibuha, kuzana amatako n'amabuno.

d) Ingamba abangavu n'ingimbi bagomba gufata kugira ngo hakomeze kurinda ubuzima bwabo kwandura indwara zandurira mu mibonano idakingiye ni izihe?

Bagomaba gufata ingamaba zo kwirinda kwishora mu mibonano mpuzabitsina. Bagomba gufata ingamba zogusobanura neza ibyo batazi bijyanye n'imibonano mpuzabitsina. Kwirinda ababashuka babashora mu ngeso z'ubusambanyi. Gukunda imiterere y'imibiri yabo. Kumenya impamvu z'imihindagurikire y'imibiri yabo.

II. Ibibazo n'ibisubizo by'inyunguramagambo

a) Soma umwandiko "Amatsiko y'abato" hanyuma usobanure amagambo akurikira: kubura agashweshwe, ibishishi, ipfunwe.

Kubura agashweshwe: kubura agakuru

Ibishishi: ibiheri byo mu maso

Ipfunwe: isoni umuntu aterwa n'uko agize nabi, ikimwaro

b) Shaka imbusane z'amagambo atsindagiye, ari mu nteruro zikurikira: ashavuye, byaramugoye.

- Ashavuye ≠ yishimye
- Byaramugoye ≠ byaramworoheye

III. Ibibazo n'ibisubizo by'ikibonezamvugo

1) Vuga uburyo bw'inshinga unabusobanure

Umwarimu areba ko bavuze uburyo bw'inshinga bakanabusobanura.

2) Inshinga zanditse zitsindagiye mu nteruro zikurikira ziri mu buhe buryo?

a) Ariga, agatsinda, agahabwa ibihembo.

Agahabwa: inkurikizo

b) **Wikwemerera** abagushuka ngo bagushore mu busambanyi

Wikwemerera: integeko

c) Masenge **aragahirwa**, yangiriye inama.

Aragahirwa: inyifurizo

d) Uyu mukobwa **yatinze kujya** mu mihango.

Yatinze: ikirango

Kujya: imbundo

e) Igitabo **asoma**, kivuga ku buzima bw'imyororokere.

Asoma: insano

II.8 Ibikorwa by'inyongera

II. 8.1. Imyitozo nzamurabushobozi

- 1) Inkuru ni iki ?
- 2) Vuga nibura ibintu bibiri mu biranga inkuru ngufi.
- 3) Umubarankuru atandukaniye he n'umwanditsi w'inkuru

Umwarimu areba niba abanyeshuri basubije ibyo bibazo bakurikije ibyo bize cyangwa ubumenyi bundi bafite ky nkuru ngufi.

- 4) Andika inkuru ngufi y'impapuro ebyiri ku nsanganyamatsiko wihitiyemo.

II. 8.2. Imyitozo nyagurabushobozi

Jya mu isomero ry'ikigo, uhitemo igitabo kirimo inkuru ngufi, uyisome ukore ishushanyabikorwa ryayo hanyuma uzabwire bagenzi bawe muri make ibikubiye muri iyo nkuru.

II.9. Amakuru y'inyongera

Umwarimu ashishikariza abanyeshuri kwitabira gusoma no gukurikira ibinyamakuru binyuranye bivuga ku buzima bw'imyororokere. Muri ibyo binyamakuru harimo Museke weya, Ni nyampinga n'ibindi.

Ashobora kandi kubagira inama yo kutajya ku mbuga nkoranyambaga bareba ibijyanye n'insanganyamatsiko z'urukozasoni.

KUBUNGABUNGA IBIDUKIKIJE

III.1. Ubushobozi bw'ingenzi bugamijwe

- Gusesengura umwandiko ku bihumanya ikirere agaragaza ingingo z'ingenzi ziwugize.
- Kwandika amagambo n' interuro agaragaza ubutinde n'amasaku.

III.2. Ibyo umunyeshuri yagombye kuba azi

- Gusobanura ibidukikije ibyo ari byo no gutanga urugero rw'ibidukikije.
- Gusobanura uburyo bwo kubungabunga ibidukikije biri aho atuye.
- Kwandika amagambo agaragaza ubutinde n'amasaku.

III.3. Ingingo nsanganyamasomo

Ingingo nsanganyamasomo	Aho igaragarira muri uyu mutwe
Kubungabunga ibidukikije	Igaragarira mu mwandiko « Ikirere n'imihindagurikire y'ibihe » aho bakangurira abantu kubungabunga ibidukikije cyane cyane ikirere.
Umuco wo kuzigama	Iyi ngingo nsanganyamasoko iragaragarira mu mwandiko "Ikirere n'imihindagurikire y'ibihe" ahagaragara ingingo zikangurira abantu kubungabunga ibidukikije kuko ari inyungu ya buri wese iyo hatabayeho ihumana ry'ikirere.
Uburunganire n'ubwuzuzanye	Igaragarira mu bikorwa umwarimu atanga, mu bibazo abaza, mu gukora amatsinda aho yibanda ku bitsina byombi.
Uburezi budaheza	Igaragara igihe umwarimu yigisha yita kuri buri munyeshuri.

III.4. Igikorwa cy'umwinjizo

Umwarimu aha abanyeshuri igikorwa kibinjiza mu nsanganyamatsiko y'umutwe

Urugero rw'igikorwa n'urugero rw'ibisubizo:

Ku bwawe urumva hakorwa iki ngo ikirere kidahumana? Garagaza uruhare rwa muntu mu kubungabunga ibidukikije n'uburyo buboneye bwo kurinda ikirere.

Ikgomba gukorwa ni ugufata neza ibidukikije. Buri muntu wese aho ava akagera yaba Umunyarwanda cyangwa umunyamahanga, umwana cyangwa umukuru agomba kugira uruhare mu kubungabunga ibidukikije. Kudakoresha ibisohora ibyuka byangiza ikirere n'ibindi.

Umwarimu aratega amatwi ingingo abanyeshuri batanga ku bihumanya ikirere maze agende abafasha kunoza ibitekerezo batanga.

III.5. Amasomo ari mu mutwe wa gatatu n'igihe agenewe

Umutwe wa gatanu: Kubungabunga ibidukikije		Umubare w'amasomo: 12
Umwandiko: Ikirere n'imihindagurikire y'ibihe		
Amasomo	Intego rusange	Umubare w'amasomo
Isomo rya mbere: Gusoma no gusobanura umwandiko.	Gusoma umwandiko no gusobanura amagambo adasobanukiwe ari mu mwandiko.	Isomo 1
Isomo rya kabiri: Gusoma no kumva umwandiko.	Gusoma umwandiko no gusubiza ibibazo byawubajijweho.	Isomo 1
Isomo rya gatatu: Gusoma no gusesengura umwandiko.	Gusesengura umwandiko agaragaza ingingo z'igenzi ziwukubiyemo kandi ahuza ibivugwa mu mwandiko n'ubuzima busanzwe.	Amasomo 2
Isomo rya kane: Kungurana ibitekerezo.	Gusesengura insanganyamatsiko no gutanga ibitekerezo bye mu bwubahane kandi ashize amanga.	Isomo 1

Ubutinde bw'inyajwi n'imiterere y'amasaku		
Isomo rya gatanu: Umugemo n'imiterere y'ubutinde n'amasaku ku magambo.	Gutahura inshoza y'umugemo no kwandika amagambo agaragaza ubutinde n'amasaku.	Amasomo 2
Isomo rya gatandatu: Ubutinde n'amasaku mbonezanteruro.	Kwandika interuro agaragaza ubutinde n'amasaku.	Amasomo 2
Umwitozo w'ubushobozi ngiro bw'umunyeshuri.		Isomo 1
Isuzuma risoza umutwe wa gatanu.		Amasomo 2

Ikitonderwa

Mbere yo gutangira isomo rya mbere umwarimu abanza gukoresha igikorwa cy'umwinjizo kiri mu gitabo cy'umunyeshuri.

III.5.1. Umwandiko: Ikirere n'imihindagurikire y'ibihe.

Isomo rya mbere: Gusoma no gusobanura umwandiko

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: - Gusoma umwandiko adategwa yubahiriza utwatuzo n'iyitsa. - Gusobanura no gukoresha neza mu mvugo no mu nyandiko amagambo atari asobanukiwe ari mu mwandiko.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri kirimo umwandiko ku bihumanya ikirere, igitabo cy'umwarimu, inkoranyamagambo, amashusho n'izindi nyandiko zivuga ku bidukikije.

1. Intangiriro

Umwarimu yereka abanyeshuri amashusho ari mu bitabo byabo, akabasaba kuyitegereza, akayababazaho ibibazo bituma bavumbura insanganyamatsiko yo mu mwandiko bagiye gusoma.

Urugero rw'ibibazo:

1) Ni iki mubona kuri iyi shusho?

Inyubako z'uruganda rucunshumura ibyotsi bigatumbagira mu kirere.

2) Ni ibihe bikorwa bindi bigaragara byangiza ibidukikije?

Abatwitsi b'amakara batangiye gutema ishyamba. Mu ntangiro y'ishyamba haragaragara inkongi y'umuriro, uwitwa rutwitsi arahunga arenze mu y'umusuzi uruganda rwubatseho.

3) Uretse inganda na ba rutwitsi, ni ibiki byangiza ibidukikije cyanecyane ikirere?

Ibindi bishobora kwangiza ikirere ni imyotsi iva mu binyabiziga.

4) Muratekereza ko uyu mwandiko uza kuvuga ku ki?

Uyu mwandiko uraza kuvuga ku kubungabunga ibidukikije n'ibihumanya ikirere.

2. Uko isomo ryigishwa

Reba uko imbenezamasomo kuri iri somo ibiteganywa **mu ntangiriro rusange 2.6**

Umwarimu asaba abanyeshuri gukora igikorwa kiri mu gitabo cy'umunyeshuri.

Igikorwa

Soma umwandiko "Ikirere n'imihindagurikire y'ibihe", ushakemo amagambo udasobanukiye hanyuma muyasobanure ukurikije inyito afite mu mwandiko wifashishije inkoranyamagambo cyangwa inyito afite mu mwandiko.

Abanyeshuri bakorerwa icyo gikorwa mu matsinda, hanyuma bakamurika ibyavuyemo. Iyo abanyeshuri bamaze kumurika ibyavuye mu matsinda, umwarimu abikorera ubugororangingo. Bakabyandukura mu makayi yabo.

Urugero rw'amagambo abayeshuri bashobora kudasobanukirwa:

Urusobe: uruvange.

Amapfa: igihe imvura yabuze hagambo izuba ryinshi rikangiza ibimera.

Intandaro: inkomoko y'ikintu.

Amapfa: igihe imvura yabuze hagambo izuba ryinshi rikangiza ibimera.

Ingaruka ziziguye: ingaruka za kure.

Ingaruka zitaziguye: ingaruka za hafi, z'ako kanya.

Kwibasira: kuboneza umuntu umukorerwa ikintu ubutaruhuka, gushaka kwangiza ikintu.

Akangaratete: ibyago, ibibazo.

Ahantu habaye isibaniro: ahantu hibasiriwe n'ikintu kibi.

Ubuzima bukaba ingume: ubuzima bukagorana.

Ubumara: uburozi.

Ubuhangange: ubwamamare, igitinyiro.

3. Imyitozo

Umwarimu asaba buri munyeshuri ku giti ke gukora imyitozo w'inyunguramagambo uri mu bitabo byabo. Umwarimu agenzura uko abanyeshuri bakora imyitozo, abafite ibibazo byihariye akabafasha by'umwihariko. Umwarimu n'abanyeshuri bawukosorera hamwe bafatanya kunoza ibisubizo maze bikandikwa ku kibaho no mu makayi yabo.

Urugero rw'imyitozo n'ibisubizo

a) Uzuza izi nteruro ukoresheje amagambo yakoreshejwe mu mwandiko:

- yo ibidukikije byibasiwe, abantu basigara mu **kangaratete** bakicwa n'inzara.
- Ibihumanya ikirere bitera amafpa kuberako biruma habaho **imihindagurikire y'ibihe** imvura ikaba yabura.
- **Amashyamba** afite akamaro ku kuyungurura umwuka duhumeka no kubika urusobe rw'ibinyabuzima.
- Ibihugu byateye imbere bicura ibitwaro bya kirimbuzi kubera kurwanira **ubuhangange**.

b) Koresha aya magambo mu nteruro wihimbiye: ubumara, amapfa, ibidukikije, ikirere.

- Inzoka ni inyamaswa zigira **ubumara**.
- Iyo izuba ryacanye cyane **amapfa** aratera.
- Kurengera **ibidukikije** ni ukwizigamira ejo hazaza.
- Turinde **ikirere** ibigihumanya kugira ngo duhumeke umwuka mwiza.

Isomo rya kabiri: Gusoma no kumva umwandiko

Intego zihariye

Nyuma y'iri somo, umunyeshuri araba ashobora:

Gusoma adategwa umwandiko no gusubiza ibibazo byawubajijweho.

Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri n'igitabo cy'umwarimu.

1. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bibibutsa umwandiko baheruka kwiga kugira ngo bibinjize neza mu isomo rishya.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

a) Ni nde wanyibutsa umwandiko duheruka kwiga?

Umwandiko duheruka kwiga ni “Ikirere n’imihindagurikire y’ibihe”.

b) Uwo mwandiko wavugaga ku yihe nsanganyamatsiko? Uwo mwandiko wavugaga ku kubungabunga ibidukikije cyanecyane.

2. Uko isomo ryigishwa

Reba uko imbonezamasomo kuri iri somo ibiteganya **mu ntangiriro rusange kuri 2.6**

Saba abanyeshuri gukora igikorwa kiri mu gitabo cy’umunyeshuri

Igikorwa:

Mwongere musome umwandiko “Ikirere n’imihindagurikire y’ibihe”, hanyuma musubize ibibazo byawubajijweho.

Abanyeshuri bakorera icyo gikorwa mu matsinda, hanyuma bakamurika ibyavuyemo. Iyo abanyeshuri bamaze kumurika ibyavuye mu matsinda, umwarimu abafasha kubinoza bakabyandika mu makayi yabo.

Urugero rw’ibibazo n’ibisubizo:

a) Mu mwandiko batubwira ko ibidukikije birimo ibice bingahe? Tanga urugero. Ibidukikije bikubiyemo ibice bibiri, birimo ibidukikije kamere umuntu atagizemo n’ibidukikije biva ku bikorwa bya muntu: Inganda, ibikorwa remezo...

Urugero:

Ibidukikije kamere: imisozi, ibibaya, inyoni, ibirunga, inzuzi karemano,...

Ibidukikije biva ku bikorwa bya muntu: imiti y’ubutabire, ibikorwa by’ubukungu,...

b) Ni ibiki bibangamira ibidukikije kivugwa mu mwandiko?

Ibinyabiziga, inganda, ubwato, indege, gutema amashyamba...

c) Sobanura uburyo inganda zishobora gutera imihindagurikire y’ibihe.

Kubera ko ibyotsi biva mu nganda bicucumuka bijya mu kirere bikacyangiza. Kwandura kw’ikirere ntibisigana no kwandura k’umwuka. Kubera ko umwuka ugira uruhare mu kugena ibihe by’imvura n’izuba, urumuri, ubushyuhe cyangwa ubukonje bikaboneka mu rugero rushimishije nubwo hari aho bikabya; umwuka wanduye, uhumanye, utuma ibihe bigenda bihindagurika.

d) Ni izihe ngamba zafatwa kugira ngo ibinyabiziga bitangiza ikirere?

Ni ukugabanya ibinyabiziga bisohora ibyotsi bikoresha risansi hagakoreshwa irindi koranabuhanga ribungabunga ibidukikije.

e) Sobanura uburyo gutema amashyamba bitera imihindagurikire y'ibihe.

Ni ukubera ko ibyotsi byanduye biva mu nyanja biyungururwa n'amashyamba ntibishobore gukomeza ngo byangize ikirere. Iyo nta mashyamba ahari birakomeza bikajya kwangiza ikirere ku buryo na byo bigira uruhare runini mu mihindagurikire y'igihe.

f) Ni gute ibihugu by'ibihangange byangiza ikirere?

Byangiza ikirere birwana urugamba rukomeye rwo kugaragaza ubuhangange, bigacura ibisasu bya kirimbuzi byoreka imbaga bikarimbura amazu n'imisozi. Ibi bisasu biri mu bya mbere byangiza ikirere, aho byasibaniye ubuzima bukaba ingume.

Isomo rya gatatu: Gusoma no gusesengura umwandiko

Intego yihariye

Nyuma y'iri somo, umunyeshuri araba ashobora:

- Gusesengura umwandiko agaragaza ingingo z'ingenzi zivugwa mu mwandiko.

Imfashanyigisho: Igitabo cy'umwarimu, igitabo cy'umunyeshuri n'izindi nyandiko zivuga ku kubungabunga ibidukikije.

1. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bibibutsa umwandiko baheruka kwiga kugira ngo bibinjize neza mu isomo rishya.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

a) Umwandiko twize ubushize wavugaga ku ki?

Ubushize twize umwandiko uvuga ku bihumanya ikirere.

b) Ni izihe ngaruka z'imyotsi isohoka mu nganda no mu binyabiziga?

Ingaruka ni nyinshi, zirimo guhumanya ikirere bitera ihindagurika ry'ibihe. Kwanduza umwuka ibinyabuzima bihumeka n'izindi.

2. Uko isomo ryigishwa

Reba uko imbonezamasomo ibiteganya kuri iri somo **mu ntangiriro rusange**

kuri 2.6

Saba abanyeshuri gukora igikorwa kiri mu gitabo cy’umunyeshuri

Igikorwa:

Mwongere musome umwandiko “Ikirere n’imihindagurikire y’ibihe”, hanyuma musubize ibibazo byo gusesengura umwandiko.

Abanyeshuri bakorera icyo gikorwa mu matsinda, hanyuma bakamurika ibyavuyemo. Iyo abanyeshuri bamaze kumurika ibyavuye mu matsinda, umwarimu afatanya na bo kubinoza, bakabyandika mu makayi yabo.

Urugero rw’ibibazo n’ibisubizo byanogejwe:

a) Garagaza ibindi bintu bitavuzwemu mwandiko ubona byakwangiza ibidukikije

Imiti y’ubutabire ikoreshwa mu nganda ishyirwa mu bintu bitandukanye ikangiza ikirere.

Ibyatsi bimera mu mazi nk’amarebe bikamya imigezi, bigatera amapfa.

Kuragira inka ku gasozi bituma itenguka igatwarwa n’isuri. kandi yadukingiraga umuyaga wishuheri.

b) Garagaza ingingo z’ingenzi zivugwa muri uyu mwandiko.

Inkomoko yo kwangirika kw’ikirere; ingaruka ziterwa n’iyangizwa ry’ibidukikije, ukuntu iterambere rituma ikirere gihumana bigatera akaga, ingamba Leta y’u Rwanda yafashe zo kwita ku bidukikije.

c) Huza ibivugwa mu mwandiko “Ikirere n’imihindagurika ry’ibihe” n’ubuzima busanzwe ubamo.

Umwarimu arafasha abanyeshuri guhuza ibivugwa mu mwandiko n’ubuzima busanzwe babamo.

Isomo rya kane: Kungurana ibitekerezo

Intego zihariye

Nyuma y’iri somo umunyeshuri araba ashobora:

- Gusesengura insanganyamatsiko yahawe no gutanga ibitekerezo mu bwubahane.
- Kuvugira mu ruhamwe ashize amanga, atanga ibitekerezo bye.

Imfashanyigisho: Igitabo cy’umunyeshuri, igitabo cy’umwarimu n’izindi nyandiko zivuga ku bidukikije.

1. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bibibutsa umwandiko baheruka gusesengura kugira ngo bibinjize neza mu mwitoto wo kungurana ibitekerezo.

Urugero rw’ibibazo:

a) Ni iyihe nsanganyamatsiko ivugwa mu mwandiko duheruka kwiga?

Insanganyamatsiko ivugwa mu mwandiko duheruka gusesengura ni ijyanye n’ibidukikije by’umwihariko ibihumanya ikirere.

b) Ni ibiki bihumanya ikirere mu Gihugu cyacu?

Ibyotsi biva mu nganda n’ibiva ku binyabiziga...

c) Twakora iki kugira ngo tubungabunge ibidukikije?

Twatera amashyamba, twacukura imingoti kugira ngo amazi atatwangiriza ubutaka...

2. Uko isomo ryigishwa

Reba uko imbenezamasomo ibiteganya kuri iki gice **mu ntangiriro rusange 2.6**

Saba abanyeshuri gukora igikorwa gikurikira

Igikorwa:

Ungurana ibitekerezo na bagenzi bawe ku buryo bwiza bwo kubungabunga ibidukikije no kwitabira gukoresha ibikoresho byujuje ubuziranenge bitangiza ikirere.

Abanyeshuri bakorera icyo gikorwa mu matsinda, hanyuma bakamurika ibyavuyemo. Iyo abanyeshuri bamaze kumurika ibyo bunguranyeho ibitekerezo mu matsinda yabo, bafatanya n’umwarimu maze bagatanga umwanzuro ku nsanganyamatsiko bunguranyeho ibitekerezo.

Umwitoto

Umwarimu aha abanyeshuri umwitoto uri mu gitabo cy’umunyeshuri nk’umukoro buri wese akawukora ku giti ke, akazawukosora mu isomo rizakurikiraho ku wundi muni.

Urugero rw’umwitoto:

Ushingiye ku mabwiriza y'ihinamwandiko, hina umwandiko "Ikirere n'imihindagurikire y'ibihe" mu mirongo icumi.

Umwarimu asaba ko abanyeshuri bahinnye umwandiko bubahiriza amabwiriza bubahiriza amabwiriza y'ihinamwandiko.

III.5.2. Ubutinde bw'inyajwi n'imiterere y'amasaku

Isomo rya gatanu: Umugemo n'imiterere y'ubutinde n'amasaku ku magambo

Intego zihariye

Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora:

- Gutahura inshoza y'umugemo no gutandukanya mu mivugire umugemo utebuka n'umugemo utinda.
- Kwandika no kuvuga amagambo yubahiriza ubutinde n'amasaku.

Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, igitabo k'ikibonezamvugo.

1. Intangiriro

Mbere yo gutangira isomo rishya, umwarimu agenzura ko abanyeshuri bakoze umukoro, agafata ibyo bakoze kugira ngo azabikosore.

Iyo umwarimu arangije kugenzura umukoro, yandika ku kibaho amagambo aciyemo imigemo hanyuma agasaba umunyeshuri umwumwe gusoma ijamba rimwerimwe mu ijwi riranguruye asoma buri nyuguti uko ziciyemo imigemo. Iyo barangije gusoma amagambo yose ayahobabaza kibazo.

Urugero rw'amagambo:

- U-mu-ga-bo
- U-mu-ki-no
- U-mwa-nga-vu
- i-bi-du-ki-ki-je

Urugero rw'ibibazo:

Murabona ayo magambo yanditse ate?

Aya magambo yanditse inyuguti zisohoka iyo umuntu asomye zitandukanye.

Nyuma yo gusubiza icyo kibazo, umwarimu yandika ku kibaho amagambo arimo ubutinde n'amasaku hanyuma agasaba abanyeshuri kuyisoma no kuyitegereza

maze na yo akayababazaho ikibazo.

Urugero rw'amagambo:

- Igitî
- Umwâana
- Umukoôbwa
- Imbâahô

Urugero rw'ikibazo

Murabona ayo magambo yanditse ate?

Aya magambo yanditse yubahirije ubutinde n'amasaku.

Umwarimu ahera ku bisubizo abanyeshuri bamusubije akababwira ko bagiye kwiga ubutinde n'amasaku mu nteruro.

2. Uko isomo ryigishwa

Reba uko imbenezamasomo ibiteganya kuri iri somo **mu ntangiriro rusange kuri 2.6**

Saba abanyeshuri gukora igikorwa kiri mu gitabo cy'umunyeshuri

Igikorwa:

1. *Soma amagambo akurikira, witegereze imiterere yayo maze utahure inshoza n'imivugirwe y'umugemo mu ijambo.*

U-mwa-nga-vu

i-ngi-mbi

I-nda-nga-ga-ci-ro

2. *Musome interuro zikurikira mwungurane ibitekerezo ku magambo atsindagiye mugaragaza itandukaniro ryayo mukurikije imivugire yayo.*

Gutandukana kw'ayo magambo mu mivugirwe gushingiye ku ki?

3. *Kora ubushakashatsi utahure inshoza y'imiterere y'ubutinde n'amasaku mu ijambo n'amoko y'amasaku.*

- ***Inkoko*** yange izaturaga mu minsi mike
- Ejo nzajya kugura ***inkoko*** yo kugosora amasaka
- Mutoni yaranguye amasaro yo ***gutaka***.
- Uwo mwana urimo ***gutaka*** abaye iki?

- **Umunyeshuri** mwiza ntasiba ishuri.
- Nabonye ishusho y'**umwami**.
- **Umwana** ararira ku **mbehe**.

Abanyeshuri bakorera icyo gikorwa mu matsinda, hanyuma bakamurika ibyavuyemo. Umwarimu aha abanyeshuri igihe cyo gukora icyo gikorwa, akanabarangira ibitabo binyuranye bakwifashisha. Nyuma y'igihe cyagenwe, hatoranywa amatsina abiri, rimwe rikamurika ibyo ryagezeho ku gikorwa cya mbere, irindi ibyo ryakoze ku gikorwa cya kabiri. Andi matsinda arakurikira, abayagize bakagenda bafatanya n'umwarimu kunoza ibyo itsinda ribagezaho. Ibimaze kunozwa byandikwa ku kibaho, abanyeshuri bakabyandika mu makayi.

Urugero rw'ibisubizo byanogejwe:

Umugemo

a) Inshoza y'umugemo

Umugemo ugizwe n'ijwi rimwe cyangwa urwunge rw'amajwi menshi shingiro yumvikanira rimwe uko umuntu abumbuye umunwa avuga. Bityo umubare w'imigemo ungana n'inshuro umuntu yagiye abumbura umunwa kugira ngo avuge ijambo.

Ingero :

- Umujugujugu : u-mu-ju-gu-ju-gu = **imigemo itandatu**
- Amashyiga : a-ma-shyi-ga = **imigemo ine**
- Amapfa : a-ma-pfa = **imigemo itatu**

Iyo umugemo ugizwe n'ijwi rimwe shingiro, uba ari inyajwi kandi uboneka mu ntangiriro y'ijambo gusa. Indi migemo igirwa n'amajwi shingiro menshi (urwunge rw'ingombajwi) asozwa n'inyajwi. Bityo rero inyajwi ni yo shingiro ry'umugemo.

b) Imivugirwe y'umugemo mu ijambo

Mu Kinyarwanda haba imigemo itindwaho n'itebukwaho mu mvugo. Bigaragarira rero ku nyajwi nk'amajwi shingiro y'umugemo atuma ibyo byose bibaho. Amagambo y'Ikinyarwanda akomatanya imigemo itindwaho n'itebukwaho biturutse ku nyajwi irimo ; ariko nta jambo ryihariye imigemo itindwaho gusa.

- **Umugemo utebukwaho**

Ingero:

Umutaka: u-mu-ta-ka

Akaguru: a-ka-gu-ru

Umugemo utindwaho

Ingero

Umugaati : u-mu-gaa-ti

Kugeenda: ku-gee-nda

Imiterere y'ubutinde n'amasaku ku magambo

a) Inshoza y'ubutinde n'amasaku

Mu ijambo ry'Ikinyarwanda inyajwi iba ifite ubutinde n'imiterere by'amasaku **karemano**.

Iyo umuntu atabikurikije mu mvugo aba ashyomye cyangwa se rimwe na rimwe akaba avuze irindi jambo atashakaga kuvuga cyangwa se akaba avuze ijambo ritabaho mu Kinyarwanda.

Ubutinde bw'inyajwi buvugwa ku nyajwi ibanguka yandikwa n'inyajwi imwe ku nyajwi itinda ikandikwa n'inyajwi ebyiri.

Imiterere y'amasaku y'inyajwi irangwa no kuzamuka cyangwa kumanuka igihe tuvuga ijambo. Iyo tuvuga inyajwi ikamanuka, mu nyandiko iyo nyajwi nta kamenyetso igira kayigaragaza ariko iyo tuvuga inyajwi ikazamuka, mu nyandiko iyo nyajwi iba ifite akamenyetso kayigaragaza gateye nk'akagofero (^).

b) Amoko y'amasaku

Amasaku arimo amoko abiri: amasaku shingiro cyangwa amasaku yoroheje n'amasaku y'inyunge.

- Amasaku shingiro cyangwa amasaku yoroheje

Amasaku shingiro cyangwa amasaku yoroheje agizwe n'amoko abiri: amasaku nyesi n'amasaku nyejuru. Iyo tuvuga inyajwi ikamanuka, iba ifite **isaku nyesi** (iryo saku nyesi ntirigire akamenyetso karigaragaza) na ho iyo inyajwi izamutse iba ifite **isaku nyejuru (iryo saku rikagaragazwa n'akagofero kajya hejuru y'iyonyajwi)**.

Inyajwi ibangutse ishobora kugira isaku nyesi cyangwa se isaku nyejuru.

Ingero

Isaku nyesi ku nyajwi ibanguka: **umugabo, umuneke**

Isaku nyejuru ku nyajwi ibanguka: **umusôre, umugorê**

Iyo inyajwi ifite isaku nyejuru, inyajwi yo ku mugemo ubanza na yo ivugirwa hejuru, bityo na yo ikagira akamenyetso k'akagofero gasanzwe karanga isaku nyejuru. Iryo saku rijeho kubera isaku kamere ryo ku mugemo ukurikiyeho bakaryita isaku nyejuru ry'integuza. Mu rwego rwo kugabanya ibimenyetso, ikimenyetso kiranga isaku nyejuru ry'integuza na cyo nticyandikwa.

Ingero: umusôre, umugorê.

- **Amasaku y'inyunge**

Amasaku y'inyunge agabanyijemo amoko ane: isaku nyesi nyesi (nyesi ndende), isaku nyesi ngejuru isaku nyejuru ngesi n'isaku nyejuru nyejuru (nyejuru ndende).

Isaku nyesi nyesi (nyesi ndende)

Iyo inyajwi itinda ifite isaku nyesi ku nyajwi ebyiri bakavuga ko ari isaku nyesi nyesi. Ni ukuvuga ko umugemo uba utinda kandi uvugirwa hasi. Mu nyandiko y'amasaku, isaku nyesi nyesi ryandikishwa inyajwi ebyiri zikurikiranye zidafite akamenyetso.

Ingero:

Umutaako, umugaanda, kuvooma

Isaku nyesi nyejuru

Iyo inyajwi itinda ifite isaku nyesi ku nyajwi ya mbere, ku ya kabiri ikagira isaku nyejuru, bavuga ko ari isaku nyesi nyejuru. Mu nyandiko y'amasaku, isaku nyesi nyejuru ryandikishwa inyajwi ebyiri zikurikiranye inyajwi ya mbere nta kamenyetso kariho, iya kabiri ifite akamenyetso gateye nk'akagofero.

Ingero:

Umwaâmi, umwaâri

Isaku nyejuru nyesi

Iyo inyajwi itinda ifite isaku nyejuru ku nyajwi ya mbere ku ya kabiri ikagira isaku nyesi bakavuga ko ari **isaku nyejuru nyesi**. Mu nyandiko y'amasaku, isaku nyejuru nyesi ryandikishwa inyajwi ebyiri zikurikiranye, inyajwi ya mbere ifite akamenyetso gateye nk'akagofero, inyajwi ya kabiri ntigire akamenyetso.

Ingero:

Umwâana, umwâaka

Isaku nyejuru nyejuru (nyejuru ndende)

Iyo inyajwi itinda ifite isaku nyejuru ku nyajwi ebyiri bavuga ko ari **isaku**

nyejuru nyejuru (nyejuru ndende). Ni ukuvuga ko umugemo utinda uba uvugirwa hejuru. Bitewe n’uko akenshi riba rikurikiwe n’umugemo ufite isaku nyejuru, bituma ryandikishwa inyajwi ebyiri iya mbere ari yo ifite isaku nyejuru gusa naho ku nyajwi yaryo ya kabiri hakaba isaku ry’integuza ku mugemo ukurikiyeho, bityo ntiyandikwe.

Ingero:

Abataje barasibye: baârasîbye ≠ abataaje(inyunge ngeesî) baasiibye

- Abatâje
- barasîbye

Ikitonderwa

Hari ubwoko bw’isaku nyejuru buvuka ku mugemo ukurikiye isaku nyejuru nyejuru.

Ingero:

Ikâawâ, umusaâvê

Iyo indomo itakaye kuri iryo jambo amasaku na yo arahinduka.

Ingero: kaawâ, saavê

Ibinyazina biranga ahantu : “mo”, “ho”, “yo” n’utujambo “so” na “ko” buri gihe bifata isaku nyejuru. Ntabwo ayo masaku aba ari integuza cyangwa ngo ayikenere igihe idahari.

Ingero:

Yavuuyeyô uno muunsi.

Uzi ko Kamana **yageendaniyekô!**

Yiinjiyemô nonaha.

Mukâasô aragukuunda`

Kare wa mwana **yamwiihomyehô** biba ubusa.

Impakanyi “ta”na zo zifata isaku nyejuru.

Ingero:

kutâzâajyayô

kutâvugâ

mudâsobwâ

Mu Kinyarwanda amagambo ashobora guhuza imisusire mu nyandiko ariko ntahuze ibisobanuro kuko aba adahuje ubutinde n’imiterere y’amasaku.

Ingero:

Inkokô ≠ inkooko

Umusaâmbi ≠ umusaambi

Inyandiko iriho amasaku yitwa **inyandiko ya gihanga**.**c) Amagambo fatizo agenderwaho kugira ngo imyigire y'ubutinde n'amasaku yorohe.**

Amagambo fatizo	Ingero z'andi magambo bihuje amasaku
Umugabo	umugayo, umugano, umutavu, ikigega, ibiheri,...
Umugaati	umugaanda, urugeendo, ubugiingo, umuhoondo,...
Kwaagaaza	kweegeera, kuuvuura, koondoora,...
Umugorê	umukirê, ubugomê, urukizâ, umugerî, ihenê, ishyarî, -isî, indâ, ugê, kô, sô, ndê,...
Umusôre	umukôro, uruhâre, igikênya, gasôre, musôni, matâma, shyôgwe, shâmi, umukôro, isâro.
Reerô	mbeesê, geewê, bwiizâ
umwaâmi	umwaâse, umwaâri, ubwoône, urwiîri
Umwâana	ubwâato, icyâaha, icyûhuho, urwêego
Imbêehê	isâahâ, inzêezâ
Indôgobê	isâbunê, ingâmiyâ, imôdokâ
Isâhaâne	ikâraâyi, itâfaâri, ingûfuûri
Guhîngiisha	gukôondoora, guhînguura
Umwîngiisha	icyoôkeere, isaânzuure, umpiîngiishe
Uzâansuûre	uzâambwiîre, ibâambaâsi, uzâabyoôtse
Mwaârabyîize	baârashâaje, byaârahîye, kaârabâaye
Utwuûnguceênge	Maâma sheênge

3. Imyitozo

Umwarimu asaba abanyeshuri gukora imyitozo iri mu bitabo byabo buri wese ku giti ke. Umwarimu agenzura ko abanyeshuri bari gukora imyitozo abafite ibibazo byihariye akabafasha. Iyo barangije gukora uwo mwitozo, bakosorera hamwe, ibisubizo bikandikwa ku kibaho, abanyeshuri bakabyandika mu makayi yabo.

Urugero rw'imyitozo n'ibisubizo byabyo**a) Garagaza imigemo mu magambo akurikira:**

- Umugaanda : U-mu-gaa-nda
- Indangagaciiro : I-nda-nga-ga-cii-ro
- Umunyamakuru : U-mu-nya-ma-ku-ru
- Abaturage : A-ba-tuu-ra-ge

b) Shyira amasaku ku magambo akurikira:

- Umuduri : Umudûri
- Amabati : amabaati
- Umuganda : umugaanda
- Imyaka : imyâaka
- Ibyatsi : ibyaâtsi

c) Shyira aya magambo mu matsinda ukurikije imiterere y'imigemo n'amasaku

Ukuri, ubumwe, igikumwe, umutima, urukuta, imbogo, ingoro, ugutwi, ubutuna, ubuzima, umugabo, inyandiko, umusore, umuco, umugore, igitovu, urukwavu, umugongo

Amagambo mu matsinda dukurikije ubutinde n'imiterere y'amasaku

Ukuri	ubutuna	Umusore	Urukuta	urukwavu
ubumwe	ubuzima	igikumwe	Umuco	umugongo
imbogo	umugabo	umutima	Umugore	
ingoro	inyandiko			
ugutwi	igitovu			

**Isomo rya gatandatu: Ubutinde n'amasaku mu nteruro/
Amasaku mbonezanteruro**

Intego zihariye

Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora:

- Gusobanura inshoza y'amasaku mbonezanteruro.
- Gusobanura amategeko agenga ubutinde n'amasaku mu nteruro.
- Kwandika interuro agaragaza ubutinde n'amasaku.

Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, igitabo k'ikibonezamvugo.

1. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bibibutsa isomo baheruka kwiga bibaganisha ku somo rishya.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

a) Ushingiye ku mivugirwe y'imigemo, imigemo irimo amoko angaye? Yavuge? Irimo amoko abiri. Imigemo itebukwaho n'imigemo itindwaho.

b) Amasaku yo se ari amoko angahe? Yavuge.

Amasaku arimo amoko abiri: amasaku shingiro cyangwa amasaku yoroheje n'amasaku y'inyunge.

c) Amasaku shingiro ni ayahe?

Amasaku shingiro ni isaku nyesi n'isaku nyejuru.

Umwarimu kandi yandika ku kibaho interuro zirimo ubutinde n'amasaku hanyuma agasaba abanyeshuri kuzisoma no kuzitegereza, akababazaho ibibazo bibijiza mu isomo rishya.

Urugero rw'interuro:

- Abo nî Kamaâri na Rûgaâmba baâteye ibitî.
- Iby'uûwo mukôro wô kuriinda ikirêêrê birashiimiishije.

Urugero rw'ibibazo:

a) Murabona izo nteruro zanditse gute?

Izi nteruro zanditse zikurikije ubutinde n'amasaku.

b) Ese uramutse ufashe buri jambo ukwaryo ritari mu nteruro, ukaryandika ugaragaza ubutinde n'amasaku, ubutinde n'amasaku bw'amagambo yose byaba bimeze nk'ibyo afite ari mu nteruro?

Oya. Ubutinde n'amasaku by'amagambo amwe n'amwe birahiduka iyo ashyizwe mu nteruro.

Umwarimu ahera ku bisubizo abanyeshuri bamusubije akababwira ko bagiye kwiga ubutinde n'amasaku mu nteruro.

2. Uko isomo ryigishwa

Reba uko imbenezamasomo ibiteganywa kuri iri somo **mu ntangiriro rusange kuri 2.6**

Saba abanyeshuri gukora igikorwa kiri mu gitabo cy'umunyeshuri

Igikorwa:

Soma interuro zikurikira wubahiriza ubutinde n'amasaku, hanyuma usubize ibibazo byazibajijweho.

- a) *Ikirêrê n'ûmwuûka duhuumêeka byaangiizwa n'ibyôotsi.*
- b) *Umugorê n'ûmugabo barafâtanya mu kurêengera ibidûkikije.*
- c) *Karaangwâ yahûguuye abatûuranyi bê kuu ngârukâ z'aâko kaânya cyâangwâ zizigûye zikomôoka ku kwâangiiza amashyaamba.*
- d) *Muu nzêego z'ûbuyobozi biitoondera ibyaâkwaanduza umwuûka mwiizâ`*

Ibibazo

1. *Mukurikije imivugirwe y'izo nteruro murumva ari ayahe masaku yaje mu myanya atari asanzwemo? Kubera iki?*
2. *Mukore ubushakashatsi mutahure inshoza y'amasaku mbonezanteruro, mugaragaze impamvu amagambo agenda ahindura amasaku kamere iyo ari mu nteruro.*

Abanyeshuri bakorera icyo gikorwa mu matsinda, hanyuma bakamurika ibyavuyemo. Umwarimu aha abanyeshuri igihe cyo gukora icyo gikorwa, akanabarangira ibitabo binyuranye bakwifashisha. Nyuma y'igihe cyagenwe, hatoranywa itsinda rimwe rikamurika ibyo ryagezeho maze andi matsinda agakurikira, abayagize bagenda bafatanya n'umwarimu kunoza ibyo itsinda ribagezaho. Ibimaze kunozwa byandikwa ku kibaho, abanyeshuri bakabyandika mu makayi.

Urugero rw'ibisubizo byanogejwe:

Inshoza y'amasaku mbonezanteruro

Amasaku mbonezanteruro ni amasaku avuka iyo ijambo rihinduye isaku kamere ryari rifite bitewe n'ubwoko bw'ijambo biri kumwe mu nteruro. Mu nteruro amagambo agenda ahindura imiterere y'ubutinde n'amasaku kamere bitewe n'uko yakoreshejwe. Hari amoko y'amagambo atuma habaho imihindagurikire y'amasaku. Ayo ni nk'ibyungo na na nka, ndetse n'ibinyazina ngenera bifite igicumbi -a.

- a) *Iyo ijambo rikurikira icyungo cyangwa ikinyazina ngenera ridafite isaku nyejuru muri kamere yaryo, amasaku yaryo ntahinduka. Ibyo ariko bishoboka iyo iryo jambo ridatangiwe n'inyajwi.*

Ingero:

- Ishyaamba ryiitaabwaho **na Mutamu.**
- Kanyâna **na Kagabo** bafatanya kuriinda ibihûmaanya ikirêrê

- Umukôro **wa Mugabo**

b) Iyo icyungo cyangwa ikinyazina ngenera gikurikiwe n'ijambo rifite isaku nyejuru ku mugemo wa mbere, amasaku yaryo ntahinduka ariko ikinyazina ngenera gihita kigira ubutinde.

Ingero:

- Abâana **baa Nkû**bito biitabiiriye umugaanda wô gutêera ibitî.
- Ageendana **na Cyû**uma.
- Mukuungwâ **na Ntâr**uka bireegeranye.

c) Iyo icyungo cyangwa ikinyazina ngenera gikurikiwe n'ijambo rifite isaku nyejuru ku mugemo wa kabiri, iryo saku nyejuru riri kuri wa mugemo wa kabiri ryimukira ku mugemo wa mbere w'iryo jambo.

Ingero:

- Saavê ituuwe **nka Kî**buungo.
- Umukôro **wa Mû**tesi

d) Iyo ibyungo "na" na "nka" n'ibinyazina ngenera bifite igicumbi -a, bikurikiwe n'izina ridafite indomo, ariko rifite isaku nyejuru ku mugemo wa gatatu, iryo zina rifata isaku nyejuru ku mugemo waryo wa mbere, ariko na ryarindi rikaguma aho ryari riri.

Ingero:

- Kiizâ **na Mû**gorê baravûukana.
- Umujyî **wa Kî**galî urasukuuye.

e) Iyo ibyungo "na" na "nka" n'ibinyazina ngenera bifite igicumbi -a bikurikiwe n'izina ridafite indomo, ku mugemo wa kabiri rifite isaku nyesi nyejuru, iryo saku rirahaguma, umugemo wa mbere na wo ugafata isaku nyejuru.

Ingero:

- Inzu **ya Kâri**isa sî iy'ibyaâtsi.
- Kamaâri yiigiisha **nka Mû**hiîre kubûungabuunga ibidûkiikije.

f) Buri gihe iyo ibyungo "na" na "nka" n'ibinyazina ngenera bifite igicumbi - a bikaswe bikurikiwe n'izina ritangiwe n'indomo, iyo indomo itangira iryo zina ihita ifata isaku nyejuru.

Ingero:

- Umugorê **n'û**mugabo
- Abâana **b'â**bakoôbwa

g) Buri gihe iyo ibyungo "na" na "nka" n'ibinyazina ngenera bifite igicumbi -a

bikaswe bikurikiwe n'izina rifite isaku nyejuru cyangwa nyejuru nyesi ku mugemo wa kabiri, bituma indomo y'iryo zina igira isaku nyejuru nyesi.

Ingero:

- Afatwa **nk'îintwâari**.
- Miniisîtiri **w'îintêbe** yasuuze/yasûuze icyaânya cy'Âkagêra.
- h) Iyo ibyungo "na" na "nka" n'ibinyazina ngenera bifite igicumbi –a bikaswe bikurikiwe n'ikinyazina nyereka, icyo kinyazina nyereka gifata isaku nyesi nyejuru ku nyajwi ibanza.

Ingero:

- Abatô bageendana **n'îiki** gihe.
- Yitwaara **nk'aâba** babyêyi bê.
- Guhumaanya ikirêere biteeza ingârurukâ **z'aâko** kaânya.

3. Imyitozo

Umwarimu asaba abanyeshuri, bari mu matsinda ya babiribabiri, gukora imyitozo iri mu gitabo cy'umunyeshuri. Umwarimu agenzura uko abanyeshuri bakora imyitozo abafite ibibazo byihariye akabafasha, hanyuma bakayikosorera hamwe, ibisubizo bikandikwa ku kibaho, abanyeshuri bakabyandika mu makayi.

Urugero rw'imyitozo n'ibisubizo:

a) Gutera ibiti biranga umuturage w'ibikorwa by'impuhwe n'ineza.

Gutêera ibitî biraanga umutûurage w'îbikorwî by'împuhwe n'îinêzâ.

b) Iterambere rirambye turigezwaho no kurinda ikirere ibigihumanya.

Iteerambere riraambyê turigezwahô nô kuriinda ikirêere ibigîhumaanya.

c) Ni ngombwa kugabanya ibyotsibiva mu modoka n'ikoreshwa ry'inkwi.

Ni ngoombwâ kugabanya ibyôotsi bivâ muu môdokâ n'îkoreeshwa ry'îinkwî.

d) Kagabo na Mutoni bahawe igihembo kuko bafashe neza ibidukikije.

Kagabo na Mûtoni bahaawe/baâhaawe igihêembo kukô baâfashe nêezâ ibidûkiikije.

e) Nyiri amahirwe amenya iby'imihindagurikire y'ibihe.

Nyirî amahîrwê amenya iby'îmihîndagurikire y'îbihe.

III.5.3. Umwitozo w'ubushobozi ngiro bw'umunyeshuri

Mbere yo gufatanya n'abanyeshuri gukora inshamake y'umutwe no gutanga isuzuma risoza umutwe wa mbere, umwarimu aha abanyeshuri umwitozo

wo gusuzuma ubushobozi ngiro bwabo. Uyu mwitoto awubaha nk'umukoro ukazakosorwa mbere yo gutanga isuzuma.

Urugero rw'umwitozo:

Jya mu isomero, ushake igitabo kirimo umwandiko uvuga ku bidukikije, uwusome nurangiza uwuhine ukurikije ingingo z'ingenzi ziwuvugwamo. Uwuhine mu mirongo atarenze icumi.

Uko umwitozo ukosorwa:

Umwarimu ajenzura ko buri munyeshuri yakoze umwitozo maze agasaba buri wese gusomera bagenzi be inshamake yakoze.

III.6. Inshamake y'ibyizwe mu mutwe wa gatatu

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bituma basobanukirwa iby'ingenzi bikubiye mu mutwe wa gatatu bityo bikabafasha gukora inshamake.

Urugero rw'inshamake yakorwa:

- Muri uyu mutwe twasomye kandi dusesengura umwandiko uvuga ku bihumanya ikirere. Twabonye ko iyo ikirere gihumanye bitera imihindagurikire y'ibihe, bityo imvura n'izuba ntibikurikirane uko bikwiye. Ibyo bigatera amapfa n'imyuzure bidasanzwe. Hagomba gafatwa ingamba zo kurengera ibidukikije, harimo kurinda ubutaka, amashyamba,... bikozwe n'inzego zose harimo uruhare rwa buri wese.
- Muri uyu mutwe kandi twabonye inshoza y'umugemo, imiterere y'ubutinde n'amasaku ku magambo n'imiterere y'amasaku mbonezanteruro ni ukuvuga uburyo amagambo ashobora guhinduka mu mivugirwe bitewe n'ubwoko bw'amagambo biri kumwe mu nteruro. Bityo ijamba rishobora kugira isaku cyangwa ubutinde ritari rifite mbere y'uko rijya mu nteruro.

III.7. Isuzuma risoza umutwe wa gatatu

Ibigenderwaho mu isuzuma risoza umutwe wa gatatu

- Gusoma no gusesengura umwandiko agaragaza ingingo z'ingenzi ziwukubiyemo.
- Gusoma no kwandika interuro yubahiriza ubutinde n'amasaku ku magambo no mu nteruro.

Umwarimu asaba abanyeshuri gukora isuzuma buri wese ku giti ke riri mu gitabo cyabo. Iyo barangije kurikora buri wese aramukosora akareba ibibazo byihariye afite kugira ngo amufashe.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo by'isuzuma

I. Ibibazo byo kumva no gusesengura umwandiko

a) Garagaza akamaro k'ibimera.

Ibimera bifite akamaro kanini mu buzima bw'abantu ndetse n'inyamaswa kuko biyungurura umwuka duhumeka. Amashyamba atuma imvura igwa, atuma duhumeka umwuka mwiza kandi birwanya n'isuri bigatunga abantu ndetse n'inyamaswa zimwe na zimwe.

b) Ba rutwitsi ubavugaho iki?

Aba ba rutwitsi bangiza ibimera biyungurura umwuka duhumekakandi bashobora no gutuma isi dutuye ihinduka ubutayu. Ikindi bangiza ubuturo bw'inyamaswa, zimwe zikahasiga ubuzima maze tugahomba amadovize.

c) Ni iyihe sano igaragara hagati yo kwandura kw'ikirere n'umwuka?

Kwandura kw'ikirere bijyana no kwandura k'umwuka kubera ko umwuka ugira uruhare mu kugena ibihe by'imvura n'izuba, urumuri, ubushyuhe cyangwa ubukonje bikaboneka mu rugero rushimishije, umwuka wanduye, uhumanye, utuma ibihe bigenda bihindagurika, imyaka ikarumba, izuba rigacana imisozi ikaka, ibimera n'amashyamba bikaba umuyonga, abantu, inyamaswa n'amatungo bikahazaharira.

d) Hari icyo ubutegetsu bw'Igihugu bwakoze mu rwego rwo kubungabunga ibidukikije? Sobanura neza igisubizo cyawe.

Abayobozi b'Igihugu bashyizweho ikigo k'Igihugu gishinzwe kubungabunga kitwa "REMA". Abantu benshi basobanuriwe akamaro k'ibidukikije hakoreshejwe abajyanama b'ubuzima, abafashamyumvire bafatanyije n'abashinzwe gufata neza ubutaka, imiturire no kurengera ibidukikije. Ubuyobozi bwashyizweho uburyo ubuziranenge bw'ibinyabiziga.

e) Buri wese mu batuye iyi si arasabwa iki? Tanga ingingo eshatu

Buri wese arasabwa guhagurukira kubungabunga ibidukikije. Yabikora yamagana ba rutwitsi, atera ibiti kandi akabirinda, buri wese yaharanira ko inganda n'ibinyaziga bitahumanya ikirere.

f) Ni izihe ngaruka z'imyotsi isohoka mu nganda no mu binyabiziga?

Ingaruka ni nyinshi, zirimo kuba bishobora gutuma ikirere gihinduka; ibihe bigahinduka.

Bityo bigatera amapfa n'imyuzure, ubutayu n'indwara zikaze nka kanseri.

II. Ibibazo by'inyunguramagambo

a) Sobanura amagambo akurikira yakoreshejwe mu mwandiko.

- **Umutungo kamere:** iteraniro ry'ibintu umuntu atunze bituruka mu byo abantu basanze ku isi kandi bakenera buri muni. Urugero: amazi, amabuye y'agaciro, ibimera, umwuka,...
- **Kujundika ubumara:** kujundika ni kuba ufite ikintu mu kanwa; ubumara ni uburozi basiga ku kintu ntibuhagarike. Uburozi buba muri kamere y'ibisimba bimwe na bimwe bwica cyangwa bigwangaza uwo birumye.
- **Imirase:** imyambi y'izuba; amaraso yipfundika mu biranga by'inyamaswa baragura, uruguma rwasamye, umususirane w'ijuru ukunda kuza izuba rirenze.
- **Gusugira:** kujya kera k'umuntu cyangwa ikintu cyangwa inyamaswa.
- **Uruganda:** inzu cyangwa ahantu umucuzi akorera umwuga we, ahantu bakorera ibintu byagenewe gucuruzwa.

b) Koresha aya magambo mu nteruro zawe ku buryo wumvikanisha igisobanuro afite mu mwandiko: Ingamba, gutera ingamba, gusatira

Umwarimu areba ko abanyeshuri bakoze interuro zumvikanisha icyo ijambo risobanura.

c) Simbuza amagambo ryanditse mu mukara tsiri impuzanyito yayo iri mu mwandiko.

- Twabonye **imyambi** y'izuba tumenya ko bukeye.
Twabonye **imirase** y'izuba tumenya ko bukeye.
- Batwitse ishyamba rihinduka **ivu**.
Batwitse ishyamba rihinduka **umuyonga**.
- Imyuka isohorwa n'inganda **yanduza** ikirere.
Imyuka isohorwa n'inganda **ihumanya** ikirere.

d) Huza amagambo yo mu ruhushya A n'ibisobanuro byayo biri mu ruhushya B

A	B
1. Guhumanya	a. akaga; ibibazo bikomeye..
2. Akangaratete:	b. kujya ku mirongo by'intore.
3. Ingamba	c. kuba hafi y'uwo usanga.
4. Gutera ingamba	d. ibyemezo bifatika kandi bihamye.
5. Gusatira	e. gutera indwara, kwanduza indwara.

1. e 2. a 3. d 4. b 5. c

III. Ikibazo ku butinde n'amasaku

a) Andika neza interuro zikurikira wifashishije ubutinde n’amasaku kandi ugabanye ibimenyetso

- Mu mucô nyarwaanda kirazira gukôra ubushaakashaatsi bwaangîza ibidûkiikije.
- Leeta y’û Rwaanda yashyîzehô ingambâ zô kubûungabuunga ahaantu nyaburaanga.
- Ibyoôtsi bivâ muu ngaandâ n’îmôdokâ bihuungabanya ibinyabuzima n’ûmwuûka duhumêeka.
- Iby’îiki gihe bisaba gusîgasira ubuzima bwâacu.
- Nyirî ibyâago nî rubaanda rugufî rutaazî iby’ûmutûungo kamerê.

b) Tandukanya amagamboaurikira ukurikije ubutinde n’amasaku

- Ibiyaga(amazi) **ibiyagâ ≠ ibiyaga** (serwakira).
- Ikirere(isanzure) **ikirêêrê ≠ ikireere** (insina).
- Kurengera (kwita kubidukikije) **kurêengera ≠ kurêengeera** (kurenga amategeko ukangiza ibidukikije).
- Amafu(ubuhehere) **amafû ≠ amafu** (y’amasaka).

VI. Ihinamwandiko

Kora inshamake y’umwandiko “Ibidukikije, inkingi y’ubuzima”mu mirongo icumi.

Iyo umwarimu akosora iki kibazo aareba neza ko uunyeshuri yubahiriza amabwiriza y’ihinamwandiko yita ku ngingoz’ingenzi zihize umwandiko.

III.8. Ibikorwa by’inyongera

III.8.1 Umwitozo nzamurabushobozi

a) Andika imimaro itanu y’ibidukikije.

Urugero rw’ibisubizo byatangwa:

Akamaro k’ibidukikije:

- Bimwe bikurura umwuka mwiza duhumeka bikanawuyungurura.
- Bimwe byifashishwa mu mirimo itandukaye ya buri muni.
- Bivamo ibikoresho dukoresha nkenerwa mu buzima.
- Bkingira umuyaga w’ishuheri no gukurura imvura
- Bitwikira ubutaka no kuwanya isuri.
- Ni ubwihisho n’intaho ku nyamaswa, ibiguruka n’ibikururanda.
- Gukurura ba mukerarugendo bakazana amadovize.

b) Andika interuro zikurikira ugaragaza ubutinde n’amasaku

- **Uyu mwaka hazaterwa ibiti byinshi.**
Uyu mwâaka hazaateerwa ibitî byiînshi.
- **Ibikorwa by’inganda bibangamira umwuka mwiza duhumeka.**
Ibikorwâ by’îngaânda bibaangamira umwuûka mwiizâ duhumêeka.
- **Turwanye gutema amashyamba ateze kuko biteza ingaruka z’ako kanya.**
Turwaanyê gutêma amashyaamba atêezê kukô biteezâ ingârukâ z’aâko kaânya.

III.8.2. Umwitozo nyagurabushobozi

1) Shyira amagambo akurikira mu matsinda mukuriije imiterere y’imigemo n’amasaku.

Ibidukikije	Imbata	Impapuro
Abatuvangira	Ibiti	igikapu
Abatware	umuyaga	ikibuga
Terefoni	Imodoka	
Ibihumanya	Urukundo	

2) Shyira ubutinde n’amasaku ku nteruro zigize igika gikurikira.

Amashyamba afite akamaro kanini mu buzima bw’abantu. Ayungurura umwuka duhumeka kandi akanabika urundi rusobe rw’ibinyabuzima nk’inyamaswa, inyoni n’ibindi. Ibihugu byinshi birwana urugamba rukomeye rwo kugaragaza ubuhangange, bigacura ibisasu bya kirimbuzi byoreka imbaga bikarimbura amazu n’imisozi. Ibi bisasu biri mu bya mbere byangiza ikirere, aho byasibaniye ubuzima bukaba ingume. Abahanga bemeza ko ahantu habaye isibaniro ry’ibitwaro bya kirimbuzi, abagore baho baba bashobora kubyara abana babura ingingo zimwe na zimwe kubera ubumara buba bugize ibyo bisasu buba bwarakwirakwirira mu mwuka bahumeka.

Igisubizo:

Amashyaamba afite akamaro kanîni mu buzima bw’âbaantu. Ayuungurura umwuûka duhumêeka kaândi akanabiika uruûndi rusobê rw’îbinyabuzima nk’înyamâaswa, inyoni n’îbiîndi. Ibihûgu byiînshi birwaana urugaûmba rukomêye rwô kugaragaza ubuhaângaange, bigacura ibisaâsu byaa kiriimbuzi byoorêka imbagâ bikariimbura amazu n’îmisozi. Ibi bisaâsu biri mu byaa mbere byaangîiza ikirêrê, ahô byaasibâniye ubuzima bukaba ingumê. Abahaânga beemeza kô ahaantu haabaayê isibaniro ry’îbitwâaro

byaa kiriimbuzi, abagorê bâaho babâ bâshobora kubyâara abâana babûra ingiingo zimwâ na zîmwe kubêera ubumara bubâ bûgize ibyo bisaâsu bubâ bwaarakwîirakwiiriye mu mwuûka bahuumêeka.

III.8.3. Imyitozo y'inyongera

a) Andika neza interuro zikurikira ugaragaza ubutinde n'amasaku:

- **Kwirinda ibihumanya ikirere bigaragazwa n'ibikorwa by'ineza ya muntu.**

Kwîiriinda ibihûmaanya ikirêerê bigaragazwa n'îbikôrwa by'îinêezâ ya muuntu.

- **Imihindagurire y'ibihe byo muri iyi si iterwa n'ibyotsi biva mu nganda za rutura.**

Imihîndagukire y'îbihe byô murî iyi sî iteerwa n'îbyôotsi bivâ muu ngaânda nîni.

- **Tubungabunge ubuzima bwacu twirinda kwangiza ibinyabuzima.**

Tubuungâbuunge ubuzima bwâacu twîiriinda kwâangiiza ibinyabuzima.

b) Hanga umwandiko w'imirongo mirongo itatu (30) ku nsanganyamatsiko ikurikira:

“Gufata ingamba zo kuryanya ibihumanya ikirere ni inshingano ya buri wese”.

Umwarimu asuzuma imyandiko abanyeshuri bahanga ko yubakiye ku ngingo zifitanye isano n'insanganyamatsiko bahawe hanyuma agakosora ashingiye ku mabwiriza agenga ihangamwandiko.

III.9. Amakuru y'inyongera

Izindi ngingo z'amabwiriza y'imyandikire y'Ikinyarwanda

1) Ibimenyetso by'ubutinde n'amasaku

Mu myandikire ya gihaânga (mu mashuri no mu nyandiko z'ubushakashatsi) amasaku agaragazwa n'agasharu ndyomoso (^) kameze nk'agatemberi ku masaku nyejuru; ku masaku nyesi nta kimenyetso bakoresha keretse mu nyandiko nyejwi ni ho bakoresha akarongo kaberamiye ibumoso hejuru y'inyajwi.

Ingero: Umusôre, umugabo

Umusore [ùmûsôrè], [ùmùgàbò]

Ubutinde bugaragazwa n'inyajwi ebyiri zisa zikurikiranye ku migemo miremire.

Ingero: Gateêra, Guhaaha

2) Imyandikire y' ubutinde n'amasaku

Haseguriwe ibivugwa mu ngingo ya 3, mu myandikire isanzwe, amasaku n'ubutinde byandikwa ku magambo atandukanywa n'amasaku cyangwa ubutinde ku buryo ashobora guteza urujijo cyangwa gusomwa nabi iyo bitagaragajwe.

Ingero:

Gutaka: gutaka (ububabare) ≠ gutaaka (inzu)

Umusambi: umusaâmbi (igisiga) ≠ umusaambi (bicaraho)

3) Amwe mu magambo fatizo agenderwaho kugira ngo imyigire y'ubutinde n'amasaku yoroheje.

Amagambo fatizo	Ingero z'andi magambo bihuje amasaku
Umugabo	umugayo, umugano, umutavu, ikigega, ibiheri,...
Umugaati	umugaanda, urugeendo, ubugiingo,...
Kwaagaaza	kweegeera, kuuvuura,koondoora,...
Umugorê	umukirê, ubugomê, urukizâ, umugerî, ihenê, ishyarî, isâro, isî, indâ, ugê, kô, sô, ndê,...
Umusôre	umukôro, uruhâre, igikênya, gasôre, musôni, matâma,shyôgwe, shâmi, kôra
Reerô	mbeesê, geewê, bwiizâ
umwaâmi	umwaâse, umwaâri, ubwoône, urwiîri
Umwâana	ubwâato, icyâaha, icyûhuho, urwêego
Imbêehê	isâahâ, inzêezâ
Indôgobê	isâbunê, ingâmiyâ, imôdokâ
Isâhaâne	ikâraâyi, itâfaâri, ingûfuûri
Guhîngiisha	gukôondoora, guhînguura
Umwîngiisha	icyoôkeere, isaânzuure, umpiîngiishe
Uzâansuûre	uzâambwiîre, ibâambaâsi, uzâabyoôtse
Mwaârabyîize	baârashâaje, byaârahîye, kaârabâaye
Utwuûnguceênge	Maâma sheênge, icyaârahaâni

4) Ahandi amasaku mbonezanteruro ashobora gushingira

Amasaku mbonezanteruro ashobora gushingira ku bwoko bw'amagambo akurikira:

a) Ikinyazina mbanziriza gihorana isaku nyejuru ku gicumbi cyacyo.

Ingero:

- **Uwô** mvugâ yaaje.
- **Ibyô** akorâ birakwîye.

b) Ibinyazina ndangahantu **ho, yo, mo/mwo** bifatana n'inshinga n'akajambo **ko** bifata buri gihe isaku nyejuru.

Ingero:

- Si **kô** bavuzê
- Yagiiyeyô
- Namuboonyemô/ Namûboonyemô

c) Inshinga mburabuzi "**ni /si**" ikoreshejwe mu nteruro buri gihe ifata isaku nyejuru. Nyamara iyo itangiye interuro iryo saku riratakara.

Ingero:

- Amasuunzu **sî** amasakâ.
- Uwô nshâakâ **nî** uwo.
- **Ni** umwâana nk'âbaândi.
- **Si** nge ujjayô.

d) Indangahantu "**i**" na yo ishobora guhindura amasaku kamere y'amagambo.

Ingero:

- Saavê
- Avuuka **i** Sâavê.

e) Iyo mu nteruro hakoreshejwe ibyungo "**no**" na "**nko**" n'ibinyazina ngenera bifite igicumbi **-o**, bifata isaku nyejuru.

Ingero:

- Kunywâ **nô** kuryâ birajyaana.
- Umurimâ **wô** guhîinga nî uwo.
- Iyo nyâna **yô** gukwâ nî iyi.

f) Impakanyi (**ta**) igira isaku nyejuru kandi ntigira integuza kandi ntiba n'integuza.

Ingero:

- Kudâkorâ biravûna.
- Kutâzâajyayô bizaatubabaza.

IV.1. Ubushobozi bw’ingenzi bugamijwe

- Gusesengura umwandiko ku nsanganyamatsiko yo kurwanya ruswa n’akarengane hagaragazwa ingingo z’ingenzi ziwukubiyemo.
- Gutegura, kuyobora inama no gukora inyandiko mvugo yayo.
- Gusesengura amazina y’amatirano hagaragazwa uturemajambo twayo.

IV.2. Ibyo umunyeshuri yagombye kuba azi

Mu myandiko bize ifatiye ku nsanganyamatsiko yo gukunda igihugu.

Mu kiciro rusange, abanyeshuri bigishijwe amazina mbonera. Bashobora kuyatahura no kuyasesengura.

IV.3. Ingingo nsanganyamasomo

Ingingo nsanganyamasomo	Aho igaragara muri uyu mutwe
Uburunganire n’ubwuzuzanye	Iyi ngingo nsanganyamasomo iragaragarira mu bivugwa mu mwandiko “Ntumpeho”, ku mashusho ari mu myandiko yo muri uyu mutwe cyangwa igihe umwarimu yigisha yita ku bitsina byombi.
Umuco w’amahoro	Iyi ngingo nsanganyamasomo igaragarira mu bivugwa mu mwandiko “Ntumpeho” Ahagenda havugwa ingingo zo kwirinda akarengane.
Umuco wo kuzigama	Iyi ngingo igaragarira mu bivugwa mu mwandiko “Ntumpeho” aho umuhanzi ahwiturira abamwumva kurwanya ruswa, kudasesagura no kwitabira umurimo.

IV.4. Igikorwa cy'umwinjizo

Umwarimu aha abanyeshuri igikorwa kibinjiza mu nsanganyamatsiko y'umutwe.

Urugero rw'igikorwa n'urugero rw'ibisubizo:

Ukurikije uko uzi ingaruka za ruswa n'akarengane ni iki mwakora kugira ngo uwo mucu mubi ucike burundu mu Igihugu. Sobanura uruhare rwawe nk'urubiruko mu guca ruswa n'akarengane.

Umwarimu areba ko abanyeshuri bagenda bagaruka ku ngingo zijyanye no kurwanya ruswa n'akarengane harimo: kwitabira umurimo, kudakunda iby'ubusa, kutavangura.

IV.5. Amasomo ari mu mutwe wa kane n'igihe agenewe

Umutwe wa kane: Gukunda Igihugu		Umubare w'amasomo: 14
Umwandiko: Ntumpeho		
Amasomo	Intego rusange	Umubare w'amasomo
Isomo rya mbere: Gusoma no gusobanura umwandiko	Gusoma umwandiko no gusobanura amagambo adasobanukiwe ari mu mwandiko.	Isomo 1
Isomo rya kabiri: Gusoma no kumva umwandiko.	Gusoma umwandiko no gusubiza ibibazo byawubajijweho.	Isomo 1
Isomo rya gatatu: Gusoma no gusesengura umwandiko.	Gusesengura umwandiko bagaragaza ingingo z'ingenzi ziwukubiyemo kandi bahuza ibivugwa mu mwandiko n'ubuzima busanzwe.	Isomo 1
Amazina gakondo		
Isomo rya kane: Amazina gakondo	Gusesengura amazina gakondo agaragaza intego yayo n'amategeko y'igenamajwi.	Amasomo 2

Amazina y'amatirano		
Isomo rya gatanu: Amazina y'amatirano.	Gusesengura amazina y'amatirano agaragaza intego yayo n'amategeko y'igenamajwi.	Amasomo 2
Inama		
Isomo rya gatandatu: Inama	Gutegura inama no kuyiyobora.	Amasomo 2
Inyandiko mvugo		
Isomo rya karindwi: Inyandiko mvugo	Gukora inyandiko mvugo y'inama yagiyemo.	Amasomo 2
Umwitozo w'ubushobozi ngiro bw'umunyeshuri.		Isomo 1
Isuzuma risoza umutwe wa gatandatu.		Amasomo 2

IV.5.1. Umwandiko: Ntumpeho

Isomo rya mbere: Gusoma no gusobanura umwandiko

Intego zihariye Isomo rya mbere: Gusoma no gusobanura umwandiko

Nyuma iri somo umunyeshuri araba ashobora:

- Gusoma umwandiko adategwa yubahiriza utwatuzo n'iyitsa.
- Gusobanura no gukoresha neza mu mvugo no mu nyandiko amagambo atarasobanukiwe ari mu mwandiko.

Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri kirimo umwandiko ku gukunda Igihugu, igitabo cy'umwarimu n'inkoranyamagambo.

1. Intangiriro

Umwarimu asaba abanyeshuri kwitegereza ishusho ijyanye n'umwandiko "Ntumpeho" bagiyeye gusoma akayibabazaho ibibazo.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

a) Murabona iki kuri iyi shusho? Kuri iyi shusho hariho umugore n'umugabo bari mu biro. Umugabo ari guha amafaranga umugore ariko umugore yayanze.

b) Kubera iki uyu mugore atari kwakira ayo mafaranga ahabwa?

Ni uko uriya mugabo ari ku muha amafaranga atakoreye, bisa n'aho ari ay'ubuntu.

c) Ese hari ingaruka zaba kuri uriya mugore aramutse ayakiriye?

Aramutse yakiriye ariya mafaranga, uriya mugore yaba yakiriye ruswa. Ibyo byamugiraho ingaruka kuko afaswe yahanwa n'amategeko.

d) Ese uriya mugabo we uri kuyatanga afashwe byamugendekera gute?

Uriya mugabo afashwe na we yahanwa n'amategeko nk'uwayakiriye kuko gutanga no kurya ruswa ari ibyaha byose bihanwa n'amategeko y'u Rwanda.

e) Mushingiye ku mutwe w'umwandiko n'ibyo mubona kuri iyi shusho, muratekereza ko uyu mwandiko uza kuvuga ku ki?

Ndatekereza ko uyu mwandiko uraza kuvuga ku kurwanya ruswa n'akarengane.

2. Uko isomo ryigishwa

Reba uko imbenezamasomo kuri iri somo ibiteganywa mu ntangiriro **rusange 2.6**

Igikorwa:

Musome umwandiko "Ntumpeho", mushakemo amagambo mudasobanukiwe hanyuma muyasobanure mwifashishije inkoranya.

Iyo abanyeshuri bamaze kumurika ibyavuye mu matsinda, umwarimu afatanywa n'abanyeshuri kubikorera ubugororangingo. Bakabyandukura mu makayi yabo.

Urugero rw'amagambo abanyeshuri bashobora kudasobanukirwa n'ibisobanuro byayo.

Imena: umuhanga mu bintu byose.

Imihigo: intego.

Ubupfura: imyitwarire y'umuntu w'indakemwa mu migirire cyangwa mu myifatire.

Ugashengurwa: ukababazwa cyane cyangwa ukagira agahinda kenshi.

Umunyoni: umujura cyangwa igisambo.

3. Imyitozo

Umwarimu asaba abanyeshuri, bari mu matsinda, gukora imyitozo iri mu gitabo cy'umunyeshuri. Umwarimu azenzura uko abanyeshuri bakora imyitozo abafite ibibazo byihariye akabafasha, hanyuma bakayikosorera hamwe, ibisubizo bikandikwa ku kibaho, abanyeshuri bakabyandika mu makayi.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

a) **Koresha buri jambo mu magambo akurikira mu nteruro yumvikandisha icyo risobanura.**

- **Imena:** Kamana ni imena kuko ari umuhanga muri byose
- **Imihigo:** Abakozi ba leta basinya imihigo
- **Ubupfura:** Ni ngombwa kugira ubupfura mu byo dukora byose
- **Ugashengurwa:** Nabonye uburwayi bwe nshengurwa n’agahinda
- **Umunyoni:** Karangwa ni umunyoni kuko yiba iby’abandi

b) **Shaka muri iki kinyatuzu, mu merekezo yacyo yose, amagambo arindwi afitanye isano na ruswa n’akarengane yakoreshejwe mu ndirimbo “Ntumpeho”.**

A	Z	E	R	E	Y	N	U	R	O
N	Y	E	M	I	J	L	M	G	K
A	U	N	E	G	U	R	A	U	D
B	T	U	A	K	E	S	U	S	U
M	Y	K	H	B	I	S	H	E	N
A	O	T	Z	I	M	A	G	N	O
G	A	I	M	U	R	U	N	Y	A
U	R	U	S	W	A	N	S	A	J
Z	E	N	E	K	A	U	C	U	F
U	M	U	H	A	Z	B	O	N	G

Amagambo babona ni: ruswa, unyereza, usenya, usumbanya, ugambana, unegura, useka

c) **Simbuza amagambo y’umukara tsiri ari mu nteruro zikurikira impuzanyito zayo.**

- **Umujura** ukoresha ikoranabuhanga ni umwanzi w’ibyiza.
- **Umunyoni** ukoresha ikoranabuhanga ni umwanzi w’ibyiza.
- Si ubupfura guteranya abantu ngo **barasane**.
- Si ubupfura guteranya abantu ngo **bamashane**.

Isomo rya kabiri: Gusoma no kumva umwandiko

Intego zihariye

Nyuma y’iri somo, umunyeshuri araba ashobora:

Gusoma adategwa umwandiko no gusubiza ibibazo byawubajijweho.

Imfashanyigisho: Igitabo cy'umwarimu n'igitabo cy'umunyeshuri.

1. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bibibutsa umwandiko baheruka kwiga kugira ngo bibinjize neza mu isomo rishya.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

a) Ni uwuhe mwandiko duheruka kwiga?

Umwandiko duheruka kwiga ni "Ntumpeho".

b) Uwo mwandiko wavugaga ku yihe nsanganyamatsiko?

Uwo mwandiko wavugaga ku kurwanya ruswa n'akarengane.

2. Uko isomo ryigishwa

Reba uko imbenezamasomo kuri iri somo ibiteganywa mu ntangiriro **rusange kuri 2.6**

Iyo abanyeshuri bamaze kumurika ibyavuye mu matsinda, umwarimu abafasha kubinoza bakabyandika mu makayi yabo.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

a) Ni iki umuririmbyi avuga ko adashaka ko bamuha?

Umuririmbyi ntashaka ko bamuha ruswa.

b) Rondora ibintu bidakwiye gukorwa mu rwego rwo kurwanya ruswa n'akarengane muri iyi ndirimbo.

Ntibikwiye kugira ishyari, guteranya abuzuye, gutungwa na ruswa, kunebwa, gukunda bamwe ukanga abandi, gushukwa, kwifuza iby'abandi, gushirira mu maraha.

c) Sobanura ibyo umuntu akwiye gukora arwanya ruswa n'akarengane.

Umuntu ushaka kurwanya ruswa n'akarengane akwiye gukorera ku mihigo, gukunda ibyiza birimo ubutabera, amahoro, urukundo n'ubupfura. Akwiye kandi kudasumbanya uturere, kudaca uduco, kudasumbanya, kudasenya no kugendera kure ibifutanye.

d) Ni ibiki bishobora kuba intandaro ya ruswa n'amakimbirane?

Ibishobora kuba intandaro ya ruswa n'akarengane ni ubunebwe, ishyari, amacakubiri, kwikubira, urwango n'ivangura.

e) Ni iyihe nama umuhanzi agira abakobwa n'abahungu?

Abakobwa arabagira inama yo kutishinga ababashuka naho abahungu arabagira inama yo kudashirira mu maraha.

Isomo rya gatatu: Gusoma no gusesengura umwandiko

Intego zihariye

Nyuma y'iri somo, umunyeshuri araba ashobora:

- Gusesengura umwandiko agaragaza ingingo z'ingenzi ziwugize no guhuza ibivugwa mu mwandiko n'ubuzima busanzwe.

Imfashanyigisho: Igitabo cy'umwarimu n'igitabo cy'umunyeshuri.

1. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bibibutsa umwandiko baheruka kwiga kugira ngo bibinjize neza mu isomo rishya.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

a) Ni irihe somo duheruka kwiga?

Mu isomo duheruka kwiga twasomye umwandiko "Ntumpeho" dusubiza n'ibibazo byo kumva umwandiko.

b) Ni iki twasomye mu mwandiko gishobora kuba intandaro ya ruswa n'akarengane?

Ibishobora kuba intandaro ya ruswa n'akarengane ni ubunembwe, kwironda, kwikubira, kutita ku bo uyobora ...

2. Uko isomo ryigishwa

Reba uko imbenezamasomo ibiteganyaga kuri iri somo mu ntangiriro **rusange kuri 2.6**

Iyo abanyeshuri bamaze kumurika ibyavuye mu matsinda, umwarimu abafasha kubinoza bakabyandika mu makayi yabo.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo byanogejwe:

1) Ni izihe ngingo z'ingenzi dusanga mu mwandiko ?

Mu mwandiko harimo: guhamagarira abantu kujjukira gukora neza. Gukangurira abantu kudakora ibibi bikurura ruswa n'akarengane.

2) Ni izihe ndangagaciro nyarwanda usanga muri uyu mwandiko ?

Zimwe mu ndangagaciro wasanga mu mwandiko ni ubupfura, ukuri, ubumuntu, ubutwari, ishyamba, ubumwe, urukundo, ubwitange n'umurava.

3) Ese ubutumwa buri muri uyu mwandiko ubona bumaze iki mu buzima bwa buri muni ku Banyarwanda.

Ubutumwa buri muri uyu mwandiko bwafasha abanyarwanda kugira indangagaciro z’umuco, kutikubira, kutarenganya bagenzi babo, kutarya ruswa, gukangukira gukora no kwiteza imbere.

4) Ni iyihe nama ukuye muri uyu mwandiko ijyanye n’umuco w’amahoro?

Ni ukurwanya akarengane na ruswa.

IV.5.2. Amazina gakondo

Ikitonderwa

Mbere yo gutangira isomo rya mbere umwarimu abanza gukoresha igikorwa cy’umwinjizo kiri mu gitabo cy’umunyeshuri.

Isomo rya kane: Amazina gakondo

Intego zihariye

Nyuma y’iri somo, umunyeshuri araba ashobora :

- Gutahura inshoza n’uturango by’amazina gakondo
- Gusesengura amazina gakondo agaragaza ututemajambo twayo n’amategeko y’igenamajwi.

Imfashanyigisho: Igitabo cy’umunyeshuri, igitabo cy’umwarimu, igitabo k’ikibonezamvugo kirimo amazina gakondo.

1. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ikibazo kibibutsa umwandiko baheruka kwiga.

Urugero rw’ikibazo:

Ni ubuhe butumwa umuhanzi atanga ku basore n’abakobwa mu ndirimbo “Ntumpeho”?

Mu ndirimbo “ntumpeho”, umuhanzi asaba abasore kwirinda gusesagura, abakobwa akabasaba kwirinda gushukwa n’ababoshya.

Nyuma y’icyo kibazo, umwarimu yandika ku kibaho interuro zirimo amazina atandukanye akayagaragaza cyane, maze akabaza abanyeshuri ibibazo kuri ayo magambo.

Urugero rw’interuro:

- **Urutoke** uhonda ku rundi rubuzemo ubupfura
- Niba uneguza **amazuru** ukazura **umugara** ntumpeho.

- Nuteranya abuzuye, ubwo uratata nturi **imfura**.
- Niba uhora utanya **amoko**, ngo **abantu** bamashane, nusumbanya n'**uturere**.

Urugero rw'ibibazo:

a) Amagambo agaragara cyane murabona ari ubuhe bwoko?

Amagambo agaragara cyane turabona ari amazina

b) Nihagire ujya imbere anyereke uturemajambo tw'izina "urutoke", amazuru, umugara,...

U-ru-toki, a-ma-zuru, u-mu-gara,...

c) Murabona ariya mazina afite uturemajambo tungahe?

Turabona ariya mazina afite uturemajambo dutatu.

Umwarimu ahera ku bisubizo by'abanyeshuri akababwira ko bagiye kwiga izina gakondo.

2. Uko isomo ryigishwa

Reba uko imbenezamasomo ibiteganywa kuri iri somo **mu ntangiriro rusange kuri 2.6**

Saba abanyeshuri gukora igikorwa kiri mu gitabo cy'umunyeshuri

Igikorwa

Hera ku bumenyi usanzwe ufite ku mazina kandi ukore ubushakashatsi maze usubize ibibazo bikurikira:

- *Amazina gakondo ni iki?*
- *Amazina gakondo ateye ate?*
- *Amazina gakondo atandukaniye he n'andi mazina?*
- *Ni iki wavuga ku ntêgo y'amazina gakondo?*

Abanyeshuri bakorerwa icyo gikorwa mu matsinda, hanyuma bakamurika ibyavuyemo. Umwarimu aha abanyeshuri igihe cyo gukora icyo gikorwa, akanabarangira ibitabo binyuranye bakoresha.

Iyo igihe yabahaye kirangiye, umwarimu afata amatsinda atandukanye, rimwe rikamurikira abandi ibyo ryakoze ku kibazo cya mbere, irindi ku kibazo cya kabiri, irindi ku kibazo cya gatatu, irindi ku cya kane. Igihe itsinda rimurika ibyo ryakoze ku kibazo runaka, abagize andi matsinda baba bakurikiye, umwarimu abayobora mu kunoza ibyo iryo tsinda rimurika. Iyo bamaze kunoza ibyamuritswe, byandikwa ku kibaho abanyeshuri bakabyandika mu makayi yabo.

Urugero rw'ibyavuye mu matsinda byanogejwe

a) Inshoza y'amazina gakondo

Mu Kinyarwanda, izina ni ubwoko bw'ijambo bita umuntu, inyamaswa, ikintu n'ahantu, rikabiranga. Izina risobanurwa ku buryo butandukanye biturutse ku nyito cyangwa inyurabwenge, ku ntego ndetse no ku nkomoko.

Izina gakondo ni izina rusange rivuga abantu benshi, ibintu byinshi cyangwa inyamaswa, ry'umwimerere w'Ikinyarwanda ritari iritirano, rigizwe n'uturemajambo dutatu gusa (indomo, indanganteko n'igicumbi)

b) Uturemajambo tw'izina gakondo

Intego y'izina gakondo ni: indomo, indanganteko (indangazina), igicumbi: D+RT+C

- Indomo (D)

Ni akaremajambo kagizwe n'inyajwi iterura (ibanziriza) izina, indomo buri gihe isa n'inyajwi y'akaremajambo kayikurikira iyo gahari. Ni ko karemajambo kabanziriza utundi turemajambo twose tugize izina.

Mu Kinyarwanda inyajwi zishobora kuba indomo ni eshatu: i, u, a.

Ingero: ikivuguto, amasaka, umuvure

Indomo n'inteko z'amazina zikoreshwamo:

- **Indomo i-:** ikoreshwa mu nteko zikurikira: 4, 5, 7, 8, 9, 10

Ingero: iminsi (nt.4), irebe (nt.5), ikivuguto (nt.7), ibishyimbo (nt.8), imbuto (nt.9), inzuzi (nt.10)

- **Indomo u-:** ikoreshwa mu nteko zikurikira: 1, 3, 11, 13, 14, 15

Ingero: umugabo (nt.1), umunsi (nt.3), urugo (nt.11), uburo (nt.14), ukuboko (nt.15)

- **Indomo a-:** ikoreshwa mu nteko zikurikira: 2, 6, 12, 16

Ingero: abagabo (nt.2); amazina (nt.6), akana (nt.12), ahantu (nt.16)

- **Indanganteko/ Indangazina : RT/Rzn**

Indanganteko ni akaremajambo kerekana inteko izina ririmo. Ako karemajambo ni ko kagena uturemajambo tw'isanisha. Indanganteko zihinduka bitewe n'inteko izina ririmo.

Urugero: Amatara manini araka.

- **Igicumbi (C)**

Ni igice k'izina kidahinduka kibumbatiye inyito y'ibanze y'izina. Mu Kinyarwanda izina mbonera gakondo iryo ari ryo ryose rifite iyo ntego.

Ikitonderwa:

Amazina adafite indanganteko igaragara na yo intego yayo ni D+RT+C uretse ko muri ayo mazina RT ari ikimenyetso Ø gihagararira akaremajambo kabura mu turemajambo tw'ibanze.

Urugero:

Ishyari: i- Ø-shyari **Ø:** Indanganteko

c) Amategeko y'igenamajwi akoreshwa mu izina gakondo

Uturemajambo tw'izina gakondo tujyana n'amategeko y'igenamajwi asanzwe akoreshwa mu izina mbonera

Ingero:

Umwana: u-mu-ana bisomwa ngo u ihinduka w iyo iri imbere y'inyajwi **u→w/-J**.

Icyatsi: i-ki-atsi, i ihinduka y iyo iri imbere y'inyajwi **i→y/-J**, **ky** cyandikwa **cy** mu myandikire yemewe y'Ikinyarwanda.

Abantu: a-ba-antu **a→ø/-J**, a yaburijwemo iri imbere y'inyajwi.

Imbonerahamwe y'amwe mu mategeko y'igenamajwi ajyanye n'inyawi n'ingombajwi mu izina gakondo.

N°	Izina	Uturemajambo	Amategekoy'igeamajwi
1	Umwiko	u-mu-iko	u→w/-J
2	Abantu	a-ba-antu	a→ø/-J
3	Akebo	a-ka-ibo	a+i→e
4	Imyuko	i-mi-uko	i→y/-J
5	Imbaga	i-n-baga	n→m/-b
6	Imfwati	i-n-fwati	n→m/-f
7	Impinja	i-n-hinja	n→m/-h; mh→mp mu myandikire
8	Impapuro	i-n-papuro	n→m/-p
10	Imvura	i-n-vura	n→m/-v
14	Induru	i-n-ruru	r→d/n-
15	Igihaza	i-ki-haza	k→g/-GR
16	Udushaza	u-tu-shaza	t→d/-GR
17	Inzoga	i-n-yoga	y→z/n-
18	Insibo	i-n-tsibo	t→ø/n-s
19	Inshuro	i-n-curo	c→sh/n-

20	Imfura	i-n-pfura	n→m/-p; p→ø/m-f
21	Inzuzi	i-n-uzi	Igicumbi gifata z mu nt 10.
22	Urugi	u-ru-ugi	u→ø/-j
23	inama	i-n-nama	n→ø/-n
24	inyanya	i-n-nyanya	n→ø/-ny
25	imungu	i-n-mungu	n→ø/-m

3. Imyitozo

Umwarimu asaba abanyeshuri gukora imyitozo iri mu bitabo byabo buri wese ku giti ke. Umwarimu agenzura ko abanyeshuri bari gukora imyitozo abafite ibibazo byihariye akabafasha. Iyo barangije gukora uwo mwitozo, bakosorera hamwe, ibisubizo bikandikwa ku kibaho, abanyeshuri bakabyandika mu makayi yabo.

Ibibazo n'ibisubizo:

a) Tahura amazina gakondo muri aka gace k'indirimo.

Ayo mazina gakondo ni inzira, intore, umunyoni

b) Wifashishije ingero gira icyo uvuga ku biranga izina gakondo.

Izina gakondo ni izina rusange rivuga abantu benshi (abakobwa: a-ba-kobwa) ibintu byinshi (impapuro: i-n-papuro: n→m/-p) cyangwa inyamaswa (intare: i-n-tare), ry'umwimerere w'Ikinyarwanda ritari iritirano. Ntirikomoye ku nshinga kandi rigira uturemajambo tw'ibanze dutatu.

c) Garagaza intego y'amazina mbonera gakondo akurikira n'amategeko y'igenamajwi Yakoreshejwe: amenyo, umuhungu, imfuruka, umweyo, inzuzi

Amazina	Intego(Uturemajambo)	Amategeko y'igenamajwi
Amenyo	a-ma-inyo	a+i→e
Umuhungu	u-mu-hungu	-
Imfuruka	i-n-furuka	n→m/-f
Umweyo	u-mu-eyo	u→w/-j
Inzuzi	i-n-uzi.	Igicumbi gifata z mu mazina amwe muri nt 10

IV.5.3. Amazina y'amatirano

Isomo rya gatanu: Amazina y'amatirano

Intego zihariye

Nyuma y'iri somo, umunyeshuri araba ashobora :

- Gutahura amazina y'amatirano.
- Gutandukanya amazina y'amatirano n'amazina gakondo.
- Gusesengura amazina y'amatirano agaragaza intego yayo n'amategeko y'igenamajwi.

Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu n'izindi nyandiko zivuga ku mazina y'amatirano.

1. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bibibutsa isomo baheruka kwiga kugira ngo bibinjize neza mu isomo rishya.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

a) Ni irihe somo twize ubushize?

Ubushize twize amazina gakondo.

b) Izina gakondo ni iki?

Ni izina ry'umwimerere mu kinyarwanda ritari iritirano.

c) Uturemajambo dutatu tw'izina gakondo ni utuhe?

Indomo, indanganteko n'igicumbi.

d) Mutange ingero z'amazina gakondo.

Ingero z'amazina gakondo: umuntu, umugezi, ukuboko, uburiri...

2. Uko isomo ryigishwa

Abanyeshuri bakorera icyo gikorwa mu matsinda, hanyuma bakamurika ibyavuyemo. Umwarimu asaba abanyeshuri gukora amatsinda maze bagakora igikorwa kiri mu gitabo cy'umunyeshuri.

Igikorwa:

Soma iki kiganiro hagati ya Kagabo na Mucyo maze utahuremo amazina gakondo n'amazina atari gakondo arimo. Hera ku miterere yayo, ukore ubushakashatsi utahure inshoza y'amazina y'amatirano, ugaragaze imvano y'amazina y'amatirano na zimwe mu ndimi zatije Ikinyarwanda amagambo, intego n'amategeko y'igenamajwi.

Ikiganiro: Kagabo na Mucyo mu isoko

Mucyo: Humura hano birahari; wijya kure.

Kagabo: Ese ko nta giciro gihari?

Mucyo: Dore byanditseho. Ishati ni amafaranga ibihumbi umunani naho ipantaro ni ibihumbi icumi.

Kagabo: Ndabona bidahenze. Ese amasogisi yo n'iri koti na karuvati byo bigura bite?

Mucyo: Amasogisi ni amafaranga ibihumbi bitanu, ikoti ni bitanu naho karuvat ni igihumbi.

Kagabo: Reka nkwishyure kashi ndabona nta sheke nazanye.

Mucyo: Urakoze Kaga, unsuhurize mwarimu wange.

Kagabo: Urakoze nawe. Ni aho ubutaha!

Umwarimu aha abanyeshuri igihe cyo gukora icyo gikorwa. Iyo igihe yabahaye kirangiye, umwarimu areba niba amatsinda yose yakosoye neza interuro yabahaye hanyuma agatoranya amatsinda atatu rimwe rikamurikira abandi ibyo ryakoze ku inshoza y'amazina y'amatirano, irindi rikamurika ibyo ryakoze ku imvano y'amazina y'amatirano na zimwe mu ndimi zatije Ikinyarwanda amagambo irya gatatu rikamurika ku ntego.

Igihe ayo matsinda amurika ibyo yakoze abagize andi matsinda baba bakurikiye, umwarimu abayobora abanyeshuri mu kunoza ibyo buri tsinda rimurika. Iyo bamaze kunoza ibyamuritswe, byandikwa ku kibaho abanyeshuri bakabyandika mu makayi yabo.

Urugero rw'ibisubizo byanogejwe:

Amazina gakondo: Kagabo, Mucyo, amaboko, umukara, igiciro.

Amazina atari gakondo: ibyashara, ruswa ishata, ipantaro, amafaranga, ikoti, karuvati, amasogisi, kasha, sheke, umwarimu.

a) Inshoza amagambo y'amatirano

Izina ry'iritirano ni izina ritari karemano muri urwo rurimi, ni izina ryavuye mu zindi ndimi cyangwa izina ryahawe ikintu ubusanzwe kitari gisanzwe muri urwo rurimi. Izina ry'iritirano iyo rigeze mu Kinyarwanda, rishakirwa inteko, yaba ari inshinga igashakirwa ngenga, kandi bikisanisha n'ikibonezamvugo k'Ikinyarwanda mu rwego rwo gushakirwa uturemajambo.

Kugira ngo ijambo ritirwe ryemerwe, rigomba kuba rikenewe n'abenerurimi kandi rishobora kuvugika bitagoranye. Mu itira ry'amazina kandi, ushobora gufata ijambo ukariterura uko ryakabaye, ukaryinjiza mu rurimi kamere

rigafata intego n'imiterere y'amazina y'urwo rurimi uryinjijemo. Riba rishobora kwinjirana inyito risanganywe cyangwa guhabwa indi itandukanye n'isanzwe. Indimi nyafurika zatije Ikinyarwanda amagambo kubera imihahirane n'imibanire yo guturana no gushyingiranwa. Indimi z'i Burayi zatije Ikinyarwanda amagambo kubera ubukoloni, ubucuruzi n'amadini.

b) Uturemajambo tw'amagambo y'amatirano n'amategoko y'igenamajwi akoreshwamo

Muri rusange amagambo akunze gutirwa mu Kinyarwanda ni amazina. Iyo amazina y'amatirano yinjije mu Kinyarwanda, yisanisha ku miterere y'andi mazina asanzwe mu Kinyarwanda. Bityo akavugwa nka yo kandi akagira amasaku n'intego nk'iy'amazina asanzwe mu Kinyarwanda. Amenshi mu mazina y'amatirano, iyo yinjije ahita afata intego rusange y'izina ry'Ikinyarwanda; ni ukuvuga indomo, indanganteko n'igicumbi, bityo bene ayo mazina biranagorana kuyatandukanya n'amazina gakondo kuko na yo ahita afata intego nk'iy'amazina asanzwe kandi uko imyaka igenda ihita inkomoko yayo ikagenda yibagirana. Ikindi kandi uvuga ntabanza kubaza inkomoko y'izina iri n'iri.

Ingero:

Umushoferi/abashoferi: u-mu- shoferi/ a-ba-shoferi

Umuderevu/abaderevu : u-mu-derevu/ a-ba-derevu

Umuboyi/ababoyi: u- mu-boyi/ a-ba-boyi

Umwari mu/abarimu: u-mu-arimu/a-ba-rimu...

Andi mazina y'amatirano ntagaragaza indanganteko. Akenshi na kenshi, amazina y'amatirano atagaragaza indanganteko (indangazina), aba ari mu nteko ya gatanu. Cyakora iyo agiye mu bwinshi agaragaza uturemajambo twose.

Urugero :

Ishati/amashati: i- ø -shati/ a-ma-shati

Isaha/amasaha: i- ø -saha/ a-ma-saha...

Hari andi mazina y'amatirano yinjira mu Kinyarwanda, ntashobore kugira indomo n'indaganteko ahubwo akagira igicumbi gusa (ø - ø -c). Bene ayo mazina akunze kuba ari mu nteko ya 9 agafata ubwinshi mu nteko ya 10.

Ingero:

Terefone (imwe)/ za terefone (nyinshi): ø - ø -terefoni

Tereviziyo (imwe) / za tereviziyo (nyinshi): ø - ø -tereviziyo

Radiyo (imwe) / za radiyo (nyinshi): ø - ø -radiyo...

Ikitonderwa:

- Amazina y'amatirao yemera kandi gufata ubwinshi mu nteko ya gatandatu. Iyo yafashe ubwinshi mu nteko ya gatandatu agira indomo n'indanganteko.

Ingero:

Terefoni: **Ø - Ø -terefoni**, amaterefoni: **a-ma- terefoni**

Tereviziyo: **Ø - Ø -tereviziyo** amatereviziyo **a-ma-tereviziyo**

Radiyo / amaradiyo: **Ø - Ø - radiyo/ a-ma-radiyo...**

- Amazina y'amatirano agira amategeko y'igenamajwi ateye nk'ay'amazina gakondo.

Ingero:

Intêgo

Ibyashara: i-bi-ashara

Icyashara: i-ki-ashara

Agaterefoni: a-ka-terefoni

Umwarimu: u-mu-arimu

Itegeko ry'igenamajwi

i → y/- J

i → y/- J; ky → cy mu myandikire y'ikinyarwanda

k → g/ - GR

u → w/- J

3. Imyitozo

Umwarimu asaba abanyeshuri gukora Imyitozo uri mu gitabo cy'umunyeshuri babiribabiri. Umwarimu agendagenda mu ishuri afasha abafite ibibazo byihariye. Iyo abanyeshuri barangije gukora iyo myitozo bafatanyaga n'umwarimu kuyikosora. Ibisubizo byandikwa ku kibaho, abanyeshuri bakabyandika mu makayi yabo.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo by'umwitozo:

a) Ni irihe tandukaniro riri hagati y'amazina y'amatirano n'amazina gakondo?

Amazina y'amatirano ni amazina afite inkomoko mu ndimi z'amahanga. Iyo indimi zihuriranye, ururusha urundi ingufu ni rwo rurutiza amagambo menshi bitabujije ko n'urundi na rwo rurutira. Gutira bishingira ku mushyikirano w'imico, ku madini, ku butegetsi, ku bukungu n'ibindi hagati y'indimi zinyuranye. Amazina gakondo yo ni amazina aba ari karemano mu rurimi runaka ataratiwe mu zindi ndimi.

b) Ni iki gituma ururimi rutira urundi amagambo?

Ni ubukene bw'amagambo butuma ururimi rutira urundi amagambo.

Isomo rya gatandatu: Inama

Intego zihariye

Nyuma y'iri somo, umunyeshuri araba ashobora:

- Kuvuga inshoza y'inama.
- Kugaragaza uko bategura n'uko bayobora inama.

Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu n'izindi nyandiko zigaragaza ibikorwa b'inama.

1. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo ku isomo baheruka kwiga.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

a) Ni irihe somo twize ubushize?

Ubushize twize amazina y'amatirano.

b) Tanga ingero eshanu z'amazina y'amatirano.

Amazina y'amatirano: ibyashara, ruswa ishati, ipantaro, amafaranga, ikoti, karuvati, amasogisi, kasha, sheke, umwarimu...

c) Vugamuri make amategeko agenga itira ry'amagambo mu Kinyarwanda.

Kugira ngo ijambo ritirwe ryemerwe, rigomba kuba rikenewe n'abenerurimi kandi rishobora kuvugika bitagoranye. Ni ukuvuga ko utira ijambo utari ufite mu rurimi rwawe.

2. Uko isomo ryigishwa

Reba uko imbenezamasomo ibiteganya kuri iri somo **mu ntangiriro rusange kuri 2.6**

Saba abanyeshuri gukora igikorwa kiri mu gitabo cy'umunyeshuri

Igikorwa:

Iyo umuyobozi ashaka kugira icyo ageza ku bo ayobora akoresha inama. Nimukore ubushakashatsi bwimbitse ku bijyanye n'inama musubiza ibibazo bikurikira:

- a) Inama ni iki?
- b) Inama itegurwa ite?
- c) Inama iyoborwa ite?

Umwarimu asaba abanyeshuri gukora amatsinda maze agasaba amatsinda amwe gukora ubushakashatsi ku kibazo cya mbere cyo kuvuga inama icyo ari cyo, ayandi ku itegurwa ry'inama naho ayandi ku miyoborere y'inama.

Umwarimu aha abanyeshuri igihe cyo kubikora. Iyo igihe yabahaye kirangiye, abwira itsinda rimwe kuri buri kibazo rikamurikira abandi ibyo ryakoze. Abagize andi matsinda barakurikira, bagafatanya n'umwarimu kunoza ibyo abandi bamurika. Iyo bamaze kunoza ibyamuritswe, byandikwa ku kibaho abanyeshuri bakabyandika mu makayi.

Urugero rw'ibyava mu matsinda byanogejwe:

a) Inshoza y'inama

Inama ni ikoraniro ry'abantu bateraniye hamwe bafite ingingo bigaho. Hashobora kubaho inama idasanze ; iba itateguwe bihambaye cyangwa inama isanzwe iba yateguwe cyane kubera ko idatunguranye.

b) Uko inama itegurwa

Igihe umuntu ategura inama isanzwe, agomba kwita cyangwa gutekereza ku ntego zayo; icyo inama izaba igamiye, icyo izageraho na gahunda y'ibizigirwamo. Ni yo mpamvu agomba gutegura ibikoresho bizamufasha kuyinoza. Bimwe mu bigomba kwitabwaho ni ibi bikurikira:

- Gutegura aho inama izabera mbere, hakurikijwe umubare w'abazayizamo.
- Gutegura icyumba k'inama (intebe, ameza ndetse no kuhagirira isuku) ukurikije aho abazaza mu nama bazicara nko mu ishuri, ku ruziga, ku gice cy'uruziga n'aho abayobozi bicara.
- Guteganya icyo kwandikaho niba ari ngombwa; ikibaho, amakaye cyangwa ikindi kintu cyose cyatuma abari mu nama bashobora gukurikira (nko kwitabaza ikoranabuhanga niba ari ngombwa).

Nyuma yo gutekereza no gutegura ibikoresho bikenewe, utegura inama akurikizaho gutegura inama nyirizina. Agomba kwibanda ku bintu bikurikira:

- Gutegura ibizigirwa mu nama bikorwa n'umuyobozi cyangwa se bigakorwa n'akanama runaka yashyizeho.
- Mu gutegura ingingo z'ingenzi ni byiza kuzitondekanya uherye ku zifite agaciro kurusha izindi kuko iyo igihe kibaye gito, iby'ingezi biba byarangiyeye.
- Gutumiza inama no kohereza gahunda yayo mbere y'igihe (hari igihe abatumiwe batanga ibitekerezo cyangwa bakibutsa indi ngingo yagombaga kuzigirwamo.)
- Ni byiza ko hagati yo gutumiza inama n'inama ubwayo habonekamo igihe kugira ngo abantu babashe kuyitegura.

c) Ibikorwa byo kuyobora inama

Kuyobora inama ni umurimo ukorwa na nyiri ukuyitumiza cyangwa umubereye mu mwanya (umuyobozi mu rwego rwe). Buri muntu wese uba

yitabiriye inama aba afite icyo ashinzwemo: abayitumiwemo baba bafite inshingano zo kumva no gutanga ibitekerezo byabo. Umuyobozi w'inama atangiza inama kandi akanayiyobora.

Inama igira ibice by'ingenzi bigenda bikurikirana, kandi uyiyo boye akaba agomba gukurikirana neza ngo hatagira igisimbukwa, cyanecyane ko ari we ugomba kurangiza kimwe agatangiza ikindi.

Muri rusange ibice by'inama bikurikirana bitya:

- Gusuhuzanya no gutanga ikaze;
- Kuvuga igihe inama iza kumara no kuvuga urwego inama yatumiwemo;
- Kurebera hamwe ko umubare w'abayitumiwemo bahageze uhagije kugira ngo ibe yatangira byemewe n'amategeko (iyi bitatu bya kane by'abatumirwa bahari nta cyayibuza gutangira);
- Kumva impamvu z'abataje niba bahari ;
- Gutangira inama nyirizina : kuganira ku mirongo mikuru mikuru no kubyemeranyaho. Abitabiriye inama bashobora no kongerwaho izindi ngingo iyo bisabwe.
- Inama nyirizina irarimbanya ari nako ikorerwa inyangikomvugo, byarangira gusuzumwa hakigwa ku ngingo imwe ku yindi.
- Uwatumiye inama cyangwa umuhagarariye atanga inshamake y'ibyemezo byumvikanyweho mu nama.
- Inama isozwa n'uwayitumiye cyangwa umuhagarariye igihe uwayitumiye yabimuhereye uburenganzira: ashimira abayitabiriye akanabasezerera ndetse akabanza kubaha amatangazo iyo ahari.

Ikitonderwa:

- Kugira ngo inama ishyirwe mu bikorwa uyobora inama agomba kugira izi ndangagaciro igihe ayoboye inama:
Kwirinda kuba umunyagitugu;
Kutagira uruhande abogamira;
Kumva ibitekerezo by'abatumirwa akabijora kandi akabigorora igihe ari ngombwa.

Agomba kuba ari umuhanga mu byo avuga adahuzagurika icyo atazi agasaba ukizi mu batumirwa kugisobanura.
- Imyanzuro y'inama ifatwa nk'aho ari ikemezo cya buri wese mu baje mu nama.
- Inama igomba kurangwa n'ikinyabupfura, ubworoherane n'umusanzu wa buri wese mbega inama ntabwo ari igihe cy'amatangazo.

3. Umwitozo

Umwarimu asaba abanyeshuri, bari mu matsinda, gukora umwitozo uri mu gitabo cy'umunyeshuri. Umwarimu agenzura uko abanyeshuri bakora umwitozo abafite ibibazo byihariye akabafasha, hanyuma bakawukosorera hamwe, ibisubizo bikandikwa ku kibaho, abanyeshuri bakabyandukura mu makayi.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

Erekana uko wategura inama n'uko wayikoresha.

a) Uko nategura inama

Kugira ngo inama igende neza nakora ibi bikurikira:

- Gutegura ibizigwa mu nama, nkurikije inama yabanje niba ihari.
- Gushyiraho urutonde rw'abazatumirwa n'impamvu batumiwe no kubatumira;
- Gutegura, ahantu, ibikoresho, n'ibindi bizakerwa.

b) Uko nakoresha inama:

- Guha ikaze abashyitsi ndetse n'abasangwa no kubaha umwanya wo kwibwirana;
- Kubagezaho ibiri ku murongo w'ibyigwa no kubabaza niba hari ibyo bongeraho; hanyuma tukiha igihe iri bumare kugira ngo itarambirana;
- Kubagezaho ibyateguwe;
- Kubaha umwanya wo gutanga ibitekerezo ku ngingo zavuzweho;
- Gusaba umwanditsi w'inama gusoma imyanzuro y'inama no gusaba ko abari mu nama bayikorera ubugororangingo aho biri ngombwa;
- Gusoba inama mbashimira ubwitange bwabo.

Abaje mu nama bashyira umukono ku nyandiko mvugo y'iyo nama.

Isomo rya karindwi: Inyandiko mvugo

Intego zihariye

Ahereye ku rugero rw'inyandiko mvugo yahawe, nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora:

- Gusobanura inyandiko mvugo icyo ari cyo.
- Gukora inyandiko mvugo y'inama yagiyemo.

Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu n'izindi mfashanyigisho zirimo inyandiko mvugo mvugo.

1. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo ku isomo bize rijyanye n'inama.

Urugero rw'ibibazo:

a) Ni irihe somo twize ubushize?

Ubushize twize inama, uko bayitegura n'uko bayiyobora.

b) Kuyobora inama bikorwa na nde?

Kuyobora inama ni umurimo ukorwa na nyiri ukuyitumiza cyangwa umubereye mu mwanya (umuyobozi mu rwego rwe).

c) Ni izihe nshingano z'abatumiwe mu nama?

Buri muntu wese uba yitabiriye inama aba afite icyo ashinzwemo: abayitumiwemo baba bafite inshingano zo kumva no gutanga ibitekerezo byabo. Umuyobozi w'inama atangiza inama kandi akanayiyobora.

2. Uko isomo ryigishwa

Reba uko imbenezamasomo ibiteganywa kuri iri somo **mu ntangiriro rusange kuri 2.6**

Saba abanyeshuri gukora igikorwa kiri mu gitabo cy'umunyeshuri

Igikorwa

Ugendeye ku ngingo zatanzwe haruguru, tondeka neza izo nteruro ukurikije igitekerezo gikwiye kubanza n'icyakurikiraho. Hera ku buryo utondetse ibyo bikorwa maze, ukore ubushakashatsi utahure inshoza y'inwandiko mvugo, ibice by'inwandiko mvugo n'uko inwandiko mvugo ikorwa.

Gukora igenagaciro ry'umuganda mu kwezi kwa Mutarama

Uko inama yagenze

Gusuzuma imikorere y'abayobozi b'imirenge

Abitabiriye inama

Utuntu n'utundi

Ibyari ku murongo w'ibyigwa

Inwandiko mvugo y'inama ya Komite Nyobozi y'Akarere na Bwakira yo ku wa 12 Gashyantare 2016

Gusuzuma raporo z'ubwitabire bw'umuganda

Abanyeshuri bakorera icyo gikorwa mu matsinda, hanyuma bakamurika ibyavuyemo. Umwarimu aha abanyeshuri igihe cyo kubikora, akanabarangira

ibitabo binyuranye bakoresha. Iyo igihe yabahaye kirangiye, abwira itsinda rimwe kumurika ibyo ryakoze ku nshoza y'inyandiko mvugo, irindi ku bice by'inyandiko mvugo, irindi uko inyandiko mvugo ikorwa, abagize andi matsinda bagakurikira, umwarimu akabayobora mu kunoza ibyo iryo tsinda rimurika. Iyo bamaze kunoza ibyamuritswe, byandikwa ku kibaho abanyeshuri bakabyandukura mu makayi.

Urugero rw'ibyanogejwe:

a) Inshoza y'inyandiko mvugo

Inyandiko mvugo ni umwandiko uvuga ibyakozwe, ibyabaye cyangwa ugasubira mu byo uwandika yabonye cyangwa se yanagizemo uruhare mu nama. Iyo urebye abo inyandiko mvugo igenewe, usanga hari uburyo bubiri ikorwamo:

- Inyandiko mvugo igenewe umuntu wari uhari igihe ibikorwaho inyandiko mvugo byabaga, kugira ngo atibagirwa ibyabaye abone uko abyigaho neza cyangwa ashyire mu bikorwa ibyumvikanweho.
- Inyandiko mvugo igenewe umuntu utari uhari kugira ngo amenye ibyavugiwe cyangwa ibyakorewe aho atari ari.

b) Ibice bigize inyandiko mvugo n'uko ikorwa

Inyandiko mvugo y'inama igaragaza ibice bine by'ingenzi: umutwe, abari mu nama, ibyari ku murongo w'ibyigwa n'uko inama yagenze muri make.

- Umutwe

Ugaragaramo iyo nama iyo ari yo n'igihe yabereye mu magambo make.

- Abari mu nama

Muri iki gice inyandiko mvugo igaragaramo urutonde rw'abitabiriye inama bose. Iyo atari benshi cyane bagaragazwa mu ntagiriro y'inyandiko mvugo. Ariko iyo abitabiriye inama ari benshi cyane bashyirwa ku mugereka w'inyandikomvugo y'iyi nama. Muri iki gice kandi hashobora no gushyirwamo abatarayitabiriye bafite impamvu cyangwa batayifite.

- Ibyari ku murongo w'ibyigwa

Muri iki gice, ukora inyandiko mvugo arondora ibyo inama yagombaga kwigaho byose nk'uko biba byavuzwe n'umuyobozi w'inama ndetse n'ibindi byifujwe n'abari mu nama ko byajya mu tuntu n'utundi; ibitari byateganijwe n'umuyobozi w'inama.

- Uko inama yagenze

Muri iki gice ukora inyandiko mvugo yandika muri make icyo bumvikanye kuri buri ngingo. Ntiyandika ibyo buri muntu yavuze, ahubwo yandika gusa

umwanzuro wafashwe kuri buri ngingo yari ku murongo w'ibyigwa kandi bikandikwa ku buryo bwumvikana neza adashyiramo ibitekerezo bye.

Ikitonderwa

Ibindi bigomba kugaragara mu nyandiko mvugo ni aho inama yabereye, urwego inama yateranyemo, impamvu y'inama, igihe yatangiriye n'igihe yarangiriye.

Inyandikomvugo ntajyamo ibitekerezo bwite by'uyikora. Ni umwandiko uvuga ibyabaye utagize icyo uhindura.

3. Umwitozo

Umwarimu asaba abanyeshuri, bari mu matsinda, gukora Umwitozo iri mu gitabo cy'umunyeshuri. Umwarimu agenzura uko abanyeshuri bakora umwitozo abafite ibibazo byihariye akabafasha, hanyuma bakawukosorera hamwe, ibisubizo bikandikwa ku kibaho, abanyeshuri bakabyandika mu makayi.

Urugero rw' umwitozo n'uko wakosorwa:

Itabire inama runaka maze uyikorere inyandiko mvugo

Uko uwo umwitozo ukorwa:

Uyu mwitozo ukorerwa mu matsinda.

Kubera ko abanyeshuri bahagarariye abandi ari bo bemerewe kwitabira inama z'ababyeyi, umwarimu azasabira uburenganzira abanyeshuri b'ishuri rye maze bitabire inama y'ababyeyi ku kigo (ashobora ariko nanone kureka abanyeshuri bakajya mu nama aho yaba yabaye hashoboka kandi bakwemererwa kuyijyamo). Inama abanyeshuri bitabiriye ni yo bakorera inyandiko mvugo. Umwarimu na we agomba kuba yitabiriye iyo nama kugira ngo azabashe gukosora inyandikomvugo abanyeshuri bakoze.

Iyo barangije gukora inyandikomvugo, buri tsinda risomera imbere y'abandi inyandiko mvugo ryakoze, umwarimu akareba ko bubahirije amabwiriza ijyanye no kwandika inyandiko mvugo, agafatanya n'abanyeshuri gutanga ubujyanama ngarukirane kuri buri nyandikomvugo.

IV.5.4. Umwitozo w'ubushobozi ngiro bw'umunyeshuri

Mbere yo gufatanya n'abanyeshuri gukora inshamake y'umutwe no gutanga isuzuma risoza umutwe wa mbere, umwarimu aha abanyeshuri umwitozo wo gusuzuma ubushobozi ngiro bwabo. Uyu mwitozo awubaha nk'umukoro ukazakosorwa mbere yo gutanga isuzuma.

Urugero rw'umwitozo:

Ishyire mu mwanya w'umuyobozi w'ikigo k'ishuri maze utegura gahunda y'inama y'abarimu kandi uyiyobore. Iyo nama iraba ifite insanganyamatsiko yo kwirinda ruswa n'akarengane. Kora inyandiko mvugo y'iyi nama.

Uko umwitozo uzakorwa n'uko uzakosorwa:

Umwarimu ashya abanyeshuri mu matsinda, agasaba abanyeshuri gutegura inama y'abarimu. Mu matsinda yabo basobanurirana uko bayobora iyi nama.

Nyuma y'ibyo, umunyeshuri wo mu itsinda rimwe arishyira mu mwanya w'umuyobozi w'ikigo, abandi bage mu mwanya w'abarimu. Abarimu bose baraba ari abanditsi b'inama. Umwarimu araba ari muri iyi nama akurikirana uko uri mu mwanya w'umuyobozi w'ikigo ayobora inama n'uko abandi bagira uruhare mu nama batanga ibitekerezo binyuranye ku nsanganyamatsiko yo kwirinda ruswa n'akarengane.

Ibyo birangiye, abanyeshuri basubira mu matsinda yabo maze bagakora inyandiko mvugo bazasomera abandi.

IV.6. Inshamake y'ibyizwe mu mutwe wa kane

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bituma basobanukirwa iby'ingenzi bikubiye mu mutwe wa gatandatu bityo bikabafasha gukora inshamake.

Urugero rw'inshamake yakorwa:

- Muri uyu mutwe twasomye tunasesengura umwandiko uvuga ku nsanganyamatsiko yo kurwanya ruswa n'akarengane.
- Twungutse amagambo menshi avuga ku nsanganyamatsiko yo kurwanya ruswa n'akarengane.
- Muri uyu mutwe kandi twabonye inshoza y'amazina y'amatirano, amategeko agenga itirwa ry'amazina, indimi zatije Ikinyarwanda n'uturemajambo - Twasobanukiwe inama icyo ari cyo, uko itegurwa n'uko iyoborwa.
- Twabonye kandi uko bakora inyandiko mvugo y'inama.

IV.7. Isuzuma risoza umutwe wa kane

Ibigenderwaho mu isuzuma risoza umutwe wa gatandatu

Kugira ngo umunyeshuri akore isuzuma agomba kuba afite ubushobozi bwo:

- Gusesengura umwandiko agaragaza ingingo ziwukubiyemo.
- Gukoresha mu buryo bunyuranye amazina gakondo n'amatirano no kuyasesengura.
- Gutegura inama no kuyiyobora.
- Gukora inyandiko mvugo y'inama yakurikiye.

Umwarimu asaba abanyeshuri gukora isuzuma buri wese ku giti ke riri mu gitabo cyabo. Iyo barangije kurikora buri wese aramukosora akareba ibibazo byihariye afite kugira ngo amufashe.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo by'isuzuma

I. Ibibazo byo kumva no gusesengura umwandiko

a) Ni akahe kamaro k'uburere mboneragihugu?

Uburere mboneragihugu bfitte akamaro ko gutoza gukunda Igihugu.

b) Ni ibihe bintu bitanu byibuze biranga umwenegihugu ugikunda?

Bimwe mu bintu biranga umuntu ukunda Igihugu, birimo: guhorana ingamba zo guhindura abandi, abaganisha ku mikorere ya kirwanashyaka; kubahiriza uburenganzira bw'abandi nk'uko yifuza ko ubwe bwubahirizwa; kuzirikana ko abantu bose bareshya imbere y'amategeko; kuzirikana ko hari byinshi byiza byasizwe n'Abakurambere bityo akumva ko agomba kwishyura iryo deni nawe akagira icyo asiga akoze abazavuka nyuma bakazabiheraho. Agomba kandi gugikorera nta kwiganda; gushishikazwa no gushaka ibisubizo by'ibibazo biriho; kutagambanira Igihugu; kwitangira Igihugu ukaba wanagipfira bibaye ngombwa; n'ibindi.

c) Erekana inkingi uburere mboneragihugu bwubakirwaho.

Inkingi zubakirwaho uburere mboneragihugu ni amateka y'Igihugu, umuco w'Igihugu, indangagaciro z'Igihugu hamwe n'ikerekezo k'Igihugu.

d) Muri uyu mwandiko ni iyihe nsanganyamatsiko nkuru irimo:

Insanganyamatsiko iri muri uyu mwandiko ni ugukunda Igihugu.

e) Ni izihe ingingo z'ingenzi ziri muri uyu mwandiko:

Ingingo z'ingenzi ziri muri uyu mwandiko:

- Icyo gukunda Igihugu ari cyo;

- Umunyagihugu ugaragara ho gukunda Igihugu abikuye ku burere mboneragihugu;
- Intego ya buri gihugu yo kugira umunyagihugu watojwe neza uburere mboneragihugu;
- Indangagaciro zinyuranye ziranga umunyagihugu ugikunda;
- Inkingi zubakirwaho uburere mboneragihugu;
- Agaciro k'uburere mboneragihugu mu kubanisha umunyagihugu n'Igihugu ke.

f) Ni irihe somo ukuye muri uyu mwandiko?:

Isomo nkuye muri uyu mwandiko ni uko gukunda Igihugu atari ugukunda ubutaka bwambaye ubusa ahubwo ari ugukunda abatuye n'ibidukikije, umuco wacyo no guharanira iterambere ryacyo aho ndi hose.

II. Ibibazo by'inyunguramagambo

a) Sobanura aya magambo uhereye ku mwandiko

- **Uburere mboneragihugu:** uburere bubereye Igihugu, bugihesha ishema, butuma gikundwa, cyubahwa, kikanagendwa. Uburere mboneragihugu bugamije kubaka, gushimangira, gukomeza ubumenyi bw'abanyagihugu ku bireba Igihugu cyabo.
- **Igihugu:** Kirangwa n'ubutaka bufite imbibi zizwi, amateka n'ubutegetsu buhuriweho n'abagituye, ibirango bose bibonamo, umuco, ururimi n'imyemerere bitandukanye n'iby'abandi, umutungo kamere usangiwe ariko kandi cyane, Igihugu kikarangwa n'abagituye.
- **Guhuga:** Kwibagirwa by'umwanya muto; kuba wibanze ku murimo by'akanya gato ntihagire ikikurangaza; kumenyera ikintu wakibura ukamererwa nabi; kutagira ishya (mahirwe) .
- **Uruhererekane:** Ikintu cyabaye karande kiva ku muntu mijya ku wundi, kiva ku kintu kijya ku kindi ntigicike, inyigisho abakera bagiye basigira abandi ho umurage.
- **Amacakubiri:** Ubwumvikane buke buvuka hagati y'abantu bari basanzwe bumvikane; inzira zibyaye amahari.

b) Tanga ingwizayito byibura eshatu z'ijambo agaciro.

- icyabahiro umuntu afite.
- Uburemere bw'ifaranga.
- Akombe umwami yaciragamo.

III. Ibibazo ku mazina gakondo no ku mazina y'amatirano

a) Subiza ukoreshuje “ni byo”cyangwa “si byo”

- Kuvuga uvanga indimi byerekana ko uzi gutira bisanzwe. **Si byo.**
- Utira ijambo iyo irivuga icyo ushaka rikunanira kuvuga neza bityo bigatuma udashobora kwisobanura uko bikwiye. **Si byo.**
- Utira ijambo iyo irivuga icyo ushaka ari rirerire cyane mu rurimi rwawe. **Si byo.**
- Utira ijambo iyo irivuga icyo ushaka, riri mu rurimi rwawe. **Si byo.**
- Utira ijambo ry'icyo ushaka, ariko kidasanzwe mu mucu no mu rurimi rwawe. **Ni byo.**
- Izina ry'iritirano buri gihe ryinjirana inyito yaryo risanganywe mu rundi rurimi ntihinduke. **Si byo.**

b) Tahura amazina gakondo nibura 6 mu nteruro zikurikira, ugaragaze intego yayo n'amategeko y'igenamajwi yubahirijwe.

- Umwami Kigeri IV Rwabugili ni umwe mu ntwari z'u Rwanda.
- Mu mutungo kamere w'Igihugu cyacu harimo ubutaka, amabuye y'agaciro, amazi n'ibidukikije.
- Ishuri cyacu rifite ibitabo bihagije.
- Abaturarwanda bagomba kurangwa n'ishyaka ryo gukunda Igihugu.

Amazina gakondo	Intego/ Uturamajambo	Amategeko y'igenamajwi
Umwami	u-mu-ami	u→w/-J
Igihugu	i-ki-hugu	k→g/-GR
Ubutaka	u-bu-taka	-
Amabuye	a-ma-buye	-
Ishuri	i-∅-shuri	-
Ibitabo	i-bi-tabo	-
Ishyaka	i-∅-shyaka	-

IV.8. Ibikorwa by'inyongera

IV.8.1 Umwitozo nzamurabushobozi

Soma umwandiko ukurikira usubize ibibazo byawubajijweho.

Umwandiko: Umusanzu ubereye u rwanda

Hariho umugabo w'umuhinzi wa kawa, akagira abana babiri ari bo Buhanga na Karenzi. Nuko abo bahungu be bamaze gukura bamubaza impamvu

abaturage bamutangarira. Se abasubiza ko mu mabyiruka ye yaranzwe no gukunda umurimo, kubana neza n’abandi no kuganira bungurana ibitekerezo, ubunyamugayo, ubutwari n’ishyaka ryo gukunda igihugu.

Yakomeje ababwira ko ubwo babashije kwiga bagomba kujya biga kubaho no kubana kuko ari byo nkingi y’ubumwe mu bantu. Umuntu nyawe arangwa n’ubupfura mu bandi akamenya gutandukanya ikibi n’ikiza, akavugisha ukuri akicisha bugufi kandi akagira urugwiro aho ari hose. Ubuhinzi bwe bwatumye abarihira amashuri bese barangiza kwiga.

Ntibyatizze, Karenzi arangije amashuri aba umunyamabanga nshingwabikorwa w’akagari maze ayobora neza abaturage abashishikariza gukorera ku mihigo, gukunda umurimo no kuwunozza maze akagari gatera imbere. Ku rundi ruhande, Buhanga na we yabaye umuporisi maze aharanira ko umutekano w’abaturage wabungabungwa. Mu murenge yakoreragamo yarwanyaga ruswa n’igisa na yo cyose. Uwabonaga aba bana bari kumwe mu bihe bisanzwe yahitaga abyibwira kuko bakurikije imico ya se ubabyara maze babaho mu buzima bubereye abaturage bese. Uyu ni wo musanzu ubereye u Rwanda.

I. Ibibazo byo kumva no gusesengura umwandiko

a) Ni iki wigiye kuri uyu mwandiko?

Uyu mwandiko unyigishije ibi bikurikira: kugira ubutwari, kuba inyangamugayo, kurwanya ruswa, kuvugisha ukuri no gukorera ku mihigo,

b) Umugabo uvugwa mu mwandiko yakora aya murimo ki?

Umugabo uvugwa muri uyu mwandiko yari umuhinzi wa kawa.

c) Ni izihe ngaruka za ruswa?

Ruswa imunga ubukungu bw’igihugu, iteranya abantu, itesha agaciro,

d) Ese kuba inyangamugayo ni byiza? Sobanura.

Kuba inyangamugayo ni byiza. Bituma wubahwa, ugirirwa ikizere, kundwa, ubana neza n’abandi, ubaho neza ugasaza utandavuye.

e) Imihigo ni iki?

Imihigo ni intego cyangwa imigambi y’ubutwari umuntu yiyemeza kugeraho. Ni ibikorwa by’ibanze umuntu ateganya kuzakora bikarangira abigezeho.

II. Ibibazo by’inyunguramagambo

Uzurisha amagambo akwiriye dusanga mu mwandiko (ruswa, inyangamugayo, imihigo, igihe, umusanzu)

- **Imihigo** yihutisha iterambere
- Kuvugisha ukuri, umurava n’ubutwari ni byo biranga **inyangamugayo**.
- Ni byo koko **ruswa** imunga ubukungu bw’igihugu.
- Iyo dukoresheje neza **igihe**, tugatanga amakuru ku gihe bituma dutera imbere.
- Gutanga **umusanzu** mu kubaka igihugu ni inshingano za buri wese.

III. Ibibazo ku nama n’inyandiko mvugo

Vuga bimwe mu bigomba kwitabwaho mu gutegura inama.

- Gutegura mbere aho inama izabera, hakurikijwe umubare w’abazayizamo.
- Gutegura icyumba k’inama (intebe, ameza ndetse no kuhagirira isuku) ukurikije aho abazaza mu nama bazicara nko mu ishuri, ku ruziga, ku gice cy’uruziga n’aho abayobozi bicara.
- Guteganya icyo kwandikaho niba ari ngombwa; ikibaho, amakaye cyangwa ikindi kintu cyose cyatuma abari mu nama bashobora gukurikira (nko kwitabaza ikoranabuhanga niba ari ngombwa).

IV.8.2. Umwitozo nyagurabushobozi

Ungurana ibitekerezo na bagenzi bawe kuri iyi nsanganyamatsiko ikurikira maze uzaganirire bagenzi bawe mutari kumwe mu itsinda uvuge umwanzuro mwafashe:

“Kurwanya ruswa n’akarengane ni umusingi w’iterambere rirambye ry’igihugu.”

Umwarimu arareba niba mu mwanzuro abanyeshuri bafashe hagaragaramo ingingo zerekeye akamaro ko kurwanya ruswa n’akarengane no gukunda igihugu.

Urugero rw’ibisubizo

- Abantu bagomba kurwanya ruswa bitabira umurimo
- Gukunda igihugu bigomba kugaragarira mu bikorwa byo kwiteza imbere ,
- [...]

IV.8.3 Imyitozo y’inyongera

1) Shaka mu nteruro zikurikira amagambo y’amatirano, maze werekane intego n’itegeko ry’igenamajwi.

- Ishuri ryacu rihora ryesa imihigo kuko abanyeshuri bose bagize impamyabushobozi zibemerera kujya muri kaminuza za Leta.

- b) Muri iki gihe intwari aho kwambikwa impeta nk'umudende, bambikwa imidari inyuranye.
- c) Imisoro ni ngombwa kuko ikoreshwa mu kubaka amashuri, ibibuga by'indege, kwishyura imishahara... bityo Igihugu kigatera imbere mu buryo bwihuse.

Izina	Intêgo	Itegeko ry'igenamajwi
Ishuri	i-ø-shuri	Nta tegeko
Abanyeshuri	a-ba-nya-i-ø-shuri	a + i → e
Inota	i-ø-nota	Nta tegeko
Amashuri	a-ma-shuri	Nta tegeko
Leta	ø - ø - leta	Nta tegeko
Imidari	i-mi-dari	Nta tegeko
Imisoro	i-mi-soro	Nta tegeko
Indege	i-n-dege	Nta tegeko

2) Hanga umwandiko utarengeje imirongo mirongo itanu ku nsanganyamatsiko zikurikira:

- a) Gukunda Igihugu no kuzirikana ibyiza ba sogokuru badusigiye byerekana umwenegihugu mwiza.
- b) Erekan ibikorwa bigaragara biranga umuntu urwanya ruswa n'akarengane.
- c) Igihugu cy' u Rwanda cyashyizeho uburyo bwo guha icyubahiro intwari ziba zarakoze ibikorwa by'indashyikirwa mu gukunda Igihugu. Byerekane ushingiyeye ku mateka.

Umwarimu areba ko abanyeshuri bagaragaje ingingo zisabwa kandi ko umwandiko wubahirije uturango tw'ihimbamwandiko.

IV.9 Amakuru y'inyongera

Imvano y'amazina y'amatirano

Kuva kera Abanyarwanda bashyikiranaga n'abaturage b'ibihugu bidukikije, bitewe n'ubucuti ubuhake, guhaha cyangwa gushyingirana. Ibi byatumye Ikinyarwanda kinjiza amagambo avuga ibintu bimwe byabaga byadutse mu Rwanda. Byongeye kandi, kuva mu ntangiriro y'ikinyejana cya makumyabiri, abanyaburayi batangiye kuza mu Rwanda bazanywe n'amadini, ubukoloni, ubucuruzi n'ubucukuzi bw'amabuye y'agaciro, ubuhinzi n'ibindi. Ibyo byatumye zimwe mu ndimi z'i Buraya zinjiza amagambo mu Kinyarwanda.

Zimwe mu ndimi zatije Ikinyarwanda amagambo

a) Indimi nyafurika

Ingero:

Ururimi	Izina ry'iritirano	Izina ry'amahanga
Iringara	Umusoro(byo gusora) Inkaranka (ubunyobwa) Umusara (umurimo)	Mosolo Kalanga Mosala
Ikigande	Igikaju (igisheke) Indogobe Igikwasi Amashanyarazi...	Ekikajo Endogoyi Ekikwasi Amashanyarazi...
Igiswayire	Ibyashara Umwariimu Itara Umusingi Inema Ikizibaho (igitambaro) Urukuta isaha...	Biashara Mwalimu Taa Msingi Neema Kisbau Ukuta Saa...

b) Indimi z'i Burayi

Ururimi	Izina ry'iritirano	Izina ry'amahanga
Ikidage	Ishuri Ibobere Umudage...	Schule Büber Dag...

Igifaransa	Sheki Ruswa Ipantaro Amafaranga Karuvati Ikamyoneti Iferi Umushwari Ishashi Ishakoshi Akabari Itushi Gukoroniza...	Chèque Recois Pantalon Franncs Cravat Camionnette Frein Mouchoir Sachet Sacoche Cabaret Touche Coloniser...
Icyongereza	Ishati Amasogisi kashi Umuboyi Mitingi	Shirt Soks cach boy Meeting
Ikiratini	Misa Umufaratiri Kiriziya Isakaramentu Abusorosiyo Itegura (bubakisha)	Missa Frater Ecclesia Sacramentum Absolution Tegula
Igifurama	Gasopo Gafurudomo (igitutsi) Kongoreshi (indwara y'inka)...	Gas op God fur dom Congoleesch...

Amategeko agenga itira ry'amazina

Kugira ngo ijambo ritirwe ryemerwe, rigomba kuba rikenewe n'abenerurimi kandi rishobora kuvugika bitagoranye. Ni ukuvuga ko utira ijambo utari ufite ubusanzwe mu rurimi rwawe. Iyo atari ibyo uba ukoze ikosa ry'inozamvugo ryo kuvanga indimi mu gihe bitari ngombwa, bitewe n'impamvu zinyuranye; ubwirasi, kugaragaza ko wize, kwereka undi ko ururimi azi nawe uruzi, ... Ijambo ritiwe rigenekerezwa ku nyemvugo z'Ikinyarwanda, rigafata amasaku

nk'ay'Ikinyarwanda, ryaba ari izina rikagenerwa inteko, yaba ari inshinga ikagenerwa umuzi. Niba ijambo ritiwe ari icyongereza cyangwa ikidage, bitewe n'uko izo ndimi zisanzwe zifite amasaku atandukanye n'ay'Ikinyarwanda, rigomba kwinjira mu Kinyarwanda rifite amasaku abenerurimi dusanzwe tumenyereye. Mu itira ry'amazina kandi, ushobora gufata ijambo ukariterura uko ryakabaye, ukaryinjiza mu rurimi kamere rigafata intego n'imiterere y'amazina y'urwo rurimi uryinjijemo. Riba rishobora kwinjirana inyito risanganywe cyangwa guhabwa indi itandukanye n'isanzwe.

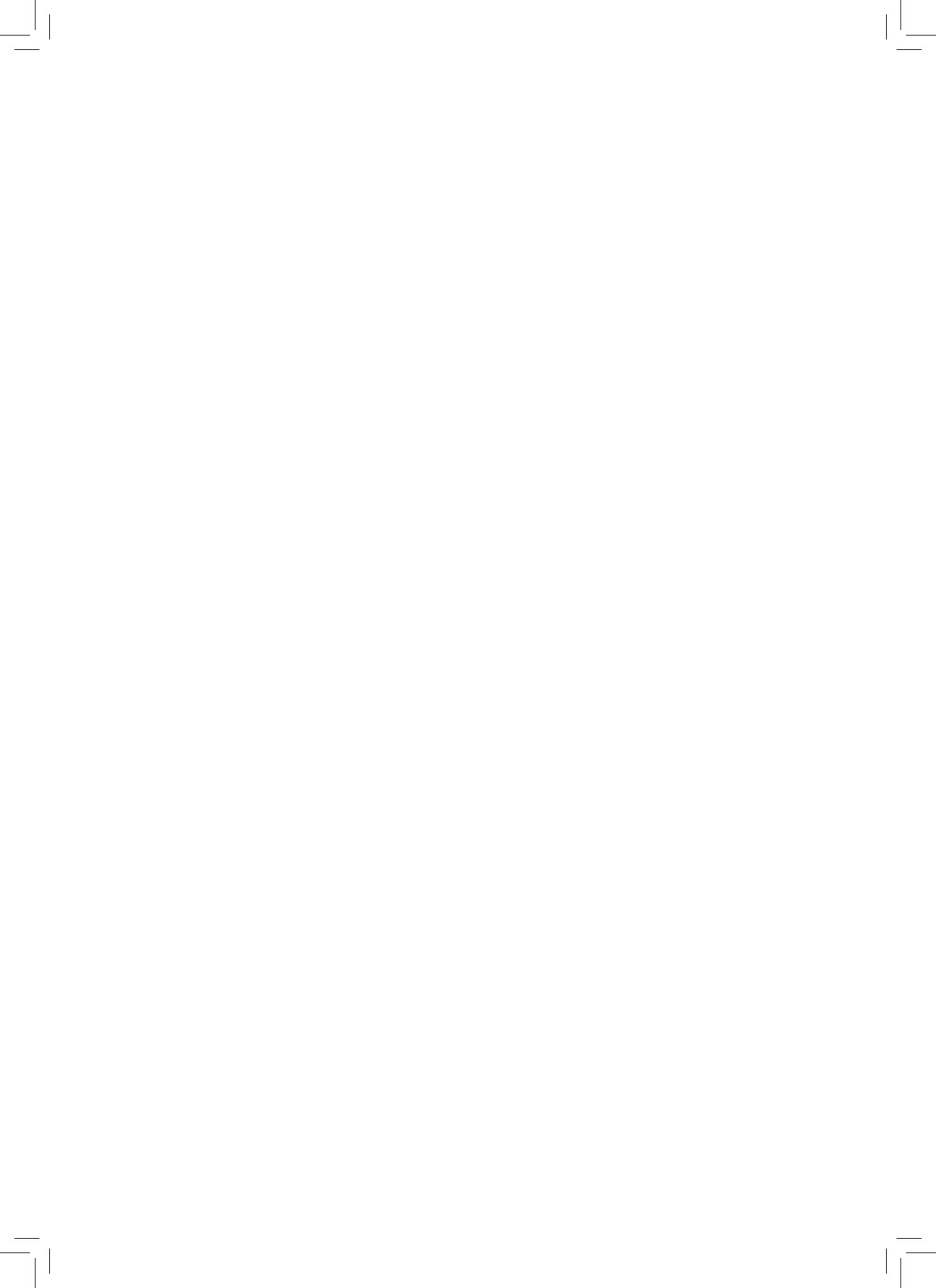
Ingero

Driver umuderevu

Blanket ikiringiti

Chauffeur umushoferi

Shirt ishati...

V.1. Ubushobozi bw’ingenzi bugamijwe

- Gusesengura indirimbo ivuga ku gukunda umurimo atahura ingingo z’ingenzi n’uturango twayo.
- Guhanga indirimbo zitandukanye zivuga ku gukunda umurimo.
- Kwandika mu nyandiko nyejwi na nyemvugo amagambo n’interuro.

V.2. Ibyo umunyeshuri yagombye kuba azi

- Inshoza y’indirimo n’ururango twayo
- Ikeshamvugo riboneka mu ndirimbo
- Kwandika amagambo arimo amajwi yoroheje mu nyandiko nyejwi n’inyandiko nyemvugo.

V.3. Ingingo nsanganyamasomo

Ingingo nsanganyamasomo	Aho igaragara muri uyu mutwe
Uburinganire n’ubwuzuzanye	Iyi ngingo nsanganyamasomo iragaragarira mu bivugwa mu mwandiko “ Umurunga w’iminsi” aho umuhanzi abwira ikibondo ke. Buri mwana wese ararebwa n’iyi nshingano yo kwitabira umurimo. Yaba umukobwa cyangwa umuhungu arabishoboye kandi ni inshingano za buri wese.
Uburezi budaheza	Iyi ngingo nsanganyamasomo iragaragarira mu bivugwa mu mwandiko “Umurunga w’iminsi” igihe umwarimu yigisha yita kuri buri mu nyeshuri wese.
Umuco w’amahoro n’indangaciro	Iyi ngingo nsanganyamasomo igaragarira mu bivugwa mu mwandiko “Umurunga w’iminsi” aho avuga ngo: guteka umutwe ni umwanda.....Bihira bake.

Umuco w'amahoro	Iyi ngingo iragaragarira mu mwandiko n'ibikorwa bitandukanye by'imyigire n'imyigishirize.
-----------------	---

V.4. Igikorwa cy'umwinjizo

Umwarimu aha abanyeshuri igikorwa kibinjiza mu nsanganyamatsiko y'umutwe.

Urugero rw'igikorwa n'urugero rw'ibisubizo:

Ushingiye ku mwandiko ukurikira, sobanura impamvu gukunda umurimo ari ingira kamaro mu mibereho y'abantu.

Gukunda umurimo ni ingirakamaro kuko bituma abantu batara imbere ari na byo bituma Igihugu gutera imbere muri rusange. Iyo abantu biteje imbere, bituma abantu babana mu mahoro kuko akenshi iyo abantu badafite icyo bakora ubukene burabokama maze ugasanga abantu bishora mu bikorwa by'urugomo n'ubugizi bwa nabi basagarira abagize icyo bafite. Ni yo mpamvu buri wese akangurirwa gukora n'udafite icyo akora akagishakisha yihangira umurimo.

V.5. Amasomo ari mu mutwe wa gatanu n'igihe agenewe

Umutwe wa gatanu: Gukunda umurimo		Umubare w'amasomo: 4
Umwandiko: Umurunga w'iminsi		
Amasomo	Intego rusange	Umubare w'amasomo
Isomo rya mbere: Gusoma, gusobanura, kumva no gusesengura umwandiko.	- Gusoma umwandiko, kuwusobanura no gusubiza neza ibibazo byo kumva no gusesengura umwandiko. - Gukoresha neza mu mvugo no mu nyandiko amagambo atarasobanukiwe.	Isomo 1
Indirimbo		
Isomo rya kabiri: Inshoza, uturango n'akamaro by'Indirimbo.	Gutanga inshoza, uturango n'akamaro by'indirimbo.	Isomo 1
Umwitoto w'ubushobozi ngiro bw'umunyeshuri.		Isomo 1
Isuzuma risoza umutwe wa gatanu.		Isomo 1

V.5.1 Umwandiko: Umurunga w'iminsi

Isomo ryambere : Gusoma, gusobanura, kumva no gusesengura umwandiko

Intego zihariye

Nyuma iri somo umunyeshuri araba ashobora:

- Gusoma umwandiko, kuwusobanura no gusubiza neza ibibazo byo kumva no gusesengura umwandiko.
- Gukoresha neza mu mvugo no mu nyandiko amagambo atarasobanukiwe.

Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri kirimo umwandiko "Umurunga w'iminsi", igitabo cy'umwarimu n'inkoranyamagambo.

1. Intangiriro

Umwarimu asaba abanyeshuri kwitegereza ishusho ijyanye n'umwandiko "Umurunga w'iminsi" bagiye gusoma akayibabazaho ibibazo.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

a) Murabona iki kuri iyi shusho?

Turahabona umusaza ufite gitari aririmbira umwana wicaye ku musambi.

b) Mushingiye ku mutwe w'umwandiko n'ibyo mubona kuri iyi shusho, muratekereza ko uyu musaza ari kuririmbira uyu mwana ku yihe nsanganyamatsiko?

Arikuririmbira umwana ku nsanganyamatsiko y'umurimo.

2. Uko isomo ryigishwa.

Umwarimu arakora amatsinda atandukanye y'abanyeshuri ayahe gukora ibikorwa binyuranye. Amatsinda amwe arayasaba gusoma umwandiko "Umurunga W'iminsi" ashakemo amagambo adasobanukiwe, hanyuma abanyeshuri bayasobanurirane cyangwa bifashishe inkoranyamagambo mu gushaka ibisobanuro byayo. Andi matsinda arayasaba gusoma umwandiko "Umurunga w'iminsi", asubize ibibazo byo kuwumva byawubajijweho. Andi ayasabe gusoma uwo mwandiko no gusubiza ibibazo byo gusesengura umwandiko.

Umwarimu aha abanyeshuri igihe cyo gukora ibyo bikorwa. Iyo igihe yabahaye kirangiye, umwarimu asaba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Kuri buri bwoko bw'ibibazo harajya hamurika itsinda rimwe abagize andi matsinda bakurikiye kandi bafatanyaga n'umwarimu kunoza ibyamuritswe.

Ikitonderwa: Umwitozo ujyanye no gusoma no gusobanura umwandiko uri mu gitabo cy'umunyeshuri urakorwa amatsinda yose amaze kumurika ibyo yakoze.

I. Urugero rw'amagambo umunyeshuri ashobora kudasobanukirwa n'ibisobanuro byayo:

Umurunga: umugozi ukomeye cyane ushobora kumara igihe kirekire utarasaza.

Ikibondo: umwana

Gusahurwa: Kwamburwa ibyo wari utunze ku gahato cyangwa ku mbaraga.

Kwiyuha akuya: Gukora cyane kugira ngo ubashe kugera kuri byinshi.

Intwari: Igikoresho cyangwa ibikoresho umuntu yifashisha kugira ngo abashe gutsinda urugamba runaka. Uregero hano mu mwandiko urugamba ruvugwa ni urwo gutsinda ubukene . Kugira ngo utsinde ubukene rero ni ngombwa kwifashisha umurimo.

Imikaka: ameyo y'inyamaswa y'inkazi.

II. Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo byo kumva umwandiko :

1) Ni nde uvuga muri uyu mwandiko?

Ni umusaza.

2) Ni nde ubwirwa muri uyu mwandiko?

Ni umwana.

3) Muri uyu mwandiko, hari aho umuhanzi atukana? Ni iki atuka? Sobanura impamvu atukana?

Uyu muhanzi aratuka iminsi kuko itumye asaza kandi yari agifite byinshi ashaka gukora. Nyamara kandi akaba atagishoboye gukora kuko amaze gucika intege kubera ubusaza.

III. Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo byo gusesengura umwandiko:

1) Ni izihe ngingo z'ingenzi dusanga mu mwandiko?

Ingingo z'ingenzi ni izi:

- Gukoresha igihe neza ugifite imbaraga.
- Kwiteganyiriza ejo haza witabira umurimo.
- Ubunyamugayo buzanwa no gukora umurimo. Iyo umuntu adakoze bimuzanira umugayo kuko hari ibyo akenera bituma abishakira mu mzira zitaboneye.
- Kwita ku nshingano umuntu aba afite yitabira umurimo nta kurangara.

2) Ni iyihe mpamvu ituma uyu musaza agira inama umwana we?

Aramugira inama kuko afite ubararibonye mu buzima kandi akaba yarabonye ko iyo umuntu akoze hakiri kare ari bwo biba bifite umumaro. Aragira ngo umwana akore agifite imbaraga kuko bizamurinda kuteka imitwe cyane ko bihira bake.

3) Umusaza arigisha iki umwana mu gika cya gatanu?

Mu gika cya gatanu umusaza arigisha umwana kudatwadwa umutima n'ibyo abonye byose no kutaba indyarya (umuteka mutwe)

4) Uyu mwandiko urakwigisha iki?

Uyu mwandiko uranyigisha gukuda umurimo, kutaba umunebwe.

3. Umwitozo

Umwarimu agenda abaza abanyeshuri, umwumwe, gutanga interuro bakoresheje amagambo ari mu mwitozo.

Urugero rw'umwitozo n'urugero rw'interuro:

Kora interuro wifashishije amagambo akurimira: umurunga, ikibondo, gusahurwa, kwiyuha akuya.

a) Umurunga

Kamana yaboshye umurunga wo kuzirka inka ye .

b) Ikibondo

Mukaruziga afite ikibondo kiza cyane.

c) gusahurwa

Umusaza Kanamugire yasahuwe umutungo we wose .

d) kwiyuha akuya

Abantu bagomba kwiyuha akuya bakora amanywa n'ijoro kugira ngo babashe kwiteza imbere.

V.5.2. Indirimbo

Isomo rya kabiri: inshoza, uturango n'akamaro by'indirimbo

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: - Gutahura inshoza n'aturango by'indirimbo. - Kugaragaza akamaro k'indirimbo mu buzima bw'abantu.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu n'izindi nyandiko zivuga ku ndirimbo.

1. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo ku mwandiko bize bibafasha kwinjira mu isomo rishya.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

a) Ni uwuhe mwandiko twize ubushize.

Umwandiko twize ubushize ni "Umurunga w'iminsi"

b) Ni iyihe nsanganyamatsiko ivugwa muri uwo mwandiko?

Insanganyamatsiko ivugwa muri uwo mwandiko ni umurimo.

c) Umwandiko "Umurunga w'iminsi" ni bwoko ki?

Uyu mwandiko ni indirimbo/Ubwoko bw'uyu mwandiko ni indirimbo.

d) Ni iki kigaragaza ko umwandiko "Umurunga w'iminsi" ari indirimbo?

Ikigaragaza ko umwandiko "Umurunga w'iminsi" ari indirimbo ni ibice biwugize ari byo: ibitero ndetse n'inyikirizo.

2. Uko isomo ryigishwa

Umwarimu ashyira abanyeshuri mu matsinda akabasaba gukora igikorwa cy'umwinjizo kiri mu gitabo cy'umunyeshuri.

Igikorwa cy'umwinjizo

Mwogere musome umwandiko "Umurunga w'iminsi" mwitegereza imiterere yawo maze mukore ubushakashatsi mutahure inshoza, uturango n'akamaro by'indirimbo mu buzima bwa buri muni.

Umwarimu aha abanyeshuri igihe cyo gukora icyo gikorwa. Iyo igihe umwarimu

yatanze kirangiye, asaba abagize itsinda rimwe kumurika ibyo bakoze, abagize andi matsinda bakurikiye. Umwarimu akabayobora mu kunoza ibyo bageza ku bandi. Bikandikwa ku kibaho, abanyeshuri bakabyandika mu makayi yabo.

Urugero rw'ibyavuye mu matsinda byanogejwe:

a) Inshoza y'indirimo

Indirimbo ni imwe mu ngeri z'ubuvanganzo bwo muri rubanda. Ni amajwi afite injyana yungikana n'amagambo. Indirimbo zivuga ku ngingo zitandukanye zigusha ku buzima bwa buri munsu; hari indirimbo z'urukundo, indirimbo zisingiza umuntu cyangwa ikintu, hari izigisha, izibara inkuru n'izindi.

b) Uturango tw'indirimo

Indirimbo irangwa n'imiterere yayo ndetse n'ikeshamvugo.

- Imiterere y'indirimo

Ahanini indirimbo irangwa n'ibice bibiri by'ingenzi: ibitero n'inyikirizo. Uko igitero kirangiye, umuririmbyi ashiraho inyikirizo ariko hari indirimbo zitagira inyikirizo.

Urugero rw'indirimo ifite inyikirizo:

Umurunga w'iminsi.

Urugero rw'indirimo itagira inyikirizo:

Indirimbo yubahiriza Igihugu.

Uburyo ibi bice bihimbwa usanga ari nk'umuvugo ariko byo bigashyirwa mu majwi aryoheye amatwi no mu njyana runaka yatoranyijwe. Indirimbo ishobora kuba iy'amajwi y'umuntu cyangwa urusobe rw'amajwi y'abantu.

- Ikeshamvugo mu ndirimbo

Ikeshamvugo rikoresheye mu ndirimbo ni rimwe n'iryo mu mivugo: uzasangamo isubirajwi, isubirajambo, imizimizo y'ubwoko bunyuranye bitewe n'urwego rw'ihanikarurimi umuhanzi yashatse gushyiramo indirimbo ye.

c) Akamaro k'indirimo

Indirimbo zifite uruhare rukomeye mu mibereho y'umuntu muri rusange. Ubushakashatsi bunyuranye bwemeza ko indirimbo zongerera ubushobozi ubwonko bwo gutekereza neza mu buryo bwiza kandi bworoshye.

Indirimbo zorohera abana bakiri bato bafite ikibazo cyo kuvuga no kwandika. Birumvikana ko bituma umwana agerageza gusubiramo ibyo yagiye yumva ndetse no kubisobanukirwa mu buryo bworoshye. **(Bifatiye ku nkuru yatangajwe n'imirasire ku rubura rwa: www.imirasire.com)**

Bitewe n'ikivugwa mu ndirimbo , uzasanga indirimbo zigira uruhare rukomeye mu guhindura imyumvire y'abantu ndetse no gukangukira gukora ibikorwa runaka.

Ingero:

- Indirimbo zivuga kuri SIDA netse n'ibindi byorezo, uburyo byandura ndetse n'uko byakwirindwa zituma abantu birinda kwandura virisi itera SIDA.
- Indirimbo zivuga ku butwari zituma abazumva bagira ubutwari bakagira ishyaka n'umurava wo gukunda Igihugu...
- Indirimbo zivuga ku murimo zituma abazumva bitabira umurimo.

3. Imyitozo

Umwarimu asaba abanyeshuri, bari mu matsinda, gukora imyitozo iri mu gitabo cy'umunyeshuri. Umwarimu agezura uko abanyeshuri bakora imyitozo abafite ibibazo byihariye akabafasha, hanyuma bakayikosorera hamwe, ibisubizo bikandikwa ku kibaho, abanyeshuri bakabyandika mu makayi yabo.

Urugero rw'ibisubizo ku bibazo by'imyitozo :

a) Indirimbo irangwa n' utuhe turango? Twerekane.

Indirimbo irangwa n'ibice bibiri by'ingenzi ari byo: ibitero n'inyikirizo yabyo.

b) Ririmba indirimbo "Umurunga w'iminsi" wubahiriza injyana yayo.

Umwarimu ashobora kwifashisha aho yafatiye amajwi y'indirimbo "Umurunga w'iminsi" maze akumvisha abanyeshuri injyana yayo. Abanyeshuri bakurikiza iyo njyana na bo bakaririmbira hamwe iyo ndirimbo.

V.5.3. Umwitozo w'ubushobozi ngiro bw'umunyeshuri

Mbere yo gufatanya n'abanyeshuri gukora inshamake y'umutwe no gutanga isuzuma risoza umutwe wa kenda, umwarimu aha abanyeshuri umwitozo wo gusuzuma ubushobozi ngiro bwabo. Uyu mwitozo awubaha nk'umukoro ukazakosorwa mbere yo gutanga isuzuma.

Urugero rw'umwitozo:

Hanga indirimbo ku nsanganyamatsiko wihitiyemo wubahiriza uturango tw'indirimbo, uzayirimbire bagenzi bawe.

Uko umwitozo ukosorwa:

Umwarimu asaba abanyeshuri gukora amatsinda anyuranye. Buri wese mu itsinda rye aririmba indirimbo ye. Abanyeshuri bagize itsinda bahitamo indirimbo imwe nziza kuruta izindi, bakayiga, bakayirimbira bagenzi babo.

V.6 Inshamake y'umutwe wa gatanu

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bituma basobanukirwa iby'ingenzi bikubiye mu mutwe wa gatanu bityo bikabafasha gukora inshamake.

Urugero rw'inshamake bakora:

Muri uyu mutwe twasesenguye umwandiko uvuga ku nsanganyamatsiko yo gukunda y'umurimo. Twabonye akamaro indirimbo zifite mu muryango w'abantu muri rusange.

V.7. Isuzuma risoza umutwe wa gatanu

Ibigenderwaho mu isuzuma risoza umutwe wa karindwi

Kugira ngo umunyeshuri akore isuzuma agomba kuba afite ubushobozi bwo:

- Gusesengura umwandiko agaragaza uturango twawo n'ingingo ziwukubiyemo.
- Gukoresha neza mu nteruro amagambo yungutse.
- Guhanga indirimbo ku nsanganyamatsiko yahawe yubahiriza uturango tw'indirimbo.

Umwarimu asaba abanyeshuri gukora isuzuma buri wese ku giti ke riri mu gitabo cy'umunyeshuri. Iyo barangije kurikora buri wese aramukosora akareba ibibazo byihariye afite kugira ngo amufashe.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo by'isuzuma

I. Ibibazo byo kumva no gusesengura umwandiko

1) Ushingiye ku mwandiko sobanura uburyo gukoresha neza igihe bigira uruhare mu iterambere.

Nk'uko umuhanzi abigaragaza mu mwandiko icyo umuntu yaba akora cyose, agikoreye ku gihe kandi mu bwubahane bw'abo abikorera, bizamura iterambere ry'igihugu kandi vuba.

2) Aho umuhanzi avuga ngo "nzaritaha mpundwa impundu" yashakaga kuvuga iki, ni iriki azataha, kubera iki?

Umuhanzi yashakaga kuvuga ijuru, azaritaha kubera ko ku isi yakoze neza agakorera ku gihe, abana n'abantu neza yirinda gukora icyaha.

3) Rondora ibyiciro by'abantu umuhanzi yavuze werekane uburyo ibyo bakora babikorera ku gihe no ku iterambere muri rusange.

Abahinzi, aborozi, abanyeshuri, abashinzwe umutekano, abaganga, abarimu. Umuhanzi yagiye yerekena uburyo iyo bakoze neza imirimo bashinzwe bagera ku iterambere.

4) Uyu mwandiko uri mu yihe ngeri? Kora isesengura ry'uyu mwandiko wasomye kandi unagaragaze tumwe mu turango tw'imyandiko nk'iyi.

Uyu mwandiko uri mu bwoko bw'imivugo. Umuvugo ni umwandiko wa gisizi wanditswe mu buryo bw'imikarago ukaba ugaragaramo uturango tw'ikeshamvugo tunyuranye.

Umuvugo urangwa rero n'interuro ngufi bita imikarago cyangwa intondeke. Iyo mikarago iba ifite injyana nk'iyi mu ndirimbo. Iyo mikarago kandi iba igabanyijemo ibika. Umuvugo kandi urangwa n'injyana, isubirajwi, isubirajambo n'ubundi bwoko butandukanye bw'ikeshamvugo nk'imibangikanyo, ihwanisha, iyitirira, igereranya n'ibindi.

II. Ibibazo by'inyunguramagambo

a) Sobanura amagambo akurikira dusanga mu mwandiko "Mu gihe ngihumeka".

- **Kuganda:** kutumvira cyangwa kutayoboka umutegetsi
- **Gukorera ijisho:** kwitabira umurimo ari uko umukoresha akureba
- **Kwirozonga:** gukora umurimo utabishaka, uvunisha abandi
- **Ubworo:** indwara yo kubura amata ku muntu wigeze kuyabona
- **Kurumanza:** guha amatungo ubwatsi /kuragira amatungo ariko ukayima amazi yo kunywa.

b) Koresha mu nteruro ayo magambo umaze gusobanura.

Umwarimu areba ko abanyeshuri batanze interuro zuzuye kandi zumvikanisha igisobanuro k'ijambo.

III. Ihangamwandiko

Hitamo umwuga wishakiye maze uwuhimbeho indirimbo ngufi itarengeje ibitero bitatu. Ntiwibagirwe gushyiramo ikeshamvugo rigomba kuboneka mu ndirimbo.

Umwarimu azenzura ko umunyeshuri yahanze indirimbo akurikije amabwiriza yahawe kandi yubahirije umuco nyarwanda n'indangagaciro zawo.

V.8. Ibikorwa by'inyongera

V. 8.1. Imyitozo nzamurabushobozi

1) Indirimbo ni iki ?

Indirimbo ni amajwi afite injyana yungikana n'amagambo

2) Vuga nibura ubwoko butatu bw'ikeshamvugo buoneka mu ndirimbo.

isubirajwi, isubirajambo, imizimizo

3) Ongerera usome umwandiko "Umurunga w'iminsi" maze usimbuze amagambo atsindagiye muri izi nteruro impuzanyito zayo.

a) Uyu mukozi yabaye indashyikirwa mu bandi bakozi b'iki kigo bitewe n'uko akora neza **imirimo ashinzwe** buri muni kandi ku gihe.

- Uyu mukozi yabaye indashyikirwa mu bandi bakozi b'iki kigo bitewe n'uko akora neza **inshingano** muni kandi ku gihe.

b) **Abarezi** bafite umurimo mwiza wo kurema abantu bazima buje indangagaciro nziza.

- **Abarimu** bafite umurimo mwiza wo kurema abantu bazima buje indangagaciro nziza.

c) Uyu muni twasoje amahugurwa yacu **umunsi uciye ikibu**.

- Uyu muni twasoje amahugurwa yacu **nimunsi**.

4) Himba indirimbo ifite ibitero bitatu ku nsanganyamatsiko wihitiyemo maze uyirimbire bagenzi bawe.

Umwarimu afasha abanyeshuri guhimba neza no kunoza indirimbo bahimbye.

V. 8.2. Imyitozo nyagurabushobozi

a) Ongerera usome indirimbo "Umurunga w'iminsi" maze utahure amagambo ari muri icyo ndirimbo agaragara muri iki kinyatuzu.

I	O	I	S	N	I	M	I
I	N	J	O	N	G	I	I
I	K	I	B	O	N	D	O
R	W	N	R	Z	U	I	O
W	I	Y	O	D	R	K	D
M	H	O	V	N	U	S	I
B	A	N	V	I	D	Y	S
I	N	I	O	N	U	O	H

K	A	E	M	T	W	R	A
U	N	G	I	W	E	H	T
B	G	N	R	A	T	R	I
W	I	A	U	R	T	T	O
I	R	Y	M	O	G	K	K
Y	I	C	U	R	T	J	I
E	U	M	U	R	I	M	O
Y	E	I	T	U	M	Y	E

Amagambo yakoreshejwe mu mwandiko ari mu kinyatuzu: iminsi, ikibondo, inyoni, mbikubwiye, intwaro, ishati, umurimo, cyange.

b) Himba indirimbo ifite ibitero bitatu ku nsanganyamatsiko yo gukunda ishuri maze uyirimbire bagenzi bawe.

V.8.3. Imyitozo y'inyongera

Jya mu cyumba k'ikoranabuhanga, ukore ubushakashatsi ushake indirimbo kuri murandasi ivuga ku murimo uyandukure, unayifate mu mutwe maze uge uyirimbira bagenzi bawe.

V.9 Amakuru y'inyongera

Indangagaciro zo gukunda umurimo

Indangagaciro zo gukunda umurimo ni izi zikurikira:

- Gushishikarira umurimo.
- Gukora umurimo unozze kandi ufite ireme.
- Gukorera hamwe.
- Gukorera ku gihe.
- Guhanga imirimo mishya no kuvugurura imikorere.
- Kurangiza ibyo watangiye.
- Gucunga neza umutungo.
- Guteganya.
- Kwigira.
- Kugira umuco wo guhiganwa no kuba indashyikirwa.
- Kugira umurava.
- Gukorera ku ntego no kuri gahunda.

Kirazira gusuzugura umurimo

Ingeso mbi ziyanye no kudaha agaciro umurimo:

- Gusuzugura umurimo uwo ari wo wose;
- Kutagira gahunda;
- Kwiyepera
- Kutigirira ikizere
- Kuba imburamukoro;
- Kunebwa;
- Gusabiriza;
- Kuzarira;
- Kuba ikigwari;
- Kuba nyamwigendaho;
- Kuba simbishinzwe;
- Kuba ntibindeba;
- Kutarangiza ibyo watangiye;
- Kuba inyangabirama;
- Gusesagura;
- Kwangiza;
- Kutemera impinduka mu mikorere;
- Kwangiza umutungo kamere w'igihugu

VI.1. Ubushobozi bw’ingenzi bugamijwe

- Gusesengura umwandiko ku muco wo kuzigama agaragaza ingingo z’ingenzi ziwukubiyemo.
- Gusesengura raporo no kuyikora.
- Kuzuza neza impapuro zabugenewe.

VI.2. Ibyo umunyeshuri yagombye kuba azi

- Mu myandiko bize ifatiye ku nsanganyamatsiko y’umuco wo kuzigama guhera mu mashuri abanza kugeza mu kiciro cya mbere cy’amashuri yisumbuye, bagenda basobanukirwa ibijyane no n’umuco wo kuzigama.
- Kuba yumva neza icyo kuzigama ari cyo n’akamaro kabyo

VI.3. Ingingo nsanganyamasomo

Ingingo nsanganyamasomo	Aho igaragara muri uyu mutwe
Uburunganire n’ubwuzuzanye	Iyi ngingo nsanganyamasomo iragaragarira mu bivugwa mu mwandiko “Barayasesa yiha umugambi wo kuzigama”, ku mashusho ari mu myandiko yo muri uyu mutwe cyangwa igihe umwarimu yigisha yita ku bitsina byombi.
Umuco w’amahoro	Iyi ngingo nsanganyamasomo igaragarira mu bivugwa mu mwandiko “Barayasesa yiha umugambi wo kuzigama” aho bigaragara ko abavugwa mu mwandiko baganiriye mu mahoro.
Umuco wo kuzigama	Iyi ngingo igaragarira mu bivugwa mu mwandiko “Barayasesa yiha umugambi wo kuzigama” aho umwandiko ugaruka cyane ku gushishikariza abakiri bato kuzigama duke babona kugirango bazagere kubyisumbuye.

Uburezi budakeza	Iyi ngingo igaragarira mu kwita mu banyeshuri bose nta vangura
------------------	--

VI.4. Igikorwa cy'umwinjizo

Umwarimu aha abanyeshuri igikorwa kibinjiza mu nsanganyamatsiko y'umutwe.

Urugero rw'Igikorwa cy'umwinjizo:

Uhereye ku bumenyi usanzwe ufite ku kuzigama , ubona umuco wo kuzigama uteye ute aho utuye n'aho ugenda? Kora ubushakashatsi maze werekane akamaro ko kuzigama mu iteranbere ry'Igihugu.

Umwarimu areba niba abanyeshuri bazi akamaro ko kuzigama.

VI.5. Amasomo ari mu mutwe wa gatandatu n'igihe agenewe

Umutwe wa gatandatu: Umuco wo kuzigama		Umubare w'amasomo: 12
Umwandiko:Barayasesa afata umuco wo kuzigama		
Amasomo	Intego rusange	Umubare w'amasomo
Isomo rya mbere: Gusoma no gusobanura umwandiko.	Gusoma umwandiko no gusobanura amagambo adasobanukiwe ari mu mwandiko.	Amasomo 2
Isomo rya kabiri: Gusoma no kumva umwandiko.	Gusoma umwandiko no gusubiza ibibazo byawubajijweho.	Isomo 1
Isomo rya gatatu: Gusoma no gusesengura umwandiko.	Gusesengura ibivugwa mu mwandiko no kubihuza n'ubuzima busanzwe.	Isomo 1
Isomo rya kane: Kungurana ibitekerezo.	Gusesengura insanganyamatsiko yatanzwe no kuyunguranaho ibitekerezo.	Isomo 1
Raporo		

Isomo rya gatanu: Raporo	- Gutanga inshoza ya raporo - Gusobanura imiterere ya raporo no kugaragaza uko raporo ikorwa - Kugereranya raporo n'inyandiko mvugo	Amasomo 2
Impapuro zagenewe kuzuzwa		
Isomo rya gatandatu: Impapuro zagenewe kuzuzwa.	- Kugaragaza zimwe mu mpapuro zuzuzwa n'ibyuzuzwamo - Gusobanura amakuru y'ingenzi akenewe mu kuzuzwa izo mpapuro	Amasomo 2
Umwitoto w'ubushobozi ngiro bw'umunyeshuri.		Isomo 1
Isuzuma risoza umutwe wa gatandatu.		Amasomo 2

VI.5.1. Umwandiko: Izigamire mitima

Isomo rya mbere: Gusoma no gusobanura umwandiko

Intego zihariye Isomo rya mbere: Gusoma no gusobanura umwandiko
Nyuma iri somo umunyeshuri araba ashobora: - Gusoma umwandiko adategwa yubahiriza utwatuzo n'iyitsa. - Gusobanura no gukoresha neza mu mvugo no mu nyandiko amagambo atari asobanukiwe ari mu mwandiko.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri kirimo umwandiko ku kugira umuco wo kuzigama, igitabo cy'umwarimu n'inkoranyamagambo.

1. Intangiriro

Umwarimu asaba abanyeshuri kwitegereza ishusho ijyanye n'umwandiko "Barayasesa afata umugambi wo kuzigama" bagiye gusoma akayibabazaho ibibazo.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

a) Murabona iki kuri iyi shusho?

Kuri iyi shusho hariho abagabo n'abagore bari muri SACCO. Hari abari gutanga no kwakira amafatanga, hari n'abari kwakira amafaranga. Bamwe baricaye abandi bari ku murongo.

b) Kubera iki abantu bamwe babaha amafaranga abandi bakayatanga?

Ni uko bamwe bakaba barimo kubitsa abandi bari kubikuza ayo babikije.

c) Mushingiye ku mutwe w'umwandiko n'ibyo mubona kuri iyi shusho, muratekereza ko uyu mwandiko uza kuvuga ku ki? Uraza kuvuga ku kugira umuco wo kuzigama.

2. Uko isomo ryigishwa

Reba uko imbonezamasomo kuri iri somo ibiteganya mu ntangiriro **rusange**

2.6 Saba abanyeshuri gukora igikorwa gikurikira:

Igikorwa:

Soma umwandiko “Barayasesa afataa umugambi wo kuzigama”, ushakemo amagambo udasobanukiwe hanyuma yasobanure ukurikije inyito afite mu mwandiko wifashishije inkoranya.

Abanyeshuri bakorera icyo gikorwa mu matsinda hanyuma bakamurika ibyavuyemo.

Iyo abanyeshuri bamaze kumurika ibyavuye mu matsinda, umwarimu abikorera ubugororangingo. Bakabyandukura mu makayi yabo.

Urugero rw'amagambo abanyeshuri bashobora kudasobanukirwa n'ibisobanuro byayo.

a) Indoto: Inzozo z'ibintu umuntu aba yifuza kugeraho.

b) Kuyaga: Kuganirira umuntu ibyago cyangwa akababaro wagize.

c) Kokamwa n'umuruho: Kugira ibibazo biguhoraho.

d) Gukira ibya mirenge: Kugira ubukire bwinshi.

e) Ubwirabure: Ibihe by'akababaro abantu bapfushije umuntu babamo.

f) Umunywanyani: Umuntu w'inshuti magara.

3. Imyitozo

Umwarimu asaba abanyeshuri, bari mu matsinda ya babiribabiri, bakore imyitozo iri mu gitabo cy'umunyeshuri. Umwarimu agenzura uko abanyeshuri bakora imyitozo abafite ibibazo byihariye akabafasha, hanyuma bakayikosorera hamwe, ibisubizo bikandikwa ku kibaho, abanyeshuri bakabyandikura mu makayi yabo.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

a) **Uzuza interuro zikurikira ukoreshye aya magambo yo mu mwandiko:**
kubyutsa umutwe, kugendererwa.

- Mfite impungenge ko naba **nagenderewe** na wa mwanzu utera abimitse ubusambanyi.
- Nyuma yo guhomba igihe kirekire nongeye **kubyutsa umutwe** maze kubona igishoro nkuye muri banki.

b) **Koresha amagambo akurikira mu nteruro zumvikanisha neza icyo ashaka kuvuga: indoto, kuyaga, kokamwa n'umuruho, gukira ibya mirenge, ubwirabure, umunywanyu, umuze.**

- **Indoto**

Kuva kera nari mfite **indoto** zo kuziga kaminuza none nazigezeho niga muri kaminuza y' u Rwanda.

- **Kuyaga**

Nagiye gusura masenge tumara umwa nya munini **tuyaga** ambwira ibizazane yahuye na byo.

- **Kokamwa n'umuruho**

Si byiza **kokamwa n'umuruho** wo guhora ukora imirimo ivunanye cyane ukiri muto.

- **Gukira ibya Mirenge**

Ni ngombwa gukora cyane kugira ngo **dukire ibya Mirenge** duteze u Rwanda rwacu imbere.

- **Ubwirabure**

Iyo abantu bapfushije bava mu **bwirabure** nyuma y'icyumweru.

- **Umunywanyu**

Yabuze uko abigenza yitabaza **umunywanyu** we amurwanaho.

- **Umuze**

Si byiza mu buzima kugira **umuze** wo gusabiriza.

Isomo rya kabiri: Gusoma no kumva umwandiko

Intego zihariye

Nyuma y'iri somo, umunyeshuri araba ashobora gusoma adategwa umwandiko no gusubiza ibibazo byawubajijweho.

Imfashanyigisho: Igitabo cy’umwarimu n’igitabo cy’umunyeshuri.

1. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bibibutsa umwandiko baheruka kwiga kugira ngo bibinjize neza mu isomo rishya.

Urugero rw’ibibazo n’ibisubizo:

a) Ni uwuhe mwandiko duheruka kwiga?

Umwandiko duheruka kwiga ni “Izigamire Mitima”.

b) Uwo mwandiko wavugaga ku yihe nsanganyamatsiko?

Uwo mwandiko wavugaga ku nsanganyamatsiko yo kugira umuco wo kuzigama.

2. Uko isomo ryigishwa

Reba uko imbonezamasomo kuri iri somo ibiteganya mu ntangiriro **rusange** kuri 2.6

Saba abanyeshuri gukora igikorwa gikurikira:

Igikorwa

Ongera usome umwandiko “Barayasesa yiha umugambi wo kuzigama”, hanyuma usubize ibibazo byawubajijweho.

Abanyeshuri bakorera mu matsinda hanyuma bakamurika ibyavuyemo

Iyo abanyeshuri bamaze kumurika ibyavuye mu matsinda, umwarimu abafasha kubinoza bakabyandika mu makayi yabo.

Urugero rw’ibibazo n’ibisubizo:

a) Kuki tugomba kuzigama?

Tugomba kuzigama kugira ngo:

- Tugere ku ntego twiyemeje no ku byo twifuza.
- Tugire imitungo maze dukore imishinga yatubeshaho twe n’imiryango yacu mu gihe kizaza.

b) Ni iyihe nyungu Mitima abona mu kwizigamira?

Inyungu Mitima abona mu kwizigamira ni uko iyo uwizigamiye agwije ubwizigame ushobora gukuraho igice k’imari ukagishora mu bikorwa bibyara inyungu, kandi ni uko ibigo by’imari bishobora kumugirira ikizere

agakorana na byo bimuha inguzanyo.

c) Ni ba nde bashobora kwizigamira?

Buri wese ashobora kwizigama hatitawe ku myaka umuntu afite cyangwa ku mafaranga yinjiza.

d) Mu mwandiko baravuga ko kuzigama bigomba gutangira ryari?

Mu mwandiko baravuga ko kuzigama bigomba gutangira umwana akiri uruhinja, ababyeyi be bamuzigamira, yamara guca akenge agakomerezaho yizigamira.

e) Ni iki kibabaza Barayasesa?

Barayasesa ababajwe n'uko atatangiriye kwizigamira igihe no gukorana n'ibigo by'imari abitsa kandi aguza.

f) Ni iyihe mpamvu ituma abantu batitabira gutangira kuzigama bakiri bato?

Abantu benshi ntibitabira gutangira kuzigama bakiri bato kuko nta bumenyi baba bafite ku bijyanye no kuzigama ndetse no gukorana n'ibigo by'imari, bityo bagakoresha amafaranga yabo bayasesangurira mu bidafite umumaro. Abantu ntibahawe ubumenyi mu byerekeranye no kuzigama bakiri bato.

g) Gutoza abakiri bato kuzigama bifite kamaro ki kuri bo no ku gihugu muri rusange?

Gutoza abakiri bato kuzigama bifite kamaro ko gutangira kumenya kwizigamira ukiri muto bigatuma udasesagura bityo ugatangira gukora imishinga mitomito ukiri muto, ibyo bigateza Igihugu imbere kuko Igihugu kizamurwa n'amaboko y'abana bacyo. Ibyo kandi byagabanya ubushomeri kuko abana bajya bakura bariteganyirije bigatuma bubaka ubushobozi bwa ngombwa bwo kwihangira umurimo. Bifite akamaro kandi kuko abana bakura ari abavugizi b'umuco wo kwizigamira bigaragara ko ukiri hasi mu Gihugu cyacu.

h) Ni uwuhe mugambi Barayasesa yafashe nyuma yo kumva inama za Mitima?

Nyuma yo kumva inama za Mitima, Barayasesa yafashe umugambi wo kwizigamira no kugana ibigo by'imari n'amabanki.

Isomo rya gatatu: Gusoma no gusesengura umwandiko

Intego zihariye

Nyuma y'iri somo, umunyeshuri araba ashobora:

- Gusesengura umwandiko agaragaza ingingo z'ingenzi ziwugize no guhuza ibivugwa mu mwandiko n'ubuzima busanzwe.
- Kugaragaza ubutumwa buri mu mwandiko.

Imfashanyigisho: Igitabo cy'umwarimu n'igitabo cy'umunyeshuri.

1. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bibibutsa umwandiko baheruka kwiga kugira ngo bibinjize neza mu isomo rishya.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

a) Ni irihe somo duheruka kwiga?

Duheruka gusoma umwandiko "Izigamire Mitima" dusubiza n'ibibazo byo kumva umwandiko.

b) Ni iki amabanki n'ibigo by'imari bifasha ababiganye?

Bibafasha kwizigamira amafaranga, bimuguriza amafaranga kandi bikanamwungukira.

2. Uko isomo ryigishwa

Reba uko imbonezamasomo ibiteganya kuri iri somo mu ntangiriro **rusange kuri 2.6**

Iyo abanyeshuri bamaze kumurika ibyavuye mu matsinda, umwarimu abafasha kubinoza bakabyandika mu makayi yabo.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo byanogejwe:

1) Ni izihe ngingo z'ingenzi zigize uyu mwandiko?

- Ikiganiro hagati ya Mitima na Barayasesa ku bijyanye no gukurikiza inama yo kuzigama yahawe n'uwamureraga.
- Inama Mitima agira Barayasesa ku bijyanye no kuzigama.
- Ikiganiro hagati ya Mitima, Barayasesa na Maharane, kubijyanye no gutangira kuzigama hakiri kare.
- Barayasesa ababazwa n'uko we atabashije kwizigamira.
- Barayasesa afata umugambi wo kugana ibigo by'imari akajya abitsa akaguza, ubundi agakora akiteza imbere.

Ushingiye ku mwandiko imigani ikurikira yaciriwe ba nde? Kubera iki?

- Ugira neza ineza ukayisanga imbere.
- Ntabaronkera rimwe nk'abava guca imisigati
- Ugira neza ineza ukayisanga imbere. Waciriwe se wa Mitima wagize umunywanyu bigatuma amurerera we yaritabye Imana.
- Ntabaronkera rimwe nk'abava guca imisigati. Waciriwe Mitima uciwe na barayasesa ashaka kuvuga ko niba yaragize umugisha wo gukira na we batakirira rimwe.

Andika imigani ibiri isobanura kimwe n'uyu: "Iteme umugabo azambuka yakennye aritinda agitunze".

Imigani ibiri ni: "Akabando k'iminsi ugaca hakibona" na "Igiti uzacana uri umusaza ugitera uri umusore".

Gereranya ibivugwa mu mwandiko n'ubuzima bw'aho utuye? Hari abantu uzi bizigamiye bagatera imbere nka Mitima? Hari abo se uzi basesaguye ibyabo bigatuma basigara inyuma?

Abanyeshuri baratanga ibisubizo bitandukanye bakurikije aho batuye n'abo babonye bameze nk'abo banyarubuga.

3) Gutoza abakiri bato kuzigama bifite kamaro ki kuri bo no kugihugu muri rusange

4) Umaze kumva ibyiza byo kuzigama, ni yihe nama wagira abanyeshuri bagenzi bawe n'abandi bantu muri rusange. Maze kumva ibyiza byo kuzigama nagira inama abanyeshuri gutangira kwizigamira bahereye ku mafaranga ababyeyi babaha yo kwifashisha, maze bagatangira gutekereza uburyo bazihangira umurimo uzabafasha gukomeza amashuri yabo barangije amashuri yisumbuye.

Nashishikariza abandi bantu, baba abafite amafaranga menshi baba abafite make kugana igigo by'imari, kwizigamiramo amafaranga yabo yamara kugwira bakayashora mu mishinga minini ibyara inyungu.

Isomo rya kane: Kungurana ibitekerezo

Intego zihariye

Ahereye ku nsanganyamatsiko yahawe, nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora:

- Gusesengura insanganyamatsiko zatanzwe no kuzunguranaho ibitekerezo mu bwubahane.
- Kuvugira mu ruhame ashize amanga, atanga ibitekerezo bye.

Imfashanyigisho: Igitabo cy’umunyeshuri, igitabo cy’umwarimu n’izindi nyandiko zivuga ku muco wo kuzigama.

1. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bibaganisha ku nsanganyamatsiko y’umwandiko baheruka gusesengura kugira ngo bibinjize neza mu mwitoto wo kungurana ibitekerezo.

Urugero rw’ibibazo n’ibisubizo:

a) Ni iyihe nsanganyamatsiko ivugwa mu mwandiko duheruka kwiga?

Ni ukuzigama.

b) Vuga mu nshamake akamaro ko kuzigama.

Kuzigama bituma umuntu agdasesagura, yiteza imbere, amafaranga y’umuntu agira umutekano.

2. Uko isomo ryigishwa

Reba uko imbenezamasomo ibiteganya kuri iki gice mu ntangiriro **rusange 2.6**

Saba abanyeshuri gukora igikorwa gikurikira:

igikorwa

Mu itsinda na bagenzi bawe nimwungurane ibitekerezo ku nsanganyamatsiko ikurikira: “Kuzigama ni umusingi w’iterambere rirambye”.

Iyo abanyeshuri bamaze kumurika ibyo bunguranyeho ibitekerezo mu matsinda yabo, bafatanya n’umwarimu maze bagatanga umwanzuro ku nsanganyamatsiko bunguranyeho ibitekerezo.

Urugero rw’ insanganyamatsiko n’urugero rw’umwanzuro:

Kuzigama ni umusingi w’iterambere rirambye.

Umwanzuro bageraho hagomba kugaragaramo ibyiza byo kuzigama n’uburyo kuzigama bigeza nyirabyo ku iterambere no ku iterambere ry’Igihugu muri rusange

VI.5.2. Raporo

Isomo rya gatanu: Raporo

Intego zihariye

Nyuma y'iri somo, umunyeshuri araba ashobora :

- Gusobanura ibice bigize raporo n'uko ikorwa.
- Gukora raporo y'igikorwa yagiyemo.

Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu n'izindi nyandiko za raporo zinyuranye.

1. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bibafasha kuvumbura isomo rishya bagiye kwiga.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

a) Iyo umuntu yatumwe kwitabira inama runaka n' umuyobozi we, iyo avuyeyo amukorerera iki umuyobozi we kugira ngo amenye ibyavugiwe mu nama?

Iyo umuntu yatumwe kwitabira inama runaka n' umuyobozi we, iyo avuyeyo akorerera umuyobozi we inyandiko mvugo y'inama yagiyemo.

b) Iyo umuntu agiye mu butumwa ahantu runaka, mu gikorwa runaka ni iki akorerera uwamutumye kugira ngo amenye ko icyo yagiye gukora yakoze?

Iyo umuntu agiye mu butumwa ahantu runaka, mu gikorwa runaka, iyo avuyeyo akorerera uwamutumye raporo.

Umwarimu ahera ku bisubizo by'abanyeshuri, akababwira ko bagiye kwiga ibijyanye na raporo.

2. Uko isomo ryigishwa

Umwarimu asaba abanyeshuri gukora amatsinda maze bagakora igikorwa cy'umwinjizo kiri mu gitabo cy'umunyeshuri.

Saba abanyeshuri gukora igikorwa gikurikira:

Igikorwa cy'umwinjizo

Iyo umuntu agiye mu butumwa ahantu runaka agamije kwereka uwamutumye ko icyo yagiye gukora yagikoze, amukorerera raporo. Wumva raporo ari iki? Nimukore ubushakashatsi mutahure inshoza ya raporo, uko ikorwa n'imiterere yayo.

Abanyeshuri bakorerera iki gikorwa mu matsinda

Umwarimu aha abanyeshuri igihe cyo gukora icyo gikorwa. Iyo igihe yabahaye

kirangiye, umwarimu areba niba amatsinda yose yakoze igikorwa yabahaye hanyuma agatoranya tsinda rimwe rikamurikira abandi ibyo ryakoze. Igihe iryo tsinda rimurika ibyo ryakoze, abagize andi matsinda baba bakurikiye, umwarimu abayobora mu kunoza ibyo itsinda rimurika. Iyo bamaze kunoza ibyamuritswe, byandikwa ku kibaho abanyeshuri bakabyandukura mu makayi yabo.

Urugero rw'ibisubizo byanogejwe:

a) Inshoza ya raporo

Raporo ikorwa n'umuntu wahawe ubutumwa ubu n'ubu. Iba ifite intego igamije, ikajyamo ibitekerezo bwite bya nyiri ukuyikora, kandi ikarangira atanga ibitekerezo ku myanzuro igomba gufatwa. Raporo iba igenewe umuyobozi ugomba gufata ibyemezo ku bitekerezo byamugejweho.

b) Imbata ya raporo

Raporo, igira imbata nk'iy'umwandiko usanzwe. Ni ukuvuga umutwe, intangiriro, igihimba n'umusozo.

Umutwe : Umutwe wa raporo uba ari nk'inshamake y'ibikubiye muri raporo.

Intangiriro: Muri iki gice, ukora raporo yandikamo icyo agiye gukorera raporo n'impamvu ayikora ndetse n'agaciro iyo raporo ifite.

Igihimba: Muri iki gice ukora raporo agaragaza ku buryo burambuye uko abona ibyo akorera raporo; abivuga abitondekanya nk'ugambiriyemo kubisobanura mu buryo bw'inyurabwenge. Ukora raporo agomba gutanga ibisobanuro biza gutuma uwo aha raporo adashidikanya ku myanzuro aza kumugezaho. Ibyo kandi ukora raporo abikora atabogamye.

Umusozo: Muri iki gice ukora raporo atangamo ibitekerezo by'uburyo ikibazo k' ibyo yakoreye raporo abona cyakemuka. Mbere yo gutangira kwandika raporo uba wabanje gutekereza ku byo uvuga mu myanzuro.

Raporo nziza igomba gutuma uwo yandikiwe yemera ibitekerezo biyikubiyemo, agafata ibyemezo ku myanzuro yagejweho, ariko ntigomba kubogama.

c) Uburyo raporo ikorwa

Ukora raporo agomba kwita kuri ibi bikurikira:

- Gukoresha imvugo itunganye kandi yumvikana.
- Kugaragaza ibyerekeye icyo uvuga muri raporo yawe: itariki, isaha, igihe, abari bahari n'abo ari bo, ingingo zizweho cyangwa ikindi gikorwa cyari cyabayeho ukora raporo, ibyemezo byafashwe...

- Kugaragaza ibitekerezo by'ingenzi kugira ngo uyisoma abone vuba ibyo uwakoze raporo aha agaciro kanini.
- Gushyiraho amazina n'umukono by'uwoze raporo.

3. Imyitozo

Umwari mu asaba abanyeshuri kujya mu matsinda ya babiribabiri bagakora imyitozo iri mu gitabo cy'umunyeshuri buri wese ku giti ke. Umwari mu agenzura uko abanyeshuri bakora uwo mwitozo abafite ibibazo byihariye akabafasha, hanyuma bakawukosorera hamwe, ibisubizo bikandikwa ku kibaho, abanyeshuri bakabyandikura mu makayi yabo.

Urugero rw'imyitozo n'ibisubizo:

a) Gereranya raporo n'inyandiko mvugo.

Inyandiko mvugo	Raporo
Uyikora yandika muri make uko byagenze, imyanzuro yafashwe mu nama nta bitekerezo bye cyangwa umwanzuro we yongeyemo.	Uyikora yandika ku buryo burambuye mu bitekerezo bye uko abona ibyo akorera raporo n'uko byakemuka.

Umwari mu asaba abanyeshuri gukora umwitozo wa kabiri uri mu gitabo cy'umunyeshuri babiribabiri. Umwari mu aha abanyeshuri uwo mwitozo nk'umukoro, bakazagaruka mu ishuri barangije kuwukora.

Urugero rw'umwitozo n'uko uzakosorwa:

b) Umucunga mutungo wa koperative Twitezimbere yoherejwe gurikirana amahugurwa yo gucunga neza imikoreshereze y'umutungo w'abanyamuryango b'iyi koperative. Ishyire mu kigwi cy'uwo mucunga mutungo maze ukore raporo washyikiriza umuyobozi wa koperative wakohereje kuyakurikirana.

Umwari mu areba niba abanyeshuri bubahirije imbata ya raporo bakoze.

VI.3. Impapuro zabugenewe

Isomo rya gatandatu: Impapuro zagenewe kuzuzwa

Intego zihariye

Nyuma y'iri somo, umunyeshuri araba ashobora:

- Gusobanura uko buzuzwa impapuro zagenewe kuzuzwa.
- Kuzuzwa impapuro z'ubutegetsi n'izindi mpapuro zagenewe kuzuzwa.

Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, mudasobwa, murandasi, urubuga Irembo.

1. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo ku isomo baheruka kwiga.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

a) Ni irihe somo duheruka kwiga?

Isomo duheruka kwiga ni raporo, uko bakora raporo.

b) Ni ryari umuntu akora raporo?

Umuntu akora raporo iyo yoherejwe mu butumwa akaba agomba kubwira uwa mutumye uko yakoze ibyo yatumwe, uko igikorwa yatumwemo cyagenze.

c) Imbata ya raporo iteye ite?

Imbata ya raporo igizwe n'umutwe, intangiriro, igihimba n'umusozo.

Umwarimu ahera ku bisubizo abanyeshuri batanze akababurira ko bagiye kwiga ibijyanye n'impapuro zabugenewe kuzuzwa.

2. Uko isomo ryigishwa

Saba abanyeshuri gukora igikorwa gikurikira:

Igikorwa:

Soma iki gika maze ukore ubushakashatsi kugira ngo usubize ibibazo bigikurikira: Ikoranabuhanga ryoroheje byinshi. Zimwe mu mpapuro z'ubutegetsu zo kuzuzwa zisigaye zuzurizwa kuri murandasi hakoreshejwe terefone cyangwa mudasobwa, muri banki iyo utujuje urupapuro rwo kubikuzwa ushobora no kubikuzwa amafaranga ku cyuma cyabugenewe cyangwa ukabikuzwa ukoresheje terefone.

Ibibazo:

a) Ni izihe mpapuro z'ubuyobozi zuzuzwa?

b) Impapuro zabugenewe kuzuzwa zuzuzwa hakoreshejwe iki?

c) Urupapuro rwo kubikuzwa rwuzuzwaho iki?

Umwarimu asaba amatsinda amwe gukora ubushakashatsi ku kibazo cya mbere cyo kuvuga impapuro zuzuzwa n'ibyuzuzwa kuri zo, ayandi ku cya kabiri kuvuga icyo bakoresha kugira ngo huzuzwe impapuro zabugenewe, ayandi icya gatatu cyo kuvuga ku rupapuro rwo kubikuzwa n'ibyuzuzwa kuri rwo.

Umwarimu aha abanyeshuri igihe cyo kubikora. Iyo igihe yabahaye kirangiye, abwira itsinda rimwe kuri buri kibazo kugaragaza ibyaganiriweho. Abagize andi matsinda bagenda bafatanya n’umwarimu kunoza ibyo andi matsinda abagezaho. Iyo bamaze kunoza ibyamuritswe, byandikwa ku kibaho abanyeshuri bakabyandikura mu makayi yabo.

Urugero rw’ibyava mu matsinda byanogejwe:

a) Impapuro zo mu nzego z’uyobozi bwite bwa Leta

Mu nzego z’ubuyobozi bwite bwa Leta hari impapuro zabugenewe zo kuzuzwa zituma nyirazo ahabwa serivisi runaka. Zimwe muri izo mpapuro ni izi zikurikira:

- Ikemezo cy’amavuko
- Ikemezo gisimbura ikarita ndangamuntu by’agateganyo
- Icyangombwa cyo gushyingirwa
- Icyangombwa cy’ubupfakare,
- (...)

Mu buryo bwo gutanga serivisi inoze impapuro zimwe na zimwe zuzuzwa hifashishijwe ikoranabuhanga. Ni muri urwo rwego zimwe muri izi impapuro zisabwa hifashishijwe urubuga Irembo: www.irembo.gov.rw

- Imikorere y’urubuga Irembo

Mu muco wacu, irembo ni ijambo rifite agaciro, haba gufata irembo, haba gutanga irembo, igihe cyose rivuga guhabwa ikaze mu muryango.

Uru rubuga kandi rukora nk’uburyo bw’ikoranabuhanga butunganya ibikorwa bigamije gutanga serivisi hagati y’ibigo bya Leta n’abaturage. Imikoreshereze n’imitunganyirize y’urwo rubuga ikaba igengwa n’Ihuriro ry’Imirongo Nyarwanda (Rwanda Online Platform Ltd).

Mu gihe umuturage akoresha urubuga irembo, agomba kubanza gusoma neza amabwiriza n’inshingano ze mu byerekeranye no gukoresha uru rubuga.

Ku bijyanye n’impapuro akeneye zuzuzwa, umuturage agomba kubanza kwishyura. Kwishyura serivisi ku rubuga Irembo bishobora gukorwa hifashishijwe uburyo butatu aribwo: terefoni ngendanwa, ikarita yo kubitsa no kubikuzwa n’andi makarita akoreshwa mu ma banki bakorana.

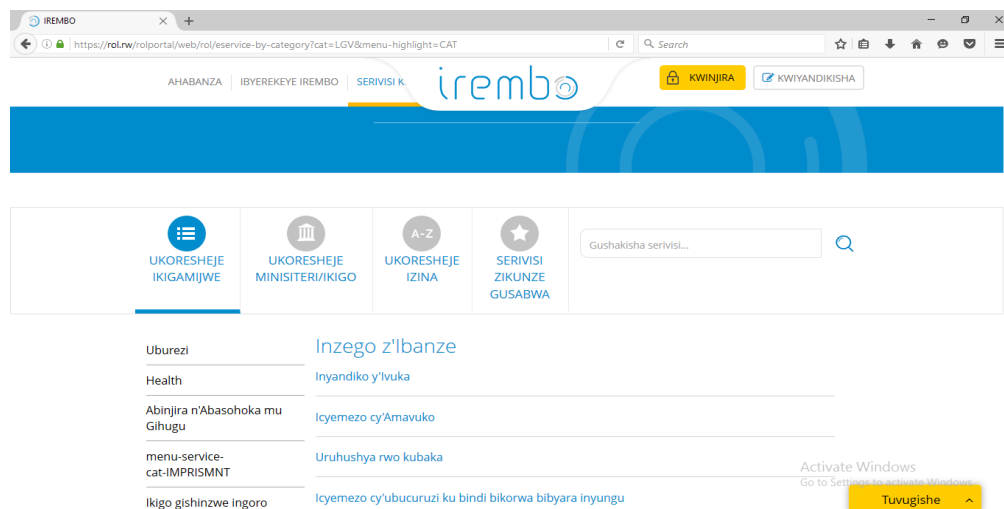
Hari kandi umuyoboro wo kwishyura ukoresheje murandasi washyizweho kugira ngo kwishyura bikorwe mu buryo bworoshye.

Uwasabye serivisi agomba kandi kumenya ko umwirondoro we winjijwe neza, ko yishyuye kandi ko yahawe serivisi.

Kugira ngo usubizwe amafaranga wishyuye bitewe n’uko utahawe serivisi wasabye, ugomba kugeza ikibazo cyawe ku Ihuriro ry’Imirongo Nyarwanda (Rwanda Online Platform Ltd).

- Gusaba ikemezo ukoresheje Irembo

Kugira ngo ubone ikemezo bisaba kuba ufite mudasobwa cyangwa terefoni irimo murandasi. Wifashisha inshakisho (browser) hanyuma ukandika ahabugenewe www.irembo.gov.rw, hagahita hazza ibi bikurikira:

Ushakisha ahanditse inzego z’ibanze, ugahitamo ikemezo uzashaka, hanyuma ukanyura mu ntambwe zikurikira:

Intambwe mbere: Gusaba

- Gukoresha Irembo: Niba utariyandikishije ku rubuga Irembo, kanda ahanditse “Kwiyandikisha” hejuru iburyo maze wiyandikishe ukoresheje indangamuntu yawe na numero ya telefoni igendanwa yanditse ku ndangamuntu yawe.
- Gusaba ukoresheje telefoni igendanwa (USSD): Kanda *909# ukurikize amabwiriza, cyangwa ushobora no kwegera uhagarariye Irembo.
- Nyuma yo kohereza dosiye isaba, wohererezwa ubutumwa bugufi kuri terefoni cyangwa imeri (Email) yawe byemeza ko dosiye yoherejwe kandi ugahabwa kode yo kwishyuriraho.

Intambwe kabiri: Kwishyura

- Ushobora guhita wishyura unyuze ku rubuga Irembo ugakoresha amakarita (VISA cyangwa MasterCard), cyangwa se ugahitamo kwishyura ukoresheje terefoni (MTN Mobile Money *182#, Airtel*182#, Tigo *310#), mobikashi (Mobicash), cyangwa ukajya ku ishami rya Banki ya Kigali cyangwa uyihagarariye ukorera hafi yawe.

- Nyuma yo kwishyura, wohererezwa ubutumwa bugufi kuri terefoni cyangwa kuri imeri (Email) bwemeza ko wishyuye. Nutabona ubutumwa bugufi kuri terefoni cyangwa imeri mu gihe k'iminota 30, wahamagara kuri 9099 umukozi w'Irembo akagufasha.

Intambwe gatatu: Igihe cyo kujya gufata ikemezo

Iyo umukozi ushinzwe irangamimerere abonye dosiye yawe, arayisuzuma akayemeza cyangwa akayihakana hanyuma ukohererezwa ubutumwa bugufi kuri terefoni cyangwa imeri (Email) bukumenyesha ko dosiye yawe yemewe cyangwa yanzwe. Iyo utabonye ubutumwa bugufi nyuma y'iminsi itatu y'akazi woherereje dosiye isaba, uhamagara ku biro by'umurenge wahisemo cyangwa ukajyayo kugira ngo bagusobanurire.

Intambwe kane: Kujya gufata icyangombwa

Jya kureba Umukozi ushinzwe irangamimerere ku murenge wahisemo, witwaje impapuro zerekana ko wishyuye (ubutumwa bugufi bwoherejwe n'Irembo cyangwa inyemezabwishyu ya banki) kandi ujyane n'imigereka isabwa kuri iyi serivisi (niba isabwa).

Iki kemezo gishobora gukoreshwa nk'imwe mu nyandiko ziherekeza dosiye isaba serivisi nko kwiyandikisha mu ishuri, kurera umwana utari uwawe, gusaba ikemezo cy'umwirondoro wuzuye, kwiyandikisha kugirango ushyingirwe, n'ibindi...

Urugero rw'ikemezo wahabwa umaze gukoresha Irembo:

REPUBULIKA Y'U RWANDA

IBIRO BY'IRANGAMIMERERE

IKEMEZO CY'AMAVUKO

Inomero: D214563TKRB

Gewe.....Umunyamabanga Nshingwa-bikorwa w'Umurenge waNemeje ko

Kanaka (Nyirakanaka)

Mwene na.....

Wo mu karere ka yavukiye

Ku wa

Gitangiwe ku wa

Umunyamabanga Nshingwabikorwa

Igiciro **500 FRW**

Iki kemezo kemejwe hakurikijwe nomero

D214563TKRB

kandi gishyizweho umukono na

Gifite agaciro kugeza ku wa

b) Sheki

Sheki ni urupapuro rwuzuzwa muri banki kugira ngo uwo ihawe abikuzwe amafaranga kuri konti y'uyimuhaye. Biragoye kubona sheki yo mu Kinyarwanda gusa kubera ko banki ziganwa n'Abanyarwanda ndetse n'abanyamahanga. Iby'ingenzi byuzuzwa kuri sheki ni ibi bikurikira:

- Amazina y'uri bubikuzwe akoresheje sheki.
- Umubare w'amafaranga abikuzwa.
- Uhawe sheki.
- Itariki sheki itangiweho.
- Umukono wa nyiri konti.

Urugero rwa sheki

		BANQUE POPULAIRE DU RWANDA SA BANKI Y'ABATURAGE Y'U RWANDA SA		BPR	
		BP 1348 Kigali R.C/IR: A 05008 KIG.A TVA/VAT: 100162830			
<i>Payez contre ce chèque la somme de/Pay against this cheque the sum of/Mutangira kuri iyi sheki amafaranga:</i>		<i>Dev/Curr.</i>	<i>Montant/Amount/Umubare</i>		
<i>à l'ordre de/In order of/Muhampere:</i>					
		BPK		Signature/ Umukono	
Compte N° Account N° N° ya konti				Fait à/Done at/ Bikorewe	
				Date	
				Chèque n°- Cheque n°- N° ya sheki	
				1127405	

3. Imyitozo

Umwarimu asaba abanyeshuri, bari mu matsinda ya babiribabiri, gukora imyitozo iri mu gitabo cy'umunyeshuri. Umwarimu azenzura uko abanyeshuri bakora imyitozo abafite ibibazo byihariye akabafasha, hanyuma bakayikosorera hamwe, ibisubizo bikandikwa ku kibaho, abanyeshuri bakabyandikura mu makayi yabo.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

a) Shushanya sheki ugaragaze neza amakuru yose uyuzuzura akenera, maze uyuzuze.

Kugira ngo abanyeshuri bakore iki kibazo neza, umwarimu azana sheke maze abanyeshuri bakayishushanya bayireba, bagashushanya imbere n'inyuma. Iyo barangije kuyishushanya barayuzuzura. Umwarimu agendagenda areba ko bayuzuzura neza abafite ibibazo akabafasha.

b) Ishyire mu kigwi cy'uwataye irangamuntu wo Murenge wa Ngoma maze umwandikire amakuru yose akenewe kugira ngo yuzuzwe ku kemezo gisimbura ikarita y'irangamuntu by'agateganyo.

Amakuru abanyeshuri bazakenera ni aya akurikira:

- Amazina y'Umunyamabanga Nshingwabikorwa w'umurenge
- Amazina yawe (asanzwe n'ay'idini)
- Amazina ya so n'amazina ya nyoko
- Akarere, umurenge n'akagari wavukiyemo
- Intara uvukamo, intara utuyemo
- Ubwenegihugu
- Umwuga
- Itariki y'amavuko
- Aho ikemezo gitangiwe
- Itariki gitangiweho
- Inumero y'inyemezabwishyu n'amafaranga ari ku nyemezabwishyu n'amazina y'uyakiriye
- Aho ikemezo gitangiwe
- Itariki gitangiweho
- Amazina y'Umunyamabanga Nshingwabikorwa, umukono we na kashe y'umurenge.

VI.5.4. Umwitozo w'ubushobozi ngiro bw'umunyeshuri

Mbere yo gufatanya n'abanyeshuri gukora inshamake y'umutwe no gutanga isuzuma risoza umutwe wa mbere, umwarimu aha abanyeshuri umwitozo wo gusuzuma ubushobozi ngiro bwabo. Uyu mwitozo awubaha nk'umukoro ukazakosorwa mbere yo gutanga isuzuma.

Urugero rw'umwitozo:

Umaze kwiga inyandiko zuzuzwa, ifashishe mudasobwa maze uge ku rubuga www.irembo.gov.rw uhitemo ahanditse inzego z'ibanze urebe ibyemezo bihari, muri byo uhitemo bitanu usobanure inzira wacamo ubyuzuzwa. Hera kuri ibyo byemezo ugagaraze uko amakuru akenewe yuzuzwa kuri byo.

Uko umwitozo ukosorwa:

Umwarimu asaba abanyeshuri bamwe gusobanurira abandi ibyo babonye ku rubuga Irembo, inzira banyuzemo, ibibazo bahuye na byo n'uko babikemuye.

VI.6 Inshamake y'ibyizwe mu mutwe wa gatandatu

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bituma basobanukirwa iby'ingenzi bikubiye mu mutwe wa gatandatu bityo bikabafasha gukora inshamake.

Urugero rw'inshamake yakorwa:

- Muri uyu mutwe twasomye tunasesengura umwandiko uvuga ku nsanganyamatsiko yo kugira umuco wo kuzigama.
- Twungutse amagambo menshi avuga ku nsanganyamatsiko yo kuzigama.
- Muri uyu mutwe kandi twabonye inshoza ya raporo, uko ikorwa tunatandukanya raporo n'inyandiko vugo.
- Twasonanukiwe inyandiko zuzuzwa zirimo ikemezo cy'amavuko n'ikemezo gisimbura ikarita ndangamuntu by'agateganyo.
- Twabonye kandi uko buzuzwa sheki ndetse tunabona ko zimwe mu nyandiko zuzuzwa hakoreshejwe ibikoresho by'ikoranabuhanga.

Ibi byose bikaba byaramfashije kujya ndangwa no gushishikarira kugira umuco wo kuzigama no kwigira. No kwitabira kumenya no gukoresha ibikoresho by'ikoranabuhanga mu buzima bwa buri muni.

VI.7. Isuzuma risoza umutwe wa gatandatu

Ibigenderwaho mu isuzuma risoza umutwe gatandatu

Kugira ngo umunyeshuri akore isuzuma agomba kuba afite ubushobozi bwo:

- Gusoma no gusesengura umwandiko.
- Gukora raporo y'igikorwa runaka
- Kuzuzwa impapuro zabugenewe.

Umwarimu asaba abanyeshuri gukora isuzuma, buri wese ku giti ke, riri mu gitabo cyabo. Iyo barangije kurikora buri wese aramukosora akareba ibibazo byihariye afite kugira ngo amufashe.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo by'isuzuma

I. Ibabazo byo kumva no gusesengura umwandiko

a) Muri uyu mwandiko baratubwiramo imiryango ibiri. Tandukanya imibereho yayo.

Umwe urakize kandi ufite umuco wo kuzigama, undi urakennye kandi urasesagura.

b) Iterambere ryo mu muryango wa Kamana rikomoka ku ki?

Rikomoka ku kukunda umurimo no kugira umuco wo kuzigama.

c) Ni iyihe ndangagaciro iranga Abanyarwanda dusanga muri uyu mwandiko?

Ni indangagaciro yo gufashanya no kugirana inama.

d) Uyu mwandiko ukwigishije iki?

Umwarimu arareba ibisubizo binyuranye by'abanyeshuri abafashe kubinonosora.

e) Ni ikihe gihe k'ihinga kivugwa mu mwandiko?

Garagaza nibura ibindi bihe bibiri by'ihinga bitavuzwe mu mwandiko. Muri uyu mwandiko haravugwamo urugaryi. Ibindi bihe ni iki, umuhindo n'itumba.

f) Sobanura ibyiza byo kuzigama bivugwa mu mwandiko.

- Ibyiza byo kuzigama bivugwa mu mwandiko ni ukwiteza imbere mu buryo bunyuranye.
- Uwizigamiye ateganyiriza iminsi mibi kandi abe ntibasonze. Ashobora kuguza mu ri banki akiteza imbere.

g) Ni iyihe nsanganyamatsiko ivugwa mu mwandiko?

Ni iterambere rishingiye ku muco wogukunda umurimo n'uwo kuzigama.

h) Garagaza ingingo z'ingenzi n'iz'ingereka dusanga mu mwandiko

Ingingo z'ingenzi	Ingingo z'ingereka
<ul style="list-style-type: none"> - Imiterere y'imiryango ya Kamana n'uwa Gasana. - Gukunda umurimo. - Akamaro k'umuco wo kuzigama. - Ingaruka zo kutitabira umurimo no gusesagura. 	<ul style="list-style-type: none"> - Gufashanya. - Kuremerana. - Kugirana inama. - Kumvira no gukurikiza inama.

i) Gereranya imytwarire y'abanyarubuga n'ubuzima bw'aho utuye.

Umwarimu arareba ibisubizo abanyeshuri batanga, abafashe kubinonosora.

II. Ibibazo n'ibisubizo by'inyunguramagambo

a) Sobanura amagambo akurikira ukurikije inyito afite mu mwandiko.

- **Urugaryi:** igihe k'ihinga gihera mu mpera z'ukwezi kwa mbere kikagera mu ntangiriro z'ukwa gatatu.
- **Kwiyuha akuya:** gukorana umurava umurimo uvunanye.
- **Kugarizwa (n'inzara):** kwibasirwa n'inzara.
- **Kuboneza:** kugenda.

b) Shaka amagambo yakoreshejwe mu mwandiko avuga kimwe n'amagambo atsindeye muri izi nteruro:

- Agezeyo, **arakomanga** nuko bamuha ikaze(aravunyisha).
- Bwacya **bagakomeza** imirimo yabo.(bakarimbanya)

c) Huza ijambo n'igisobanuro cyaryo ukurikije inyito rifite mu mwandiko.

Ijambo	Igisobanuro
a) Guca inshuro	Kwerekeza ahantu runaka
b) Kudamarara	Guhingira ibiribwa
c) Kuboneza	Gutuza ntihagire ikindi kintu ukorera urugo rwawe/kwirata.

- Guca inshuro: guhingira ibiribwa
- Kudamarara: gutuza ntihagire ikindi ukorere urugo/kwirata.
- Kuboneza: kwerekeza ahantu runaka

III. Ibibazo ku mpapuro zuzuzwa, sheki na raporo

a) Ni ubuhe buryo bukoreshwa mu kubikura amafaranga kuri banki?

Abanyeshuri baravugamo uburyo bunyuranye bavugemo uburyo bashobora gukoresha harimo sheki, gukoresha ikarita n'icyuma cyabugenewe...

b) Sheki umuntu ayitanga uko yakabaye cyangwa hari ibyo yuzuzaho?

Abanza kuyuzuzaza ashiraho amazina, amafaranga abikuza ndetse agashiraho n'umukono.

c) Usibye sheki nta zindi mpapuro muzi buzuza?

Abanyeshuri barazirondora.

d) Kubera iki umuntu yandika raporo?

Wandika raporo kugira ngo usobanure impamvu y'ubutumwa ubu n'ubu ugamije intego runaka.

e) Sobanura ibyitabwaho mu kujora raporo yakozwe.

Dore ibyitabwaho mu kujora iyo raporo yakozwe:

- Kureba niba mu ntangiriro ukora raporo yanditsemo icyo agiye gukorera raporo n'impamvu ayikora ndetse n'agaciro iyo raporo ifite.
- Kureba niba mu gihimba ukora raporo yagaragaje ku buryo burambuye uko abona ibyo akorera raporo; abivuga abitondekanya nk'ugambiriye kubisobanura mu buryo bw'inyurabwenge. Haranarebwa niba muri iki gice ukora raporo yatanzemo ibisobanuro biza gutuma uwo aha raporo adashidikanya ku myanzuro aza kumugezaho.
- Kureba niba mu musozo ukora raporo yatanzemo ibitekerezo by'uburyo ikibazo k'ibyo yakoreye raporo abona cyakemuka cyangwa ibyifuzo bye.

VI.8. Ibikorwa by'inyongera

VI. 8.1. Umwitozo nzamurabushobozi

Umwarimu atahura ikigero cy'ubushobozi bwa buri munyeshuri ahereye ku manota bagize mu isuzuma risoza umutwe akabashyira mu matsinda akurikije ingorane bafite. Ibyo birangiye, abagaragaje ubushobozi buke muri buri kiciro ashobora kongera kubaha iyi myitozo ikurikira :

Ku bafite ikibazo cyo kuzuzaza impapuro zabugenewe umwarimu abaha impapuro zinyuranye zabugenewe akabasaba kuzuzaza. Ashobora kubaha ikemezo cy'amavuko, ikemezo gisimbura irangamuntu, sheki,...

VI. 8.2. Umwitozo nyagurabushobozi

Ungurana ibitekerezo na bagenzi bawe muvuge akamaro ko kuzuzaza neza impapuro zagenewe kuzuzwa muvuge n'ingaruka umuntu yahura na zo

mu gihe yatanze amakuru atariyo kuri izo mpapuro.

Umwarimu arareba niba abanyeshuri bungurana ibitekerezo bavuga ingaruka zirimo kuba umuntu yafungwa mu gihe yatanze amakuru atariyo ku mpapuro zuzuzwa.

VI. 8.3. Imyitozo y'inyongera

Soma umwandiko ukurikira usubize ibibazo byawubajijweho:

Umwandiko: Bakame n'impyi

Kera Bakame yacuditse n'impyi, biranywana, birabana bishyira kera. Ariko Bakame ikababazwa n'uko impiyi iyirusha ubukungu.

Bukeye Bakame ibwira impiyi iti: "Reka ducuruze impu, ubukungu bwawe burusheho kwiyongera, ndetse ungurize ibintu byo gutangiza, nzage nkungukira." Impyi irabyemera.

Bitangira gucuruza impu, zimaze kugwira, bijya kuzicuruza mu mahanga, inyungu ikabikwa kwa Bakame. Bakame imaze gukungahara irirwaza. Bwa bucuruzi burahagarara ariko impiyi ntiyabyitaho.

Hashize iminsi, Bakame irazinduka no kwa Mpyi iti: "Yemwe abo kwa Mpyi mwaramutseho!" Impyi iti: "Bwakeye Baka!" Bakame irihangana irarikocora iti: "Nta miramukire yange, baraye baducucuye, badusahuye ntibadusigira na busa." Ubwo impiyi igwa mu kantu, mbese isa n'ikubiswe n'inkuba. Bakame ibonye ko impiyi ibuze aho irigitira irayishukashuka, iyibwira ko izabiyishyura.

Bakame iragenda ifukura icyuzi, yororeramo amafi, amaze gukura ikajya ijya kuroba ayo yirira. Hashize ukwezi impiyi ijya kwishyura Bakame ibintu byayo. Bakame iyakira neza, yikoza muni y'urugo iroba amafi cumi iraza irayateka iyavanamo umufa uryoshye cyane, maze yegereza impiyi. Mu mwanya muto impiyi iba irakomba imbehe.

Irangije iti: "Mbese shahu Bakame, ibi bintu biryoshye bitya, ubikura he?" Bakame irahaguruka ijya kuyereka icyuzi cyayo iti: "Ugende ufukure nk'iki, amafi azimezamo."

Warupyiye igeze imuhira sinakubwira ukuntu yarimbaguye umusozi mu mwanya muto. Imaze kuyoboramo amazi, itegereza ko amafi yazamo, iraha. Ni bwo igiye kwa Bakame iyirakariye cyane. Igeze yo, Bakame iyisomya ku nkangaza y' akataraboneka. Kwibuka icyari kiyizinduye biragatabwa! Imaze kuryohereza cyane, iti: "Mama we! Ibi se byo wabikuye he?" Bakame iti: "Ukagira rwa rutoki rwose, ukabura inzoga y'ubuki? Hoshi genda utemagure za nsina

zose, amakakama azivuyemo uyashyire mu kabindi, amaremo ibyumweru bitatu, maze uzasomeho wiyumvire.”

Impyisi iragenda ibigenza uko Bakame yayibwiye. Ibyumweru bitatu bishize, igotomeraho, maze ururimi rurababuka, inkanka ziratenguka. Umujinya urayica, ifata umufuka no kwa Bakame ntiyasuhuza, ihita igafata igashyira muri wa mufuka, ngo ige kukaroha mu manga. Igeze mu nzira yibuka ko yibagiriwe urujigo rwayo kwa Bakame, iratura, isubira inyuma yiruka.

Ingeragere iza kunyura hafi y’uwo mufuka, Bakame iti: “Uraho Ngeragere!” Iti: “Uracyabaho Baka! Ese urakora iki muri uwo mufuka shahu Baka?” Bakame iti: “Ntiwamenya ibyange. Ubu banshyize muri iyi ngobyi ngo bage kunyimika, nge ntegeka utunyamaswa turi hariya hakurya, ni cyo gituma bagiye bampetse! Nyamara simbishaka, ariko ntibabyumva !” Ingeragere iti: “ Shyuuu! Ukivutsa umugisha nk’uwo! Reka nigiremo niba utabishaka.”

Bakame ibanza kwangira, nyuma iti: “Ngaho jyamo ariko nawe urampemba!” Ingeragere ihambura wa mufuka, ivanamo Bakame, maze iwinagamo. Bakame si ukuwukanira iradanangira. Irangije iti: “Ngiye kuguteguriza.”

Muri ako kanya impyisi iba iraje, ibatura umufuka ngo diridiri...! Igeze hirya iti: “Ariko noneho ko biremereye cyane, iyi nkenya iriye iki? Ayubusa ariko ndakuroha, dore igihe wambeshyeye!”

Ingeragere ngo ibyumve iti: “Reka Mpyisi sindi Bakarne, nshyira hasi nigendere.” Iraboroga cyane ariko impyisi ntibyumve, ahubwo ikayisubiza ngo dore aho wambeshyeye, ubwenge bwawe ndabuzi, umunsi ntarengwa ni uyu! Iragenda no mu manga ngo pooo! Ingeragere iniha rimwe gusa, igera mu kabande itakirashya.

Impyisi itaha yizeye ko igiye kwirira ya mafi ya Bakame no kwinywera ya nzoga y’ubuki. Ku mugoroba ntitarabukiyeyo, isanga ka Bakame kidundaritse ku nkombe y’ icyuzi cy’amafi yako kararoba.

Bihehe igihinguka aho, Bakame iba yayibonye. Bakame iti: “Warupyisi ntunyegere, ntabwo abatarapfa nka we bagomba kwegera abavuye ikuzimu nka nge !” Impyisi irumirwa igira ngo koko Bakame yazutse, ishya ubwoba itekereje ko wenda ihamyeye aho yapfa, irirukanka irahunga izinukwa ityo kuzongera kwikorereza Bakame no gucudika na yo.

Si ge wahera hahera umugani.

I. Kumva no gusesengura umwandiko

a) Bakame yasabye impyisi ko bacuruza impu, mbese ni uko yari iyikunze?

Sobanura.

Nta bwo ari uko yari iyikunze kuko buri gihe Bakame yababazwaga n'uko impyisi iyirusha ubukungu.

b) Bakame n'impyisi bacuruje impu barunguka inyungu ikajya ibikwa na Bakame. Muri iki gihe, ni byiza ko ubika amafaranga wungutse mu rugo? Kubera iki?

Muri iki gihe nta bwo ari byiza kubika amafaranga wungutse mu rugo kuko nta mutekano yaba afite kandi ibigo by'imari n'amabanki yo kubikamo birahari.

c) Ni izihe ngaruka zabaye ku Mpyisi yabikirwaga inyungu na Bakame?

Impyisi yahombye inyungu ndetse inahomba n'ibyo yacuruzaga kubera kwizera Bakame ikayibitsa byose.

d) Muri iki gihe ufatanyije n'umuntu ubucuruze wabigenza ute kugira ngo utazahemukirwa nk'uko impyisi yahemukiwe?

Ngewe mfatanyije n'umuntu ubucuruze sinakwemera ko uwo muntu ariwe ubika inyungu ahubwo inyungu twajya tuyijyana kuri banki cyangwa ku kigo k'imari kitwegereye, bityo imari yacu ikaba ifite umutekano.

e) Ibyo Bakame yakoze n'ibyo impyisi yakorewe hari aho wabibonye ku mu buzima busanzwe? Niba hahari tanga ingero z'uko byari bimeze.

Aha abanyeshuri batanga ingero zitandukanye bakurikije uguhemukirwa/ubuhemu babonye mu buzima busanzwe.

II. Ibibazo by'inyunguramagambo

a) Sobanura amagambo akurikira: ukurikije inyito afite mu mwandiko:

- **Gucucura:** kwiba umuntu ibintu byose ukamusiga iheruheru.
- **Kudanangira:**guhambira/gufungirana ikintu ku buryo umuntu atashobora kugihambura.
- **Urujigo:** inkono y'itabi
- **Imbehe:** igikoresho gito gikoze mu giti giteye nk'umuvure bariragaho. Imbehe zasimbuwe n'amasahane, ubu zikoreshwa nk'umutako zibutsa umuco.

b) Koresha mu nteruro amagambo akurikira ku buryo bwumvikanisha ko uzi icyo asobanura: kugotomera, gukomba, gukubitwa n'inkuba.

- Yageze mu rugo afite inzara n'inyota bamuha amata **aragotomera**.
- Abana iyo bamaze ibiryo ku isahane **barayikomba** bigashiraho neza.

- Yumvise ayo magambo amera nk'ukubiswe n'inkuba kuko yari amutunguye

III. Ibibazo kuri Raporo no ku mpapuro zagenewe kuzuzwa

- a) Uri umunyeshuri mu mwaka wa kabiri w'indimi n'uburezi. Umuyobozi w'ikigo cyawe agusabye kujya mu mwaka wa mbere kureba ikibazo cyahabereye cy'ubwumvikane buke buri mu banyeshuri babiri b'iryo shuri. Ukurikije, ibiranga raporo, kora raporo waha umuyobozi wagutumye uvuyeyo.

Dore bimwe mubyashyirwa muri raporo umunyeshuri azatanga uko byaba biteye :

Umutwe: icyo raporo ivugaho

Intangiriro: Itariki, ukwezi, umwaka n'isaha igikorwa cyabereye, abari bahari, amazina y'abanyeshuri babiri bagiranye ikibazo n'ikibazo bagiranye muri make.

Igihimba: Uburyo ikibazo cyatangiyeye uko cyagiye gikura n'aho kigeze.

Umusozo: Uburyo ikibazo cyakemuka.

Amazina n'umukono by'uwakoze raporo.

- b) Fatanya bagenzi bawe kwishyira mu mwanya w'umukozi w'Irembo, umukozi w'umurenge ushinze irangamimerere, umukozi wa banki n'abaturage basaba serivise zikurikira: uruhushya rwo kubaka, ikemezo cy'ubucuruzi ku bindi bikorwa bibyara inyungu, inyandiko y'ishyingirwa, icyangombwa kiguhesha indangamuntu mu buryo bwihuse no kwiyandikisha gukora ikizamini cy'uruhushya rw'agateganyo rwo gutwara ibinyabiziga. Mushake mudasobwa ifite interineti n'ibindi bikoresho bikenewe kugira ngo mwisanishe n'abatanga izo serivisi. Mugaragaze kandi uko mwakoresha sheki mubikuza amafaranga akenewe.

Umwarimu ashya abanyeshuri mu matsinda akurikije abakinankuru bakenewe. Abafasha kandi gushaka imfashanyigisho zikenewe ndetse n'igihe gihagije cyo gukina bigana ibyo bikorwa.

VI.9. Amakuru y'inyongera

a) Urugero rwa raporo

KAMANA Aloyizi Mirenge, ku wa 12 Ugushyirwa 2001

Umuyobozi w'Umurenge wa Rwezamenyo

Akarere ka Mirenge

Agasanduku k'iposita 50 Mirenge

Raporo ku mikoreshereze y'amafaranga y'ubudehe

Nk'uko byakozwe mu mirenge yose, Leta y'u Rwanda hari amafaranga yageneye buri mirenge kugira ngo afashe abaturage kwiteza imbere mu bikorwa remezo. Kubera ko byagaragaye ko hari aho yakoreshejwe nabi, Nyakubahwa Muyobozi w'Akarere ka Mirenge, mbohereje iyi raporo mbamenyesha ikibazo cyagaragaye mu kagari ka Muguramo kugira ngo mugire umwanzuro mwabitangaho kugira ngo iterambere ry'abaturage ridakomeza kudindira.

Muri buri kagari hatanzwe miriyoni makumyabiri zagombaga gukoreshwa mu bikorwa remezo binyuranye. Nyuma y'igenzura nakoze nasanze mu tugari two mu Murenge nyobora, abayobozi batwo barakoresheje inama abaturage bigira hamwe icyo ayo mafaranga azakora. Mu igenzura nakoze nasanze byaragenze neza usibye mu kagari kamwe. Mu Kagari ka Muguramo bari bahisemo kubaka amavomero abiri, bashaka rwiyemezamirimo bamuha isoko arayubaka. Byatwaye amafaranga miriyoni cumi n'eshanu. Asigaye miriyoni eshanu, bumvikanye ko bayaguriramo inka za kijyambere abana b'imfubyi birera batatu n'abapfakazi barindwi ibyo babyemeranywaho batyo. Mu bugenzuzi nakoze nasanze amavomero ahari rwiyemezamirimo yarayakoze uko byasabwaga aranishyurwa. Amatungo yagombaga kugurirwa abaturage yaraguzwe ariko yaguzwe mu buryo butari bwo. Umuyobozi w'akagari yagiye kuyagura ubwe ku giti ke nta soko ritanzwe. Amatungo yaguzwe ntabwo afite agaciro gakwiye. Inka ya kijyambere yagombaga kugurwa ni ifite agaciro k'ibihumbi magana atanu. Nyamara inka zaguzwe si iza kijyambere ni inka zisazwe ubona zifite agaciro k'ibihumbi magana abiri kuri buri nka. Uburyo zaguzwe nabwo ntibwumvikana kuko ari nta soko ryatanzwe ngo ba rwiyemezamirimo baripiganirwe. Ikigaragara ni uko amafaranga y'ubudehe yatanze mu Kagari ka Muguramo atakoreshejwe neza.

Nk'umuyobozi w'Umurenge wa Rwezamenyo Akagari ka Muguramo kabarizwamo, mbahaye iyi raporo kugira ngo muyigane ubushishozi, mugire umwanzuro mufatira Umuyobozi w'ako kagari. Ashyikirizwe inkiko aryoze amafaranga yakoresheje nabi kandi afatirwe ibindi bihano bijyanye no kutuzuzwa neza inshingano ze.

KAMANA Aloyizi

Umuyobozi w'Umurenge wa Rwezamenyo

b) Ibijyanye n'impapuro zuzuzwa

Ku bijyanye n'impapuro zuzuzwa, hifashishwa urubuga www.irembo.gov.rw.

c) Amwe mu magambo akoreshwa mu itumanaho n'ikoranabuhanga

Platform: ihuriro

Online: ku murongo

USSD: imibare ikandwa

LTD (limited): bidasesuye

Menu: ibihari

Browser: inshakisho

Mobile: ngenganwa